

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1965

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS
AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1965

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS

AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

LUND 1965
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

KEJSARE
EN IDEOLOGISK TITELFRÅGA

AV

ALBERT WIFSTRAND †

För att få lite ledning frågade jag mina små pojkar därhemma vad det var för skillnad på en kung och en kejsare. Den ene svarade rätt snabbt men mera vagt, att en kejsare var finare än en kung; och sen också att en kejsare var högre än en kung; den andre ville tänka sig för lite först och kom sedan och sade, att om man föreställer sig att en kung erövrar ett par tre andra kungars länder men låter dem sitta kvar som kungar så blir han kejsare för att beteckna att han är deras överherre. Där hade pojken fått tag i ett historiskt väsentligt drag i begreppet kejsare, det har inom vår kulturkrets och även på sitt sätt inom andra i den högsta härskarbeteckningen mest varit fråga om en konung över konungar, en konungarnas konung, och innerst inne en konung över alla konungar och alla människor. Och dock ligger det inte alls någonting sådant i ordet från början. Det ligger mera av mäktig härskare i de romanska språkens ord för saken, empereur, imperatore o. s. v., det går där tillbaka på den romerske kejsarens beteckning *imperator*. Men vårt och danskans och tyskans och de slaviska språkens och syriskans och arabiskans ord är ju ingenting annat än det romerska familjenamnet *Caesar*, använt av en gren inom den iuliska släkten och vordet särskilt högberömt genom C. Julius Caesar diktatorn, hans adoptivson Octavianus Caesar, sedan kallad Augustus och sen dennes närmaste efterträdare på tronen i Rom. Den officiella beteckningen på Augustus maktställning var rätt komplicerad, men det främsta av de ord som användes i Rom för detta var *imperator*, som blev också det folkliga ordet i västern.

Den jämte romarna viktigaste folkgruppen i romarriket var grekerna. Deras höga kultur och starka medvetande om dess höjd förbjöd dem att direkt låna latinska ord för myndigheter och förvaltningsdetaljer och officersbefattningar o. d. sedan de hade kommit

Föredrag vid Vetenskaps-Societeten årshögtid den 18 november 1961. Anmärkningar tillagda av M. Wifstrand.

under romarnas välde. De översatte allt sådant och återgävo det med grekiska ord. Det romerska *consul* återgavs med det grekiska *hypatos*, som egentligen betyder den högste, d. v. s. den högste ämbetsmannen, det latinska *diktator* blev på grekiska *autokrator* d. v. s. självbestämmare, med egen maktfullkomlighet. Men sedan det romerska stadigvarande självhärskardömet, som vi säga kejsardömet, hade kommit till, som på latinsk mark betecknades med *imperator*, förr en hög fältherretitel, tyckte grekerna med romarnas goda minne att det inte kunde betecknas på grekiska med mindre än det ord man hade använt för den med maktfullkomlighet utstyrde diktatorn, och så blev *autokrator* den officiella motsvarigheten till *imperator* som härskaretitel.

Men om vi gå till Nya Testamentet, så ser det annorlunda ut. Där talas på några ställen om kejsaren, den romerske kejsaren, och alla erinra sig väl ordet om att ge kejsaren vad kejsaren tillhör. Men där heter kejsaren ingenstans autokrator utan han heter *Kaisar Caesar*, just vårt ord kejsare. Och i det mest berömda av alla privatbrev, som papyrusfynden ha skänkt oss, den präktige unge flottisten Apions rara brev hem till sin far säger han att han har fått reseersättning från kejsaren och kallar honom för Kaisar inte autokrator. Av detta liksom av att Kaisar blev det vanliga lånordet som kejsarbeteckning i de semitiska språken och i de germanska som synbarligen ha fått in den via grekiskt håll, därav kan man sluta sig till att Kaisar i öster var den vanliga folkliga beteckningen för kejsaren. De första kejsarna, alla till och med Nero, som dog år 68, kunde föra Caesarnamnet som verkligt familjenamn, men även de senare som inte kunde det, fingo behålla Caesartiteln.

Autokrator var alltså det officiella ordet, *Kaisar* det vardagliga och folkliga hos grekerna och intet av dessa namnen var tyngt av några långa traditioner eller fyllt av något synnerligt ideologiskt stoff. Men redan i 1:a årh. e. Kr. ser man hos grekerna ett annat ord tränga sig fram som kejsarbeteckning, som var idéfyllt på ett helt annat sätt än de andra, och det var det gamla grekiska ordet för konung, *basileús*. Det var i de äldsta kända tiderna inte något så förfärligt fint ord och betecknade inte enbart en härskare över ett större rike, såsom vi kunna se av Hesiodos' Verk och dagar och av de nytolkade mykenska lertavlorna, som ha varit så uppmärksammade nu en tid. Men ordet har höjt sig på rangskalan så småningom.

Det finns inte bara ord vilkas värde ha sjunkit, som förr fröken eller nu rektor, utan det finns också ord som komma sig upp, och däribland detta basileus. Kungavärdigheten avskaffades före klassisk tid nästan överallt i Grekland, men ordet basileus användes också av grekerna som beteckning för den väldigaste av potentater, den persiske storkonungen, konungarnas konung som han själv kallade sig. Han var för grekerna under den klassiska tiden konungen framför alla och kallades av dem inte bara storkonungen som de oftast sade, utan helt enkelt *konungen* i pregnant mening, och pregnancyn underströks ytterligare av att de ofta utelämnade den annars vanliga bestämda artikeln när de talade om honom, som de gjorde t. ex. när de talade om solen eller jorden. De persiska storkonungarna, de betraktade sig just som alla andra furstars och folks överherrar, de folk i utkanterna av deras rike som inte voro indragna i deras förvaltningsapparat betraktades ingalunda som fria och lika berättigade utan som oviktiga stammar som storkonungen av storhet eller bristande tid ännu inte hade direkt lagt under sin spira.

Den persiske storkonungen fick emellertid till sist se sitt rike falla i händerna på en av dessa gränsfurstar som rätteligen även de voro hans undersåtar, nämligen Alexander den store. Han var också en basileus i grekisk mening, konung över makedonerna, men hans konungadöme där var av ett helt annat slag än storkonungens i öster. Men när han i ett sagolikt segertåg hade blivit perserrikets herre, fann han att han icke kunde förbli det på sitt makedoniska härkonungadömes grund. Han var starkt påverkad av grekiska tankar som utvecklades framför allt av de kyniska filosoferna och som hade fört fram idéerna om alla människors likaberättigande och lika värde och om en gemensam ledning för dem alla. Detta smälte han ihop med den persiska kungatanken och fyllde därmed ut sitt kunganamn; namnet basileus blir från och med honom det mest innehållsfyllda av alla jordiska härskarenamn. Han själv fick gå bort från sitt rike i unga år, och någon obestridlig arvtagare lämnade han icke efter sig, men efter några år funno några av hans förnämsta medhjälpare, en här och en där, att just *han* var kallad att hålla uppe Alexanders rikstanke och varför inte själv bli världsríkets basileus. Under tiden hade också de grekiska filosoferna fortsatt att i sitt statstänkande utbygga universalstatstanken och tanken på den borne ledaren för den staten, idealkonungen, som sörjer för

sina undersåtar såsom Gud eller Zeus, som somliga sade sörjer för världen.

Den som närmast anslöt sig till Alexanders kungatanke med dess persiska inslag var Seleukos i Syrien; han drog sig inte för att också kallas för storkonung. I kungateorien utskilde sig sedan två olika nyanser, en mera stoisk, som förband starka etiska krav med namnet konung, och en mer nypythagoreisk, som såg det mer institutionalistiskt och mystiskt och gav näring bl. a. åt dyrkan av konungen som gudomlighet, åt kungakulten.

Det universella draget i dessa teorier — de voro nämligen aldrig nationellt inriktade — gjorde det inte svårt för dem att sen tränga in i det romerska kejsardömet, som var ett sådant världsrrike, som teorien egentligen var avsedd för, och dessa tankar hjälpte till att ytterligare avnationalisera riket. Med teorien trängde också ordet konung, *basileus*, fram bland grekerna som beteckning för romarkejsaren. Men att det kunde tränga in som det gjorde, berodde också på en annan faktor. De bildade grekerna vid tiden för det romerska kejsardömet tillkomst hade gripits av en rörelse som vi kalla klassicismen som ville höja upp grekerna ur det kulturförfall de tyckte sig ha råkat i, och det skulle ske genom att taga den gamla klassiska tidens (på 400-talet f. Kr.) prestationer till mönster i språk och konst och liv. Språket skulle återvända till den klassiska enkelheten och kraften, även ord, glosor, av nyare datum skulle undvikas. Nu var Kaisar ju ett alldeles främmande lånord som alls inte kunde komma i en riktig klassicists penna, men även autokrator, den mer officiella kejsarbeteckningen, var olämpligt, eftersom det inte hade någon sådan *betydelse* under klassisk tid. Men det gamla ordet *basileus* var oklanderligt, och så se vi att en stor, strängt klassicistisk talare på 100-talet, när han skall skriva ett brev till kejsar Marcus Aurelius och hans son Commodus, då i adressen sätter det officiella: till autokrator Kaisar Marcus Aurelius Antoninus Augustus o. s. v., men sedan börjar han omedelbart brevets text med orden: Tidigare har jag, store konungar, (*megistoi basilei*) . . .

På grekiskt håll segrade så småningom *basileus* helt över de andra orden som kejsartitel, medan de latintalande i västern behöllo sitt *imperator*. Men även på latinskt håll accepterade man mycket av den grekiska teorien om konungen. När kristendomen hade blivit en gynnad religion i stället för en förföljd och kejsarna sökte anknyt-

ning till den, trängdes den nypythagoreiska synen tillbaka, tron på kejsaren som ett gudomligt väsen, ty det var ju på grund av sin vägran att erkänna detta som de kristna förut hade blivit förföljda. Men den mer stoiska, mer etiska synen trängdes icke tillbaka, den kommer igen i mer eller mindre kristen omformning. Kejsaren som Gud försvinner, men kejsaren av Guds nåde blir kvar, men han hindras att ta steget upp till gudomligt väsen av att han ofta blir påmint om att han är en människa bland människor.

Det blev ett elakartat upplopp i Antiochia i Syrien år 386 för hårda nya skatters skull och några statyer av kejsar Theodosios och hans närmaste blevo kullstörtade, kringsläpade av massan och sönderslagna. Dagen efter rådde en obehaglig dageneftersamling och folket fruktade att det skulle bli stränga straffåtgärder mot hela staden. Det infann sig ett par högt uppsatta kommissarier från Konstantinopel för att hålla räfst. Då strömmade det in i staden en stor skara av de kristna eremiterna, som höllo till i vildmarken uppe bland bergen i närheten, de kommo för att be för staden hos de befullmäktigade; en from grovhuggare bland eremiterna gick fram till de höga personerna där de kommo ridande, befallde dem att sitta av, de tvekade förläget ett ögonblick men bekvämade sig till att lyda, och den fromme mannen sade till dem: »Hälsa kejsaren och säg: du är inte bara kejsare utan också människa. Se inte endast på din kejsarvärdighet utan också på din människonatur. Du är en människa som regerar över likadana varelser som du själv är.» Och en ännu senare kejsare upptar själv i en förmaning till sin efterträdare ett ord som en gång hade fällt av den konung bland Alexanders efterföljare som kom det stoiska fursteidealet mest nära, Antigonos Gonatas av Makedonien på 200-talet, som kallade kungaställningen för en av ärebetygelser omgiven tjänareställning, *éndoxos duleía*. Men i denna senantika kristna kejsarföreställning ingå inte bara grekiska inslag och ett och annat romerskt; där är också ett bibliskt. Bland de kristna romerska kejsarnas föregångare äro inte bara Alexander och Antigonos Gonatas och Augustus och Marcus Aurelius, utan också kung David och kung Salomo och raden av gudfruktiga kungar i Juda och Israel. Även detta befordrade bruket av *basileus*, konung, som beteckning för kejsaren. I 1:a Petrusbrevet i Nya Testamentet övertages ett ord ur Gamla Testamentet, sagt med tanke på den israelitiska konungen och får här bli en maning om

förhållandet till den romerske kejsaren; där står »frukten Gud, ären konungen», det kommer från Ordspråksboken, men konungen får i Nya Testamentet betydelsen kejsare, som det ju kunde ha redan i 1:a årh. e. Kr. Och längre fram antogs det utan vidare syfta på romerske kejsaren som vi skola se.

När kejsar Tiberios II sade detta om endoxos duleia på 500-talet var det redan slut på kejsardömet i Rom och i västern. Men det nationellt romerska var då sedan länge så urholkat och undanträngt av den grekiska universalmonarkstanken, så att romarriket kunde bestå utan både Rom och romarna i egentlig mening. Det bestod i östern, men det som bestod var alltså Romidén och Romorganisationen med kejsaren i toppen, som världsmonark och Kristi vikarie på jorden. Men här kommer in ett stort men. När romarrikets västra del föll bort ur riket, hade det redan länge funnits en motkejsare, kan man säga, till den romerske kejsaren. På 200-talet återuppstod det persiska riket borta i Iran och Mesopotamien, och detta ville anknyta till det gamla persiska storriket. Det nya perserrikets härskare kallade sig också han konungarnas konung och ansåg alla människor som sina undersåtar, även de som för tillfället obegripligt nog inte befunno sig under hans effektiva myndighet. Medelhavsvärlden hade nu två politiska centra istället för ett, och perserna blev romarnas arvfienner för generationer på samma sätt som de *gamla* perserna hade varit de *gamla* grekernas. Perserna ville inte använda konungatiteln den, som de själva brukade för sin egen monark också på romarkejsaren som nu allmänt i sitt rike kallades basileus, konung, men den gamla folkliga benämningen i öster Kaiser, Caesar, kejsare den hade inte i deras ögon någon sådan tyngd eller glans som basileus, och den använde de därför utan betänkligheter om romarhärskaren. Och då uppkommer den egendomligheten att en grekisk historieskrivare på 500-talet kan skriva för att påpeka att perserkungen inte erkände romarhärskaren som jämlike: perserna kalla vår konung för Kaiser, alltså: perserna kalla vår konung för kejsare i förklenande syfte. Det har blivit komplikationer i själva titlarna, från vår synpunkt sett. Persernas anspråk får man en drastisk föreställning om genom inledningen till ett brev från storkonungen Chosrau II i början av 600-talet till romerske kejsaren Herakleios, som inleder den byzantinska tiden. Han skriver: »Chosrau, gudarnas skyddsling, herre och konung över hela

världen, son av den store Hormuzs, till vår slav, den svagsinte uslingen Herakleios.» Tilläggas bör att »den svagsinte uslingen» Herakleios var en av de största härskargestalterna i hela Byzans' historia. Han gav också sen en knäck åt perserriket som det icke hann hämta sig från förrän det föll i de framstormande arabernas händer. Araberna visade en otämjd erövrarvilja, men de förde knappast in någon ny härskarideologi som fick något inflytande i Europa. De naggade romarriket hårt i kanten, men kärnländerna stodo rycken och hindrade också arabisk erövring av Europa i övrigt. Och efter ett par hårt ansträngda århundraden reste sig det byzantinska riket till ny makt och härlighet och återvann stora områden från araberna. Under tiden hade påven i Rom på sitt vis försökt att göra Rom till en avgörande maktfaktor igen, men därvid kom han i hård konflikt med kejsarna i Konstantinopel, och så småningom tappade han sina förhoppningar visavi byzantinerna och sökte stöd hos frankerkungarna i väster. Det var detta som låg bakom upprättandet av ett kejsardöme i västern igen, när påven år 800 krönt Karl den store till kejsare, imperator. (Även i annat sammanhang smiddes planer kring kejsarvärdigheten i västern. Den katalanske historie-skrivaren Ramon Muntaner berättar i sin krönika att kungen av Kastilien kom till konciliet i Lyon 1274 i förhoppning om att bli kejsare av Spanien.¹ Men den gången var påven inte lika intresserad och han hade ingen framgång). Det var påven och inte frankerkungen som var den drivande kraften i detta, och Karl den store kände sig snarare bekymrad inför sin nya ställning och sökte efter ett sätt att legitimera sig bättre. Ett tillfälle erbjöd sig genom möjligheten av giftermål med änkekejsarinnan Eirene i Konstantinopel som då förde tyglarna i byzantinerriket, men innan saken hade riktigt förts fram i Konstantinopel var tillfället förbi, därför att Eirene störtades och förvisades, och hennes efterträdare uppträdde mycket morskt mot påven och hans nye kejsare i västern. Han insåg alldeles riktigt, att det var som motkejsare mot kejsaren i Byzans Karl den store var avsedd, och icke som medkejsare på det senantika sättet, då man ofta hade två kejsare som kolleger, en i väster och en i öster. Karl kröntes också i huvudsak efter det byzantinska

¹ The Chronicle of Muntaner. Translated from the Catalan by Lady Goodenough. Vol. I, Kap. XXIV. (Hakluyt Society, London 1920.)

ritualet. — Men denne Eirenes efterträdare omkom med hela sin här i striden mot bulgarerna, och den som kom efter honom fann att man efter denna katastrof måste på något sätt finna sig i Karl den stores kejsardöme, och 814 hälsades Karl i Aachen av en grekisk beskickning med titeln *basileus*. Detta bör man dock icke som många ha gjort uppfatta som om byzantinaren därmed erkände en kollega i västern av lika rang. Utan det betydde bara att Karl tillerkändes en särställning i den invecklade furstehierarki som det byzantinska ceremoniväsendet hade gjort upp för umgänget med regenter hos folk, som inte lydde under byzantinarnas förvaltning. Han höjdes upp över andra konungar, som byzantinarna kallade med det latinska ordet *reges*, som i deras ögon inte lät mycket finare än hövding hos oss i vikingahövding och negerhövding. Och efter 814 blir det regelmässigt att byzantinske kejsaren kallar sig »romarnas kejsare», vilken titel han aldrig använder om västkejsaren, och denne vågade sig inte på länge på att själv också han kalla sig romarnas kejsare.

Jag kan nu inte följa det tyska romerska kejsardömets utveckling genom medeltiden utan vill bara sammanfattande säga, att hela kejsarpolitiken i betydelsen av kejsarställningens tolkning ända fram till 1200-talet helt bestämmes av förhållandet till det byzantinska kejsardömet, och det är ingen överdrift i vad den tyske medeltidshistorikern Percy Ernst Schramm säger: »Varje ny insikt om det byzantinska kejsardömet är en omedelbar eller medelbar vinning för förståendet av förhållandena i Västerlandet.» Byzans bestämde även på så sätt faktiskt över mycket utanför sitt egentliga maktområde, liksom det gjorde det kulturellt.

Men nu skall jag vända mig åt ett annat håll, där en annan linje börjar. Den byzantinske kejsaren fick motkejsare på närmare håll än i Västeuropa. Besvärligheter och fientligheter hade byzantinarna länge haft att utstå från de slaviska folken, som hade trängt in på Balkanhalvön, närmast från bulgarerna, vilkas härskare i medgångens dagar brukade kalla sig kejsare tills kejsar Basileios II, bulgardödaren i början av 1000-talet krossade denna farliga främlingsstat i grannskapet. Först när byzantinarnas stormaktsställning på allvar närmade sig slutet i slutet av 1100-talet, uppstod ett nytt bulgariskt rike, och dess härskare tog det viktiga steget att åter kalla sig själv för kejsare, och att han icke menade en lokal nationell

kejsare över bulgarerna blev tydligt av att han kallade sig bulgarernas och romarnas kejsare. I viss mån hade han blivit uppmuntrad av påven i Rom som sökte få in balkanfolken under sin myndighet, men bulgarerna togo betet och svalde inte kroken. Den kejsartitel som bulgarfurstarna upptogo var dock icke basileus utan det var Kaisar, kejsare, som redan länge varit det stående namnet på romarkejsaren inom de slaviska språken, ärvt från den allra tidigaste byzantinska tiden, då Kaisar ännu var det folkliga grekiska kejsarnamnet, men den slaviska formen blev *tsar*. Det nya bulgariska riket dukade emellertid under för turkarna, men det uppkom ett annat ännu mäktigare slaviskt välde, även det dock kortlivat, det serbiska, och när det stod på sin höjdpunkt under Stefan Duschan, kunde denne inte motstå frestelsen att sätta en kejsarkrona på sitt huvud och också han benämna sig kejsare, tsar, över alla serber och romare. Han upptar alltså även han de universalistiska aspirationerna.

Men den slaviska kejsaridén, tsaridén, vandrade vidare. Det byzantinska storväldet hade fått sin verkliga knäck genom korsfararna år 1204, det hämtade sig något så när igen, men i mycket mindre omfattning än förut. Och dock släppte det inte sina anspråk på att vara världens rätte överherre. Det hade kristnat de slaviska folken, och såg med bekymmer alla försök även av de mera avlägsna rysarna att bortse från kejsarens andliga myndighet. I ett märkligt brev från patriarken Antonios av Konstantinopel till ryske storfursten Vasilij I på 1300-talet heter det: »Det är omöjligt att kristna kunna ha en kyrka utan kejsaren, de båda kunna icke skiljas åt. Tänk på aposteln Petrus, som säger »frukten Gud ären kejsaren», han sade icke »ären kejsarna» för att ingen skulle tro att de särskilda folkens härskare kunde kallas kejsare, utan han sade kejsaren för att visa att det finns bara en kejsare i världen. Om några andra kristna ha tillagt sig namnet kejsare, så äro alla dessa fall mot naturen, mot lagen.»

Men Byzans gick mot sitt slutliga fall, och dess siste kejsare stupade 1453 bland huvudstadens ramlande murar. Det är en egenomlig skickelse att just som den byzantinske kejsaren försvinner, så stiger Ryssland upp vid horisonten i öster. Moskvafurstarna göra sig ett stort rike från Ural och Ishavet till Litauen. Det var kulturellt och religiöst helt präglad av Byzans; storfurstarnas maktkänsla

och kejsardömets fall därnere vid Bosporen förmår även dem att anlägga kejsarkronan; kejsarnamnet, tsarnamnet, hade redan förut ibland efter Byzans fall använts om dem, men från 1547 blir det beständigt genom att Ivan den IV, den förskräcklige, för att öka sin förskräcklighet låter kröna sig till tsar, till Kaiser, kejsare. Och vad som ligger därbakom ser man genast av hans riksvapen, som är det byzantinska i en lätt omformning. Han ersätter kejsaren i Konstantinopel som de kristna folkens beskyddare, och så drar hela den byzantinska kejsaridén in; Konstantinopel blev det andra Rom och nu blir Moskva det tredje Rom och det heliga Ryssland får sin stora världsuppgift (såsom det är fängslande skildrat i ett par böcker av den tyska damen Hildegard Schaefer och amerikanen Medlin).² Vid Mikael Romanovs kröning 1613 har man klart för sig att ryska kejsarens makt härleder sig från kejsar Augustus, som var herre över hela världen. Och detta är sedan en drivkraft i den ryska politiken in på 1800-talet särskilt gentemot turkarna.

Den tysk-romerske kejsaren hade icke kunnat riktigt hävda sina anspråk på att vara åtminstone Västeuropas suverän. Men han fanns kvar han också i Wien in på 1800-talet, då han blev deklarerad av en ny sorts romersk kejsare. Napoleon Bonaparte hade förts fram av revolutionens vågor till en enastående personlig maktställning, och han drevs att förvandla den till en mer bestående för att undkomma svårigheterna. Historikerna ha i allmänhet hållit sig till de mera närliggande orsakerna till kejsardömets införande, franska folkets längtan efter stabilitet och ordning efter de långa orosåren och Napoleons behov att motverka rojalisternas propaganda; men att han valde kejsartiteln framför kungatiteln har väl sin rot i föreställningen om ett stort imperium med en rand av lydstat. Han kallade sig inte *romersk* kejsare utan *fransmännens* kejsare, men det betyder nog inte att han skulle nöja sig med att vara kejsare över fransmännen, utan att fransmännen skulle så att säga vara statsfolket (riksfolket) som skulle ha en högre rang än de andra.

² Hildegard Schaefer: Moskau das dritte Rom. Studien zur Geschichte der politischen Theorien in der slavischen Welt. (Osteuropäische Studien, H 1, Hamburg 1929.)

William K. Medlin: Moscow and East Rome. A Political Study of Church and State in Muscovite Russia. (Études d'histoire économique, politique et sociale I, Genève 1952.)

Och spridda yttranden av Napoleon vittna om att han ofta hade de tre stora, Alexander den store, Konstantin den store och Karl den store i tankarna. Karl den store fördes särskilt nära genom Napoleons kröning, som påven hämtades upp från Rom att förrätta. Skillnaden var att det denna gången var på kröningskandidatens initiativ och icke påvens, och påven fick finna sig i diverse egenmäktiga fasoner. Men Napoleon hade växt upp i den klassicistiska smaken, till hans ungdoms lektyr hörde Plutarchos' skildringar av romerska hjältar, och om man ser honom på Louis Davids tavlor med romersk lagerkrans på huvudet och romerska örnar som fälttecken omkring sig, så känner man nog att det var det *gamla* Rom som han tyckte sig återuppliva. Augustus, »Kejsare efter republikens författning». Och det lyckades han med till den grad, att den tyskromerske kejsaren i Wien, Karl den stores egentlige arvtagare drog sig bort från romarlinjen och kallade sig österrikisk kejsare, men var dock också han en fortsättare av Romlinjen. Tidens tre kejsare stötte efter många olika krigs- och fredskombinationer samman i strid vid Leipzig 1813, och jag ber er då betänka att där stodo inte bara fransmän i fält mot tyskar och österrikare och ryssar och svenskar o. s. v. utan där möttes (i detta trekejsarslag) de *tre* Rom, Byzantion det andra Rom, nu förkroppsligat i tsaren, kejsaren, över det tredje Rom, — Västerens Rom, det riktiga Rom i Frans II:s gestalt på ena sidan, med hela medeltidstraditionen bakom sig, och på den andra romerska republiken och de första kejsarnas Rom direkt återuppståndet i det nya patriotiska franska kejsardömet. Traditionen besegrade emellertid uppkomlingen och klassicisten. Men sedan fick 1800-talet bevittna en sorts storinflation för kejsarvärdigheten. Fransmännen fingo så småningom ännu en kejsare, och när hans tron blev störtad vid Sédan, steg en annan fram och lät utropa sig till tysk kejsare. Utanför Europa fick Mexico uppleva två korta kejsartider under 1800-talet, varav den ena slutade med en hemsk katastrof, och en kejsartid i Brasilien. Dem skall jag inte tala om, men något be er uppmärksamma ett annat kejsardöme som också ligger på en längre linje. När Disraeli gjorde drottning Victoria av England till kejsarinna av Indien var det inte, enligt Victorias biograf, något utslag av hennes fåfänga eller Disraelis eller indiske vicekonungen lord Lyttons estetiska sinne för fest och pompa, utan det hade mer sakliga grunder. När engelska kronan övertog Indien

från ostindiska kompaniet behövde man markera att Englands regent stod ett trappsteg över även de högsta av de mångtaliga inhemska furstarna. Drottningtiteln var oanvändbar, den titel som då valdes hämtades emellertid inte från samtidens Europa utan det var en de gamla indiska Delhihärskarnas titel som återupptogs, stormogulernas och deras föregångares. Och hur löd den? Den hette Kaiser-i-Hind, Indiens kejsare. Den romerska titeln Caesar, Kaiser, hade blivit kvar som folkligt namn på kejsaren i romarrikets östra delar och trängde ut i Orienten som kejsarbeteckning; vi ha redan hört att perserna använde det om kejsaren i Byzans, och araberna upptogo det likaså. Därför är det inte underligt att de indiska härskarna i Delhi togo detta namn för att beteckna sitt överkonungaskap över mängden av småfurstar i Indien. Och så se vi på 1800-talet upprepat samma skillnad mellan öst och väst som i senantiken: västern, här representerad av England, säger empress of India, med det latinska imperator därbakom, men östern, här representerad av Indien har det gamla kaisarnamnet, som också är vårt namn på saken. Fläkten från Rom har också nått Indien och kommer igen ett tusenfyrahundra år sedan kejsartronen i Rom för alltid hade blivit störtad. Men Romidén har levat — det eviga Rom, Roma aeterna sade de klassiska romarna och det är ofta upprepat; men det eviga Rom har ofta bara till hälften, och mindre än hälften bott i det *yttre* synliga Rom vid Tibern. Det har flyttat sig till Konstantinopel, till Moskva, till Palermo, till Wien, till Paris, till London; Roma aeterna har också varit som den gamle 1600-tals juristen Johannes Limnaeus sade, ett flyttbart Rom, Roma mobilis; och de som först ha lyft upp det från dess konkreta jordiska grundvalar, det är framförallt grekerna med sitt förändligande av det romerska kejsardömet; det var deras mäktiga och ödesdigra hämnd för att romarna hade erövrat dem med vapen.

Vi skulle kunna gå från Indien ett steg till åt öster, där vi träffa på ett stort rike, som en gång också det av europeérna med rätta kallades för ett kejsardöme. Bara några korta ord om detta riket, om Kina. Där är ett kejsardöme som av allt att döma har utvecklat sig helt utan inflytande av medelhavsvärldens kejsarteorier. Fantastiska sägner föra det tillbaka tusentals år före Kristi födelse, men det hade en imponerande ålder även inför en mer kritisk blick. Det hade väsentliga drag gemensamma med kejsardömet i Medelhavs-

världen, inte minst de universella anspråken och medvetandet om sin överlägsenhet över andra folk. Men det skilde sig just där på en viktig punkt, kineserna var riksfolket över de andra folken mycket mer än kejsartidens romare var ett sådant riksfolk. Det kinesiska folket, världens centrum, levde sitt liv för sig utan närmare kännedom om Europa, och när Kina på 1800-talet började bli föremål för européernas framträngande, torde kineserna ha trott att det var en ny våg halvciviliserade utkantsbarbarer av rå kraft, som kommo svepande, sådana som flera gånger förr berett kineserna svårigheter men utan att i längden kunna överväldiga det stora och visa kulturfolket. De kände sig häpet irriterade av att de europeiska staterna kommo till dem som till likaberättigade makter med en tydlig överlägsenhetskänsla å sin europeiska sida. Och häpnaden blev bitterhet när de sågo hur europeerna hade makt att tillskansa sig alla möjliga fördelar i deras härliga land. När engelsmännen år 1839 riktade en skrivelse till kinesiske generalguvernören i Kanton och uttryckte önsknningar om fortsatt fred mellan de två länderna, Kina, England, låtsade sig generalguvernören inte förstå vad som kunde menas med de *två* länderna, så långt ifrån var han att kunna räkna England som ett land bredvid Kina, vars kejsare med sin himmelska godhet över-skuggar tio-tusen länder.

Kejsaren i Kina är borta, liksom andra kejsare, men riksfolket är kvar där och de universella aspirationerna, sporrade av den sagda bitterheten mot européerna och av den aggressivitet som kommunismen inger. Historien rullar, den rullar ibland såsom man säger att åskan rullar, den mullrar vid horisonten, och vad som finns kvar av de kinesiska kejsartankarna torde för oss nu för tillfället vara mer att tänka på än vad som finns kvar av de romerska, byzantinska och tyska kejsardömenas idéer och drömmar.

Anm. I brev till föredragshållaren gjorde direktör Sune Wetterlundh honom uppmärksam på den etiopiska härskartiteln och dess bakgrund. Föredragshållaren uppskattade detta påpekande, och då det kan vara av intresse återges här ett utdrag ur brevet. Sune Wetterlundh skriver: »Under åren 1946—1948 var jag administrativ rådgivare åt etiopiska regeringen. Mitt uppdrag innebar bl. a. att överse den etiopiska författningen och jag kom därvid in på titelfrågor. De hade även därnere varit aktuella under seklernas gång. Som det säkert är Eder bekant var det efter hårda inre strider som de forna småkungadömena enades till ett rike, Abessinien, eller som det numera heter, Etiopien. Härskaren (Negus) över den segrande

stammen, Amhara, fick då namnet Negus Negesti (Negusa Nagast), dvs. Konungarnas Konung. Man har i litteraturen i sammanhanget tillagt, att titeln i andra länder vanligen återgives med kejsare. Haile Selassie kallar sig också i den engelska författningstexten för Emperor of Ethiopia med tillägget »The Conquering Lion of the Tribe of Juda».

Användningen av kejsartiteln i Etiopien vilar på samma grunder som de av Eder åberopade och det synes mig intressant att få nämna även detta exempel. Jag kan tillägga att vid överläggningar med mina etiopiska medarbetare man var noga med att framhålla kejsarens ställning som »Imperial Majesty». Titeln Emperor eller Negus Negesti är väl också en av förutsättningarna för Haile Selassies möjligheter att idag vara en enande kraft i Etiopien. Det är symbolen för riket. Det är i dag vanskligt bedöma utvecklingen då Haile Selassie lämnar arenan. Efterträdarfrågan lärer ännu vara olöst.

Under Eder föreläsning lyssnade jag med särskilt intresse till vad som sades om kejsarvärdighetens anknytning till påvestolen. Såvitt jag förstår finns även i Etiopien en liknande religiös anknytning. Den koptiska kyrkan, som grundades och länge leddes av patriarken i Alexandria, hade sitt speciella förhållande till Rom. Man har alltid hävdad, att den koptiska kyrkan i Etiopien är den äldsta kristna kyrkan med närmare anknytning till den ursprungliga kristendomen än vad påvestolen i Rom kan göra gällande.»

AFRIKAEUROPEERNA SOM FAKTOR I
BRITISK IMPERIEPOLITIK VID
1800-TALETSLUT

AV

ÅKE HOLMBERG

Historieskrivningen och historieforskningen om imperialismens epok har alltid huvudsakligen sett på problemen ur renodlat europeisk synpunkt. Afrikas historia under 1800-talet har t. ex. främst blivit en berättelse om europeiska makters politik på kontinenten under detta sekel. Den europeiska imperialismens vacklan i vårt eget århundrade och dess sammanbrott under det senaste årtiondet har medfört krav på nya perspektiv. Fler och fler röster höjs för att Afrikas historia måste afrikaniseras, d. v. s. ses ur de afrikanska folkens egen synpunkt. Det måste innebära åtminstone två saker: man får inrätta forskningen efter det faktum att Afrikas historia inte börjar med européernas ankomst, och man får, när det gäller kolonialtiden, ägna mycket större uppmärksamhet åt vad som skedde med och genom afrikanerna själva.

I den senaste stora analysen av Englands imperiepolitik i Afrika, Robinson-Gallaghers »Africa and the Victorian mind», har emellertid levererats ett värtaligt försvar för att trots allt välja London till utsiktspunkt. Imperialismens drivkrafter, heter det där, var så komplicerade, att man inte kan utreda dem om man inte finner en punkt, där alla impulser strålar samman. Endast regeringen i London registrerade och vägde mot varandra alla faktorer för och emot expansion i Afrika. I de dossierer och dokumentlådor som vandrade mellan ministrar och departementstjänstemän, finner man problemet i dess samtida sammansättning och proportioner. Londonpolitikerna hade visserligen aldrig satt sin fot i Afrika, de kände frågorna utslutande från rapporter och rekommendationer på papper. Det låg världar mellan deras analys av den afrikanska situationen och verkligheten på ort och ställe. »Ändå var det till slut Whitehalls föreställningar om och analys av afrikanska situationer, och inte realiteterna i Afrika som sådana, som fick de viktoriaiska statsmännen att handla eller avstå från handling.»

Uppenbarligen innehåller argumenteringen sanning. De avgörande besluten om att införliva eller avstå från ett stycke Afrika fattades i London, och beslutsprocessen där är förvisso värd att studera. Men att föreställa sig detta som sakens summa och kvintessens är att kraftigt överskatta Londons roll. När Colonial Office eller Foreign Office kopplades in på en afrikansk fråga och tvangs att fatta sina beslut, hade den lokala situationen praktiskt taget alltid redan utvecklat till en kris, och lika regelbundet var dessa kriser, avsiktligt eller oavsiktligt, framkallade av européer som i de mest skilda syften befann sig i Afrika och var på framryckning mot delar av kontinenten, som ännu inte dragits in i den europeiska expansionspolitiken. Deras handlingar och beslut, och de reaktioner de framkallat hos afrikanska stammar eller andra européer, var den ofta långa förhistorien till londonregeringens handläggning av ärendet. Inte sällan band det som redan hade skett i Afrika regeringens händer: den kunde i verkligheten bara handla på ett sätt. Det är med andra ord inte nödvändigtvis det sista ledet i en beslutsprocess som är det avgörande.

Men även då spørsmålet om ett afrikanskt territoriums framtida ställning inom eller utom imperiet kom till London i ett ännu någorlunda öppet skick, bör betydelsen av departementens analys inte övervärderas. Absolut allt material för analys och beslut härstammade nämligen på ena eller andra sättet från européer i Afrika, och det nådde inte departementen som obearbetat råstoff för att där smältas till politisk strategi. Det hade gjorts politik i form av urval, tillrättläggning och presentation av information eller planmässig vilseledning, hela vägen från de ursprungliga uppgiftslämnarna vid den europeiska expansionens frontlinje inne i Afrika och över tjänstemännen, konsulerna och guvernörerna, som hanterade materialet på dess väg till London. Whitehalls politiker hade principer att följa och hänsyn att ta, betingade inte minst av moderlandets egen politiska struktur. Afrikaeuropéerna kände till dessa principer och hänsyn och kunde rätta sin rapportering därefter. Ofta dikterade de därigenom effektivt besluten.

Afrikaeuropéerna, männen på platsen, är därför i högsta grad värda uppmärksamhet, om man vill komma underfund med hur det imperialistiska maskineriet fungerade. Och det kan tilläggas, att ett sådant studium också ofta är det närmaste man kan komma till en

afrikanisering av Afrikas historia, eftersom man för stora delar av kontinenten under långa perioder inte vet mycket mer om de afrikanska folkens tillstånd och reaktioner, än vad afrikaeuropéer meddelat.

Vilka var afrikaeuropéerna? Den största och på många sätt betydelsefullaste gruppen var de bofasta kolonisterna. Under 1800-talet fanns de i större antal bara i sydligaste Afrika, ungefär inom nuvarande Sydafrikanska republikens gränser. Exakta befolkningsuppgifter står inte att få, men antalet engelsmän, boer och andra vita i de brittiska kolonierna Kap och Natal, boerrepubliken Orange-ristaten och Transvaal och angränsande, ännu oockuperade områden har omkring 1875 legat mellan 1/4 och 1/2 miljon. Deras utbredning över detta stora område var resultatet av en organiserad eller oorganiserad kolonisationsverksamhet under ett sekel — långsam till att börja med, nästan explosionsartad efter 1830. Vad som drivit dem att göra sig till herrar över ständigt nya territorier och stammar, hade hela tiden varit en och samma impuls: jordhungern, framför allt behovet av nya betesmarker för boskapshjordar.

Jordhungern var på intet sätt mättad, då 1800-talets sista kvartsekel gick in. Den ledde just vid den tiden till krig mot zulufolket i öster, en stadig infiltration bland bechuanastammarna i väster, och till att fler och fler röster började höjas för att hela Afrika söder om Zambesi måste exploateras av européer. Men därvidlag rådde skarp konkurrens mellan de olika europeiska statsbildningarna i Sydafrika. Transvaal hade sitt expansionsmål, Kapkolonin och Natal drev sina intressen. Och medan dragkampen pågick på officiell nivå, tog tusentals vita farmare saken i egna händer och gav sig in på afrikanskt stamområde och karvade åt sig så mycket jord de kunde.

De sydafrikanska statsbildningarna stod i varierande grad i beroende av England. Över boerrepubliken hade England sporadiskt, först på 1840-talet och sedan på nytt mot slutet av 70-talet, etablerat överhöghet, främst för att få deras expansionslusta under kontroll och stävja deras enligt brittisk uppfattning alltför hänsynslösa infödingspolitik. Båda gångerna tröttnade engelsmännen snabbt på uppgiften. Transvaal fick tillbaka sin självständighet i början av 80-talet, även om England vagt och svårpraktikabelt förbehöll sig rätt att censurera republikens utrikespolitik. Den del av afrikaeuropéerna som utgjordes av republikernas boer, var sålunda själv-

Sydafrika 1883.

klart i praktiskt taget alla situationer passionerade motståndare till allt slags brittisk inblandning i Afrikas affärer. Av egen kraft och på direkta vägar hade de visserligen obetydliga möjligheter att påverka Londons beslut, men situationen i Kapkolonin gjorde dem ändå till ett faktor att räkna med i spelet om kontinenten.

1872 hade Kap fått inre självstyrelse, en egen regering ansvarig inför ett parlament i Kapstaden. Samtidigt började en nationalitetsrörelse bland kolonins boer, som var majoriteten av den vita befolkningen. I Kapparlamentet uppstod därför ett boerblock, som visserligen inte på länge eftertraktade regeringsmakten, men som var starkt nog att fälla varje regering som trampade boerintressen eller boersympatier på tårna. Kapkolonins politik i expansionsfrågor blev på det sättet en svår balansakt. Man ville säkra åt Kap en dominerande roll i Afrika söder om Zambesi — åtminstone krävde en växande falang det — men man fick av inrikespolitiska skäl akta sig för öppen konflikt med Transvaal och för att annat än i yttersta nödfall påkalla moderlandets intervention, såsom förhatlig för boerna.

Även Englands främste företrädare i Södra Afrika, generalguvernören i Kapstaden, måste i hög grad rätta sig efter dessa fakta, eftersom han måste samarbeta med Kapregeringen och Kapparlamentet om han inte ville bli en kringskuren kung. Det är viktigt att ha det klart för sig, ty genom generalguvernörens händer gick huvudmassan av det sydafrikanska material som nådde London. Hans egna rekommendationer blev mycket ofta helt avgörande för den engelska regeringens ställningstaganden.

En sak bör tilläggas i denna allmänna presentation av de vita sydafrikanerna. Det blev ju längre 1800-talet led allt fler icke-agrara intressen som drev till expansion och till rivalitet mellan skilda grupper. Vägarna till det inre av Afrika började öppnas så sakta, och därmed utsikter till vidgad fjärrhandel inom kontinenten, med avsättning för europeiska tyger, gevär och sprit, och åtminstone ibland marknadsföring av afrikanska produkter. Köpmän i Sydafrikas kuststäder var pionjärer på det fältet, och man finner dem bland de ivrigaste förespråkarna för en kraftig brittisk afrikapolitik. Ännu mer kom den afrikanska jordens dolda skatter av diamanter, guld och andra metaller att betyda. Det var kapplöpning om dessa verkliga eller inbillade rikedomar som på allvar satte i gång »the scramble for Africa», åtminstone i den södra delen av kontinenten.

Européerna på platsen spelade en förstaplansroll i den processen. Den kommersiella och finansiella imperialismen kunde naturligtvis ibland göra gemensam sak med det agrara expansionsbehovet, men i grund och botten var dess intressen, mål och metoder väsensskilda från de vita farmarnas.

Afrikaeuropéerna är alltså ingen enhetlig grupp. De var, så långt vi hittills har mött dem, någorlunda ense kanske bara på en punkt: Afrika, där klimat och andra förhållanden tillät det, måste behärskas och exploateras av vita. Men inte ens i det avseendet fanns i själva verket någon verklig enighet. Ända sen slutet av 1700-talet hade de vita pionjärerna, farmare, handelsmän, jägare och guldsökare, som flyttade fram den europeiska frontlinjen, i Xhosaland, Natal och Zululand i sydost, i Basutoland på högplatån i centrum, i Bechuanaland längre västerut, och också när de började sippra in i det som sedan blev Rhodesia, funnit före sig bland de afrikanska stammarna européer med helt andra syften och synsätt än deras egna. Det var den allt livligare kristna missionens företrädare. Dessa hade av naturliga skäl kommit att betrakta sig som försvarsadvokater för de afrikanska stammar som var deras arbetsfält. Få eller inga av dem betvivlade den västerländska civilisationens välsignelsebringande egenskaper också i Afrika — inte bara när det gällde den kristna religion de propagerade för utan också i fråga om Västerlandets ekonomi, teknik och politiska institutioner. De var övertygade om att Afrikas befolkning snart skulle infogas i denna kultur. En av de politiskt mest framträdande av 1800-talsmissionärerna, skotten John Mackenzie i Bechuanaland, yttrade då han för första gången skulle fara ut till Afrika, att hans syfte var att predika evangeliet och undervisa i konsten att leva ett civiliserat liv. Hedningen måste lära sig att plöja sin egen jord och bygga sina egna hus. Och Afrika-missionären kan inte vara nöjd ens när det uppnåtts. Han längtar efter att se afrikanen förenad i vänskaplig samfärdsel med mänsklighetens stora broderskap. Han vill se afrikanska fartyg, lastade med den afrikanska jordens produkter och den afrikanska industrins resultat, blanda sig på världshaven med skepp från andra länder och återvända hem rikligt lastade med handelns skilda skatter.

Många missionärer kom till den uppfattningen, att det bästa sättet att förverkliga detta civilisatoriska program var att deras respektive hemland tog afrikanska stammar under sitt beskydd för att styra

och uppfostra dem. I den meningen var de alltså imperialister. Långt ifrån alla var motståndare ens till europeisk expansion i form av vit kolonisation; de såg den som verkan av en naturlag, lika omöjlig att hejda som gräshoppssvärmar eller lämmeltåg. Men — och här ligger den avgörande skillnaden mellan dem och kolonisterna: de vita som trängde in på afrikanskt stamområde för att farma, handla eller gräva guld, fick inte äventyra stammarnas existens. De måste ge afrikanerna tillräckligt livsrum på jorden, och de fick inte bryta ner deras samhälle med sprit, gevär och herrelater. Hur skulle en sådan samexistens mellan européer och afrikaner bli möjlig? På ett av två sätt: genom att de vita kolonisterna handplockades för ändamålet, eller genom att moderlandet med fast hand genom utsända tjänstemän och officerare styrde territorierna och höll kolonisterna i schack. Här var alltså ett nytt argument för imperialism, men samtidigt ett uttryck för en i viss mån anti-kolonialistisk attityd.

Det bör tillfogas, att denna grupp av afrikaeuropéer, den negrofila falangen, hade ett så att säga tekniskt övertag över de andra: det var de som kunde de afrikanska språken. Det stora flertalet av de överläggningar och överenskommelser med afrikanska hövdingar och stamråd, som ackompanjerade den europeiska expansionen, ägde rum under deras inte bara språkliga utan också reella förmedling. Det gav dem ibland en speciell fördel i situationer, då deras ideologi och intressen bröts mot andra afrikaeuropéers.

Jag har uppehållit mig relativt utförligt vid européerna i Sydafrika, därför att de både till antal och inflytande var afrikaeuropéernas huvudarmé. Deras idéer och intressen bestämde i hög grad utvecklingen söder om Zambesi, men trycket från dem var kännbart också betydligt längre norrut, i Central- och Östafrika.

Om resten av kontinenten kan jag fatta mig så mycket kortare. Huvudskillnaden mellan den och Sydafrika låg i att de vita över allt annorstädes var mycket få, och framför allt i att det rent agrarkoloniala inslaget var glest eller obefintligt — med Kenya på 1900-talet som praktiskt taget enda undantag. Det hindrar inte att även en handfull europeiska immigranter i t. ex. Central- och Östafrika genom sin strävan att exploatera afrikansk jord i stor skala, kunde ge upphov till spänningar och konflikter av liknande art som i söder. Men det var åtminstone svårare för dem att fungera som en kompakt pressure-group.

I gengäld spelade kommersiella intressen på många håll en dominerande roll. Det gäller framför allt Västafrika, där handelsintressena var helt allena rådande, vid sidan av de filantropiska, och där främst Royal Niger Company blev statsbildande. Liknande, fast långt mindre framgångsrika försök gjordes i Östafrika av t. ex. African Lakes Company och Imperial British East Africa Company. För sådana företag gällde det två saker: först att etablera ett kommunikationssystem med det inre av Afrika och kontrollera det politiskt-militärt, sedan att leda så mycket som möjligt av den som man trodde oändligt utvecklingsbara handeln över dessa rutter. Deras expansionspolitik var ofta i sin utformning betingad dels av rivaliteten med Öst- och Centralafrikas äldre handelsfolk, de s. k. araberna, dels av konkurrensen från annat europeiskt håll, portugisiskt, franskt, belgiskt eller tyskt.

Det kan naturligtvis diskuteras, om dessa handels- och exploateringsföretag skall räknas till afrikaeuropéernas sfär. T. o. m. Cecil Rhodes' stora skapelse, British South Africa Company, som utan tvivel var sydafrikanskt till sin karaktär och målsättning liksom till sin faktiska ledning, byggde i betydande utsträckning på hemmang Engelska investeringar. De öst- och västafrikanska bolagen hade knappast några lokalt afrikanska intressenter alls. Finansiellt och administrativt låg maktens centrum i London, Glasgow eller Liverpool. Men ute på verksamhetsfältet stod all aktivitet under ledning av lokala managers, agenter, fartygskaptener eller militärer. Dessa afrikaeuropéer hade ofta besvär med direktörerna hemma i England, som satt på kassakistan, men sin egen politik drev de efter egna idéer och planer, ofta med avgörande resultat.

Man kan kanske rentav våga påståendet, att just på grund av européernas gleshet i Afrika norr om Zambesi (och söder om Sahara), och också för att stora delar av dessa centralafrikanska territorier så nyss blivit ur Europas synpunkt upptäckta, fick varje vit man en högre specifik vikt som politisk faktor. Inte minst gäller det det brittiska imperiets representanter runt Afrikas kuster, konsulerna. Män som generalkonsul Kirk i Zanzibar, en rad av konsulerna och guvernörer i Lagos och andra västafrikanska hamnar, eller Harry Johnston, som började som konsul på Nigerias kust och sen blev Nyasalands förste Commissioner, spelade enmansroller under Afrikas delningsepok, som ur många synpunkter var viktigare än någon

londonämbetsmans. Hos några av dem möter man den genuinaste, och därför innehållstommaste formen av all imperialism: den brittiska expansionen eftertraktad helt och hållet för sin egen skull.

Mot denna allmänna bakgrund av lokala idéer och aspirationer har man att betrakta afrikaeuropéernas insats i Afrikas kolonialhistoria. Några konkreta episoder kan belysa detta.

År 1885 gjordes Bechuanaland söder om floden Molopo till Brittisk kronkoloni; resten av bechuanastammarnas område upp till 22dra breddgraden blev ett ganska löst påhängt protektorat. Besluten härom fattades förstas i London. Men bakom dem låg en hetsig och komplicerad uppgörelse mellan lokalt afrikaeuropeiska intressen och uppfattningar. Brittiska regeringen hade i själva verket knappast lyckats dirigera händelseutvecklingen på någon punkt; den hade gång på gång tvingats acceptera fait accompli. Att i detalj följa händelseförloppet, med alla dess små incidenter och intriger, kan inte komma i fråga. Några huvuddrag är tillräckliga.

Första skedet i frågans utveckling kan kallas Mackenzie-perioden. John Mackenzie, vars syn på sin missionärsuppgift tidigare har citerats, hade vid 1880-talets början femton års arbete i Bechuanaland bakom sig. Han hade under den tiden utvecklat sin egen imperialistiskt-humanitära filosofi, enligt vilken landet med fördel för båda parter kunde rymma såväl bechuanastammarna som vita invandrare. Men villkoret var att denna koexistens byggdes upp och kontrollerades av brittiska tjänstemän. Annars skulle den hänsynslösa sydafrikanska kolonialismen vålla stammarnas ekonomiska, sociala och politiska undergång. Det hotet blev akut just i början av 80-talet, då hundratals vita farmare, huvudsakligen från boerrepublikerna men också från Kapkolonin, trängde in i landet och stakade ut sina gårdar. Ett par förband av sådana »marodörer», som kommit in som hjälptrupper åt bechuanahövdingar i deras fejder mot rivaler om hövdingadömena, hade rentav upprättat två självständiga republiker, Stellaland och Goshen.

Mackenzie for hem till England fast besluten att få Gladstones regering, särskilt kolonialministern Lord Derby, att ingripa till Bechuanas skydd. Under en långvarig propagandakampanj mobiliserade han den filantropiska engelska opinionen för det syftet, men det som till sist fällde utslaget var att Kaps generalguvernör, Sir Hercules Robinson, också kom hem på semester och lade hela sin

vikt i Mackenzies vågskål. Att hålla Bechuanaland fritt från Transvaalboers intrång var ett livsvillkor för Kapkolonin, hävdade han, ty endast där hade Kap en fri passage till det inre av Afrika med dess rika framtidsmöjligheter. Han menade att om bara England nu ingrep för att avvärja det akuta hotet, skulle kolonin vara villig att överta ansvaret genom att annektera de vitala delarna av Bechuanaland.

Derby följde Robinsons råd, och på dennes förslag skickades Mackenzie tillbaka till Bechuanaland som brittisk kommissionär med uppgift att åstadkomma ordnade och lagliga förhållanden, som garanterade bechuanastammarnas fortbestånd under så stort hänsynstagande som möjligt till de redan inflyttade européernas intressen.

Mackenzie sprack på uppgiften. Han tog plikten att beskydda Bechuana som sin primära, underkände en rad europeiska jordanspråk inom territoriet och vägrade i andra fall att utan föregående undersökning konfirmera vita farmares rätt till den jord de ockuperat. Han blev därigenom politiskt omöjlig i Kapkolonin. Dess regering krävde att Robinson skulle avlägsna honom, och Robinson lät honom falla. Den kritik mot Mackenzie som han anförde som motiv inför Colonial Office, tog man inte allvarligt där. »Sir Hercules slår sönder sin avgud och dansar på bitarna», var kommentaren från en av tjänstemännen. Men Mackenzie fick å andra sidan betyget »en hederlig skolpojke». Man var alltså opartiskt ironisk, men de ironiska kommentarerna dolde en reell maktlöshet. Colonial Office var i klämman. England ville inte belasta sin budget med Bechuanaland för all framtid. Kapkolonin måste ta över så fort som möjligt, och då fick man också rätta sig efter dess tycken. Men det kunde å andra sidan väcka missnöje hos Englands egna infödingsförsvarare. »Vi gör klokt i att hålla Mackenzie lugn tills saken är genomförd, annars kan han ge oss obehag här hemma», framhöll en av departementets augurer. Derby höll för all del på sin värdighet. Han ville inte vara med om att kritisera Mackenzie officiellt, skrev han. »Den ändrade situationen och Kapregeringens önskan är tillräckliga skäl för att godta hans avgång.» Kap fick alltså sin vilja igenom.

Nästa skede i affären började, då Robinson sände upp Rhodes till Bechuanaland för att åstadkomma vad Mackenzie ansågs ha misslyckats med. Rhodes' fiasko blev ännu större. Han behandlade

majoriteten av de vita intränglingarna i Bechuanaland med silkesvantar, men några rent laglösa element måste han ändå försöka få bort. De jagade i stället honom ur landet, och mördade en engelsk rådgivare hos en av Bechuanahövdingarna. Rhodes och Robinson, nu och för många år framåt i fast förbund, blev tvungna att på nytt vädja till »the imperial factor», moderlandet. Hemmaregeringen följde med också i denna nya tur av dansen. General Warren sändes ut för att i spetsen för 4000 man militärt reglera bechuanaproblemet.

Den tredje perioden i Bechuanafrågan blev alltså Warrens. Han visade sig vara en verklig praktgeneral, hundraprocentigt framgångsrik i sina militära operationer, i politiskt avseende en elefant i en porslinsbutik. Han anslöt sig in toto till Mackenzies idéer och kallade Mackenzie själv till sitt huvudkvarter som personlig rådgivare. Han underkände alla Rhodes åtgärder, han slöt avtal med Bechuanahövdingar uppe i norr om upplåtelse av betydande landområden — f. ö. till största delen belägna utanför respektive hövdings territorium — för europeisk kolonisation, varvid det stipulerades att inga kolonister fick vara boer.

Resultatet blev ett ramaskri i Kapkolonin och ett gräl utan ända mellan Warren och Robinson, sekunderade av resp. Mackenzie och Rhodes. Det fördes i telegram och rapporter till Colonial Office, som drunknade i detta material. Departementets kommentarer och ställningstaganden är närmast patetiska. Man rådde Warren att göra sig av med Mackenzie, men Warren sa blankt nej och London fick finna sig. När allt kom omkring var Warren framgångsrik i sina förehavanden och, påpekade en av departementets toppar, allmänna opinionen i England skulle inte godta att han uppoffrades.

Grälet gick ända upp till kabinettet, där man försökte åstadkoma en kompromiss. Warren fick besked att i alla politiska frågor referera till Robinson, som å andra sidan tillhölls att inte vålla Warrens avgång och att ge efter så långt möjligt.

Först när Warren producerade en grandios plan för utsträckning av Imperiet till Zambesi med utgifter för den brittiska skattkammaren i proportion härtill, förklarades han under hedersbetygelser ha slutfört sin uppgift, och hemkallades. En undersökningskommission, som Warren hade fått tillstånd att tillsätta för att utreda alla fall av orättvisa och övervåld mot infödda, hann innan dess komma in med en av Mackenzie skriven rapport, som krävde en kraftig reduktion

av européernas faktiska jordinnehav i området. Rapporten lades på en hylla i London. Likafullt vägrade Kapkolonin nu att överta Bechuanaland, och så tvangs engelska regeringen, om man inte ville släppa in anarkin igen efter att ha offrat miljoner på att hejda den, att skapa en egen kronkoloni.

Den ställdes under Robinsons översyn, och som administrator sändes en sydafrikansk domare, Shippard, till Bechuanaland. Hans första uppgift blev att lösa jordfrågan. Han höll sig fjärran från Warren-Mackenzies linjer. Resultatet av hans landskommisions arbete blev, att de sydliga bechuanastammarna trängdes in i reservat, kanske hjälpligen adekvata för ögonblickets behov, men utan framtida utvecklingsmöjligheter för vare sig stammarna som sådana eller för individuella medlemmar av dem. Resten blev europeiskt farmland eller kronojord att efter hand försäljas till européer.

Brittiska regeringen, som ingripit i Bechuanaland för att skydda dess stammar, fann sig igen. Det berodde inte på att man inte insåg vad som skedde — Mackenzie och hans meningsfränder såg till att informationer i det avseendet nådde departementet. I dess kommentarer kallas den inledda jordpolitiken »harsh and grasping». Men Robinson påpekade att varje Bechuana dock fått större svängrum än någon infödd i någon annan del av Sydafrika, och Colonial Office accepterade tacksamt argumentet. Bechuanaland var en kronkoloni, men som sådan bara ett provisorium. Fortfarande hoppades man på att Kap skulle ta över, och det var alltså meningslöst att motsätta sig en sydafrikansk jordpolitik. När Kapkolonin tio år senare verkligen införlivade området, kan det inte ha gjort stor faktisk skillnad.

Bechuanaland ger sålunda ett exempel på en brittisk imperiepolitik, där bara skenet av beslut lämnades åt London. De reella maktfaktorerna och avgörande intressena var lokalt sydafrikanska. Afrikaeuropéer avgjorde Bechuanalands öde, inte de växlande regeringarna i moderlandet.

En andra episod, med delvis samma protagonister, belyser fram för allt betydelsen av att »männen på stället» hade monopol på att leverera informationsmaterial till London.

Warren hade velat utsträcka imperiet till Zambesi. Enstaka röster hade då höjts för att England skulle innefatta i sitt protektorat också Matabelehövdingens Lobengulas åtminstone enligt hans egna maktanspråk stora rike. Ett av motiven för detta krav hade varit, att

Transvaal annars skulle infiltrera detta territorium. Men Lord Derby hade helt avvisat tanken. Han förklarade trankilt, att han inte insåg varför boerna inte skulle utbreda sig mot norr; de skulle inte vara i vägen för England där. Ännu 1887 stod London fast vid den ståndpunkten.

Men under tiden utvecklade européer på ort och ställe situationen i Lobengulas rike mot en kris. Vad som drog de vita dit var inte i första hand jordhunger, utan Mashonalands guld, som kunde exploateras endast med Lobengulas tillstånd. Följaktligen samlades en växande skara av rivaliserande europeiska guldsökare i hövdingens by för att avlocka honom koncessioner. Transvaal skickade dessutom sändebud, som fick till stånd en vänskapstraktat med honom.

Rhodes hade nu nått den dominerande ställningen i Kimberleys diamantindustri och stod redo att därtill lägga ett guldimperium i norr. Han slog larm om Transvaals förehavanden, och hans trogne vapendragare guvernör Robinson lät Bechuanalandsadministratörn Shippard sända en medarbetare, J. S. Moffat, till Lobengula. Han fick Lobengulas bomärke på en överenskommelse, som förbjöd hövdingen att över huvud taget förhandla med någon utländsk makt utan kaptguvernörens medgivande.

Detta skedde utan någon auktorisation från London, och Colonial Office tvekade också att godta överenskommelsen. Man böjde sig emellertid för Robinsons argument och ratificerade traktaten. Därmed var Transvaal ur räkningen, men traktaten uteslöt inte Rhodes privata konkurrenser om guld i norr. Den saken fick och ville han sköta själv. I oktober 1888 slöt hans representanter en överenskommelse med Lobengula, som gav dem monopol på alla rikets mineralförekomster och rätt att utesluta från det alla av dem icke auktoriserade européer — detta mot betalning i pengar, gevär och ammunition till hövdingen.

Ryktena om denna s. k. Rudd Concession nådde London i slutet av året. Kolonialdepartementets reaktion var sur. Var ryktena sanna, frågade man Robinson, och hur skulle man i så fall bedöma åtgärden att leverera gevär till en hövding, vars välde var grundat på rov- och plundringståg bland stammarna i Zambesiområdet? I början av 1889, då Rhodes haft fräckheten att rekommendera Colonial Office att förlänga Robinsons utlupna guvernörstid, skrev kolonialministern Knutsford till premiärminister Salisbury, att alla förslag från Rhodes

borde behandlas med misstänksamhet. Det antogs på goda grunder, framhöll han, att Rhodes låg bakom Rudd-koncessionen och att Robinson favoriserade dessa planer på bekostnad av alla andra som ville ha koncessioner i Matabeleland.

Några veckor senare kom två Matabelekrigare till London, utskickade av Lobengula för att, som de sa, ta reda på om drottning Victoria verkligen fanns. Man var i Matabeleland lika okunnig om England som England om Matabeleland. De åtföljdes av en viss Maund, som representerade ett med Rhodes konkurrerande bolag, och som organiserat expeditionen för att sätta käpp i hjulet för Rhodes' planer. Robinson hade försökt stoppa dem på deras väg genom Kapstaden och hade gett med sig först när Maund antydde, att hans bolag höll på att förhandla med Rhodes om en fusion. Nu mottogs matabelerna först av kolonialministern, sedan av drottningen själv. De fick brev med sig tillbaka, där Lobengula varnades mot att ge bort allt sitt guld till en enda person. Vad skulle då andra få, som kom senare? Brittiska regeringen rådde alltså, i mars 1889, hövdingen att underkänna Rudd-koncessionen.

I november samma år sände Knutsford Lobengula ett nytt brev. Hövdingen borde komma överens, hette det nu, inte med en eller två vita män var för sig, utan med en enda auktoriserad grupp. Därför godkände drottningen nu Rudd-koncessionen, bakom vilken stod en grupp av drottningens förnämsta och mest betrodda undersåtar. Det var Rhodes' Sydafrikanska kompani, som fick denna officiella rekommendation, liksom det strax förut fått en Royal Charter att styra hela Zambesiområdet. Knutsfords brev var f. ö. ord för ord kopierat från ett koncept författat av samma bolag.

Mycket hade hänt mellan mars och november, som förklarar den totala omsvängningen. Välkänt är framför allt, hur Rhodes lyckades förena alla sina konkurrenter i sitt stora kompani. Däremot har man inte tillräckligt uppmärksammat den ström av information om läget i Matabeleland, som nådde C. O. under loppet av 1889, och som tillsammans utgjorde nära nog summan av departementets kunskap om detta område. Några antydningar om dess innehåll och karaktär torde kunna visa, att den inte bör ha varit utan inflytande på sakens utgång.

Den största delen av informationen kom från Moffat, Shippards representant hos Lobengula, som tillbringade stora delar av 1888 och

1889 i Matabeleland. Därifrån rapporterade han om hur trängseln av europeiska guldsökare och deras intriger försatte landet i ett tillstånd av förvirring och oro. En stor del av folket, inte minst de unga krigarregementen, hatade alla främlingar, och risken för en massaker på alla européer var överhängande. Eller också skulle matabelerna ge sig iväg norr om Zambesi och därigenom sprida mord och plundring till nya delar av kontinenten. I berättelse efter berättelse återkommer han till detta tema: en kollision, en våldsamt konflikt tycks vara oundviklig.

Shippard själv företog en good-will-expedition till Matabeleland hösten 1888, i själva verket samtidigt som Rhodes' representanter bearbetade Lobengula för sin koncession. Hans rapporter, som har mycket att säga om andra europeiska besökare i landet, nämner aldrig med ett ord dessa Rhodes' medarbetare. Alarmerande profetior och rykten vimlar det av. De unga regementena ligger över Lobengula om tillstånd att döda alla vita, europeiska äventyrare förvärrar situationen med sina intriger, uppror mot Lobengula kan utbryta när som helst med inbördeskrig som följd. I så fall skulle hövdingen kanske be England om hjälp, och resultaten kunde inte förutses.

Allt detta vidarebefordrade Robinson till London. Och då Ruddkoncessionen var klar, kommer hans egna kommentarer och slutsatser. Han börjar med att citera ett privatbrev från Rudd själv, där en fredlig utveckling av landet under koncessionärens ledning framställs som enda alternativet till ett krig, som skulle medföra matabelestammens upplösning och år av anarki. »Tillströmningen av koncessionsjägare», skrev Robinson för egen del, »har som Your Lordship vet av tidigare korrespondens skapat ett tillstånd som är farligt för landets fred. Jag är säker på att verkan av denna koncession till en man av karaktär och finansiell stabilitet kommer att bli ett hejdande av denna rusning av äventyrare och ett säkerställande av landets försiktiga utveckling.»

När praktiskt taget den ende som kunnat ge en annan bild av läget i landet, nämligen Maund, redan då han kom till London var på glid mot Rhodeslägret och därför aldrig fullföljde sin aktion, var statsmännen där i verkligheten ganska utlämnade till den grupp afrikaeuropéer, som systematiskt pressade sin bild av verkligheten på de styrande. Att Mackenzie tog till orda mot att låta ett privatföretag styra stora territorier, hjälpte föga, för han satt nu hemma i Skott-

land, och vad kunde han då veta om Matabeleland? Männen på ort och ställe hade alltid ett stadigt övertag.

De exempel som här anförts på afrikaeuropéernas dominerande betydelse för händelseförloppet under »Afrikas delning», och som lätt kunde göras mångdubbelt fler, har hämtats från ett relativt tidigt skede av kapplöpningen om Afrika. Det är möjligt att utrymmet för individuella insatser och lokala intressen av detta slag efter hand blev något mindre, alleftersom London fick större erfarenhet av imperiepolitik i Afrika och blev djupare engagerat i rivaliteten med Frankrike och Tyskland. Men kolonialtiden igenom förblev männen på stället en avgörande faktor i det afrikanska händelseförloppet. Att skildra utvecklingen ur deras synvinkel är därför minst lika fruktbart som att välja London till utsiktspunkt.

OM ANALYS AV VÄRDEUTSAGOR

AV

HANS REGNÉLL

Problemet om den logiska analysens natur har på senare år varit föremål för åtskilliga undersökningar. Inom nordisk filosofi tog Konrad Marc-Wogau upp problemet redan i arbetet »Die Theorie der Sinnesdaten» från 1945. (Jfr avsnittet »Über philosophische Analyse», ss. 360 ff.). G. H. von Wright har senare behandlat det i arbetet »Logik, filosofi och språk» (1957). I England har åtskilligt skrivits i ämnet bl. a. i form av symposier, publicerade av Aristotelian Society 1934, 1937 och 1939. Bland dem som då yttrade sig kan nämnas Max Black, J. T. Wisdom, A. E. Duncan Jones, A. J. Ayer och L. S. Stebbing. 1940 publicerade Fr. Waismann en uppsats om logisk analys i tidskriften Erkenntnis. (»Was ist logische Analyse?»). Åtskilliga andra inlägg av liknande art kunde nämnas.

Diskussionen om den logiska analysens natur har nog i allmänhet närmast gällt analys av satser av klart teoretisk natur. Man har t. ex. frågat sig, vad det innebär, då man analyserar utsagor om fysiska ting på så sätt, att man kommer fram till komplicerade satser om vad som *ter sig* här och nu för en betraktare, då man alltså försökt »översätta» utsagor om fysiska ting till utsagor om s. k. sinnesdata. Eller man frågade sig, vad som skedde, då man analyserade existensutsagor på ett sådant sätt som t. ex. G. E. Moore gjort i den klassiska uppsatsen »Is Existence a Predicate» (Aristotelian Society, Suppl. Vol. 15, 1936) eller vad som skedde, då Bertrand Russell företog sina berömda analyser av bestämda beskrivningar. Diskussioner om analys av värdeutsagor är kanske mindre vanliga men saknas ingalunda. Georg Henrik von Wright tar t. ex. i sitt nyss nämnda arbete hänsyn till Moores analyser av värdeutsagor i Principia Ethica (1903). Alexander Sesonske vid California-universitetet behandlar problemet mera ingående och principiellt i sin skrift »Value and Obligation» från 1957, och i januarinumret av Mind 1959 (Vol. LXVIII, No. 269, s. 57 ff.) har P. Glassen framlagt en del synpunkter på saken i uppsatsen »The Cognitivity of Moral Judgments». Denna uppsats gav anledning till en diskussion

mellan Cynthia Schuster och Peter Glassen i samma ämne. (Jfr *Mind*, Vol. LXX, No. 277, s. 95 ff. och Vol. LXXII, No. 285, s. 137 ff.) Bland tidigare inlägg har man anledning att särskilt uppmärksamma A. J. Ayers uppsats »On the Analysis of Moral Judgments» (1949, senare omtryckt i »Philosophical Essays», 1954). Vi skall nu närmast anknyta något till Glassens uppsats, som kan ge anledning till en rad kritiska reflexioner.

Glassen vänder sig mot tesen, att moraliska omdömen inte är kognitiva — som han uttrycker det — vi skulle kanske hellre formulera tesen i fråga så: moraliska utsagor är inte teoretiska, inga verkliga omdömen. Följande citat från Carnarps »Philosophy and Logical Syntax» tas som utgångspunkt: »Most philosophers have been deceived (by the fact that a value statement has 'the grammatical form of an assertive proposition') into thinking that a value statement is really an assertive proposition, and must be either true or false . . . But actually a value statement is nothing else than a command in a misleading grammatical form . . . it is neither true nor false. It does not assert anything and can neither be proved nor disproved.» Vidare hänvisas till ett resonemang i A. J. Ayers »Language, Truth, and Logic» (1936). Ayer gör gällande, att om jag säger, att ett visst slags handlande är rätt eller orätt och någon annan tycker annorlunda, så är det tydligt och klart meningslöst att fråga, vilken av oss som har rätt. Ty ingen av oss gör ett äkta påstående. Moraliska omdömen har nämligen ingen som helst objektiv giltighet. Om nu en sats inte är ett påstående, så är det ju meningslöst att fråga, om det som den utsäger är sant eller falskt. Och, säger Ayer, »we have seen that sentences which simply express moral judgments do not say anything. They are pure expressions of feeling . . .». (Se Glassens uppsats s. 57 f.)

Glassens följande angrepp på »non-kognitivisterna» är främst av intresse för oss, då det för in diskussionen på frågan om förhållandet mellan å ena sidan den filosofiska analysen av »moraliska» utsagor och å andra sidan det empiriska studiet av språket. Glassen kommer in på detta spår på en ganska dubiös väg, men låt oss bortse från detta. För att rent empiriskt utröna, vad det finns för olika slag av kognitiva satser, måste man, anser Glassen, undersöka, vilka satser, som vanligtvis användes av de talande i avsikt att påstå något och som också uppfattas som påståenden av de till-

talade. Detta kan bara konstateras genom att man tar reda på vad den som uttalar en sats menar med den och hur man normalt uppfattar den. Det skulle vara absurt att göra gällande, att en viss sats är imperativ och inte påstår något, medan den som använder satsen normalt avser att påstå något. En sats kan bara uttrycka, vad den är avsedd att uttrycka, säger Glassen (s. 60 f.).

Glassen har i fortsättningen inte svårt att påvisa, att folk i allmänhet faktiskt behandlar »moraliska» utsagor som påstående satser, som kan sägas vara sanna eller falska och att man i allmänhet avser att använda utsagorna ifråga på detta sätt. Därvid är han inte blind för att saken inte är riktigt så enkel som den kan se ut. Det är inte så lätt att genom ren introspektion och utfrågning ta reda på vad den ene eller den andre avser. Man måste studera det sätt på vilket utsagorna yttras, vad som i övrigt säges i relation till dem, hur andra uppfattar dem osv.

En omständighet av vikt är då, anser Glassen, att »moraliska» omdömen har påståendens normala språkliga form och att detta gäller allmänt för indoeuropeiska språk och troligen också för många andra. Det måste finnas en naturlig förklaring till detta förhållande. Det vore högst osannolikt, att förklaringen skulle bestå i att folk i allmänhet *trott*, att de avsett säga något helt annat än de verkligen avsett. Man måste också observera, att det faktiskt finns »moraliska» utsagor, som inte har indikativ form, t. ex. *frågor* som »Är det alltid orätt att ljuga?» Också detta tyder på att den indikativa formen hos andra moraliska utsagor inte är någon ren tillfällighet. Glassen pekar vidare på att det är alldeles meningsfullt att säga t. ex. »Jag *visste*, att det var orätt, men kunde inte motstå frestelsen». Man kan tala om moraliska åsikter och övertygelser, tvivel och bristande kunskaper. Man kan säga, att ett moraliskt uttalande är *sant* och *falskt*, *riktigt* eller *oriktigt*, och dessa uttryck, »sant», »falskt» etc. förefaller då att vara använda i sin vanliga betydelse (s. 62—65).

Glassen konstaterar ytterligare, att moraliska omdömen har en opartisk, opersonlig karaktär. Man ställer krav på ett slags objektivitet och erkänner inte sådana omdömen som klart och tydligt dikterats av någons personliga önskningsar, känslor eller fördomar. Sådana omdömen förkastas. Även om moraliska omdömen uttrycker känslor och attityder, så förutsättes det, att de inte bara är talarens

attityder utan representerar en allmän, opartisk ståndpunkt. På denna viktiga punkt i resonemanget kan det vara skäl att anföra Glassens egna ord: »One additional feature of moral judgments is that moral judgments have an impersonal character and objectivity is expected of those who make them. If we believe that someone who utters a moral judgment is influenced by his personal desires, or by his emotions, or by his prejudices, we tend to discount it, just as we do in the case of other sentences intended to be cognitive. »He maintains that the sentence is unjust, but that is only because it bears heavily on him.» . . . Examples such as these — and many more could be given — show that if we are to take someone's moral judgment seriously, then, *even if* moral judgments express feelings or attitudes, we must believe that they are not simply attitudes of the speaker, but represent some general impersonal standpoint» (s. 66).

Vidare pekar författaren på det språkliga faktum, att man bildar abstrakta substantiv av moraliska uttryck, t. ex. godhet, dygd, rättvisa osv. Det förutsättes då gärna, att man med sådana uttryck syftar på egenskaper, likaväl, som då man talar om det röda, det runda osv. Därmed är inte sagt, att det är fråga om egenskaper av just detta slag. Det är mycket rimligare att anta, att det gäller egenskaper, som är relationella eller dispositionella (s. 67 f.).

Slutligen framhålles naturligtvis också, att det ter sig högst rimligt för människor i allmänhet att diskutera om moraliska bedömningar (s. 69—71). Detta är sista hugget mot non-kognitivismen, som ju på senare tid huvudsakligen representerats av den s. k. emotiva teorien. Glassen anser, att den serie argument, som han framfört, bevisar, att den emotiva teorien inte svarar mot fakta. Det är just detta som vi skall lägga märke till särskilt i Glassens sätt att resonera, alltså hans metod att »vederlägga» den emotiva teorien och den analys, som den bygger på. Glassens synpunkter är i och för sig inte mycket originella. Mycket av det som han framhåller finner man också hos andra författare, t. ex. hos P. H. Nowell-Smith i arbetet »Ethics» (1954) eller hos Alexander Sesonske i det förut nämnda arbetet »Value and Obligation». Det är anmärkningsvärt, vilken stor vikt som man ofta tillmäter de senaste årens kritik mot den emotiva teorien. I inledningen till »Value and Obligation» betecknar t. ex. Sesonske den emotiva teorien som en ofruktbar tanke-

linje inom analysen och det talas om en annan verklig fruktbar frågeställning, vars introduktion betecknar den epokgörande revolutionen inom 1900-talets moralfilosofi. I sammanhanget nämnes några namn på pionjärer, som revolutionerat den moderna etiska analysen: S. Toulmin, K. Baier, Henry Aiken, H. L. A. Hart, R. M. Hare och P. H. Nowell-Smith. Det är ingen tvekan om att dessa analytiker på många sätt berikat den moderna diskussionen om värdeutsagor. Deras kritiska invändningar mot den emotiva teorien i dess då föreliggande utformningar har också förmått framstående företrädare för den emotiva teorien att modifiera och skärpa sina teser. Det bästa exemplet på detta är kanske A. J. Ayers revision av den tidigare uppfattningen i den förut nämnda uppsatsen »On the Analysis of Moral Judgments». Det är däremot inte så säkert, att den emotiva teorien i och för sig nu måste sägas representera en vederlagd uppfattning. Vilket resultat man kommer till på den punkten torde i hög grad bero på vilken åsikt man har om den logiska analysens natur och uppgifter.

Nu är det uppenbart, att man inte rimligen kan säga, att den logiska analysen *i och för sig* har en alldeles bestämd uppgift. Man kan inte förbjuda någon att analysera språkliga utsagor på det sätt som Glassen och andra gjort och sedan kalla detta logisk eller filosofisk analys. Det är t. o. m. mycket möjligt, att ibland klassiska analytiker haft just en sådan syn på saken. Man kan också utan vidare medge, att en sådan språklig analys, som nyss refererats *kan* vara fruktbar och ge intressanta resultat. Under alla förhållanden måste det vara riktigt att studera språkliga texter i deras vidare relationssammanhang, om man vill förstå deras funktion och analysera fram de regler som vi implicit tillämpar vid vår användning av språket. Detta utesluter emellertid inte alls, att det också finns andra analytiska uppgifter, som är intressanta och som står i samband med vårt behov av klarhet, uppgifter, som i lika hög grad eller i högre grad kan förtjäna att kallas filosofiska än de nyss nämnda. Frågan är vidare, om inte flertalet klassiska analyser är exempel på sådana, dvs. flertalet klassiska fall inom modern analytisk filosofi.

Man kan peka på framstående analytiker, som bestämt tar avstånd från tanken, att riktigheten hos en logisk analys skulle bero på riktigheten av hypoteser om det faktiska språkbruket. Så gör

t. ex. G. H. von Wright i »Logik, filosofi och språk». Han säger, att tanken ifråga förefaller honom »helt orimlig». Men han fortsätter: »För att se dess orimlighet tydligt borde man likväl tänka ut tanken klarare än vad mig veterligt någonsin skett» (s. 222). Han motiverar inte sin ståndpunkt närmare.

Det är lätt att peka på fall, då uppgifter om språkuttrycks betydelse eller funktion ur filosofisk synpunkt är helt ointressanta. Att det franska ordet »chemin» betyder *väg* torde t. ex. vara filosofiskt totalt likgiltigt. Många betydelseundersökningar har endast intresse ur lingvistisk eller filologisk synpunkt. Då det gäller rent språkvetenskaplig analys av det egna språkets grammatiska och semantiska regler, kan man emellertid framhålla, att det finns en intressant parallell mellan å ena sidan ett sådant studium och å andra sidan vissa former av filosofisk analys. I båda fallen kan uppgiften vara att teoretiskt klarlägga och formulera något som man praktiskt behärskar. Man gör ett problem av något, som på visst sätt ter sig helt oproblemiskt. Jag tillämpar mitt eget språks grammatiska regler korrekt, då jag talar, men jag har kanske inte alls reflekterat över dessa regler och kan därför inte utan vidare redogöra för dem. För att kunna göra det fordras grundlig eftertanke. På liknande sätt använder jag t. ex. negativa satser eller allsatser utan att tveka och utan känsla av att det är något problematiskt med dem, till dess jag får min uppmärksamhet riktad på de svåra filosofiska problem, som har att göra med negativa satser och allsatser. På samma sätt kan jag obehindrat och obekymrat röra mig med uttryck som »tid», »rum» och »frihet» till dess jag kanske råkar upptäcka de därmed förbundna filosofiska problem, som tänkarna tvistat om, så länge man överhuvud bedrivit filosofi.

Det förhåller sig alltså inte så, att undersökningar av språket ur lexikografisk eller grammatisk synpunkt alltid har filosofiskt intresse. Å andra sidan är det otvivelaktigt, att vissa former av reflexion över eget och andras språkbruk är filosofiskt relevanta. Den svåra och så omdebatterade frågan är, *vad* som gör sådan reflexion filosofiskt intressant. Svårigheten ligger kanske främst däri, att man fordrar ett mer eller mindre generellt svar, och det är väl inte alldeles säkert, att ett sådant generellt svar kan ges. Man kanske har anledning att skilja mellan olika typfall av filosofisk eller logisk analys.

I själva verket har man under diskussionen av dessa ting mycket riktigt funnit anledning skilja mellan sådana olika typfall. Detta gäller t. ex. om de förut nämnda brittiska symposierna kring analysens problem. Det gäller också om Konrad Marc-Wogaus framställning i »Die Theorie der Sinnesdaten». Vi skall inte här referera och kommentera alla de mer eller mindre viktiga distinktioner som gjorts i detta sammanhang utan bara ta fasta på några, som kan vara speciellt viktiga för denna utredning. Det skall då till att börja med förutskickas, att vi använder uttrycken »logisk analys» och »filosofisk analys» i en ganska vag och allmän bemärkelse. Man kan ha goda skäl att vilja reservera dessa uttryck för vissa användningar och utesluta andra, som t. ex. Konrad Marc-Wogau gör, också då det gäller filosofiska utredningar, som av filosofer betecknats som logiska eller filosofiska »analyser». Han kräver, att resultatet av en satsanalys skall vara en sats, som är lika ifråga om betydelse (»sinngleich») med den sats man utgått från — analysandum. En sådan betydelselikhet finns inte, menar han, mellan t. ex. en sats om fysiska ting å ena sidan och å andra sidan satser om motsvarande sinnesdata. Gången från det förra slaget av satser till satser av det senare slaget kan därför inte vara en analys i den bemärkelse av filosofisk analys, som han förordar (s. 399). Bl. a. för att undvika, att i vårt resonemang dra in en rad svåra och invecklade problem, som har med begreppet »*sinngleich*» att göra kommer vi att avstå ifrån en noggrannare precisering av begreppen »*filosofisk analys*» och »*logisk analys*».

Antag nu först, att vi har att göra med en *sats*, som den filosofiska reflexionen gäller. Man söker större klarhet. Den förefintliga oklarheten kan gälla satsens *innehåll*, satsens *logiska form* eller *bådadera*. Antag, att oklarheten endast gäller innehållet. Det närmast till hands liggande sättet att klarlägga innehållet är att använda sig av *explicita* eller *implicita definitioner*. I det senare fallet kan det vara fråga om en s. k. *bruksdefinition*. Många definitioner av dessa slag är i och för sig filosofiskt ointressanta, men t. ex. typiska filosofiska *begreppsanalyser* hör hemma i detta sammanhang. En begreppsanalys gäller visserligen inte direkt en sats, men dels kan ju begreppsanalyser fordras för att klargöra innehållet i en sats och dels måste man ta hänsyn till en given terms funktion i sats-sammanhanget, då man vill bestämma dess innebörd. Bruksdefinitioner

är ofta mera klagörande än explicita definitioner. De begrepp som är av intresse för filosofien är ju framför allt grundbegreppen, och dels då de grundbegrepp, som kommer till användning inom vardagsspråket och dels de olika vetenskapernas grundbegrepp. Det förefaller mycket rimligt att tala om »*filosofisk analys*» i sådana fall. Vi skall senare närmare studera frågan, vad sådan analys kan innebära. Med John Wisdoms term kan man beteckna den som »*materiell analys*».

Oklarheten kan som nämnts också gälla satsens logiska form, dvs. det som återstår, sedan man abstraherat från innehållet och som är gemensamt för många olika satser och som kan uttryckas med en logisk formel, som innehåller endast variabler och logiska konstanter. På de mera subtila frågor, som begreppet *logisk form* ger anledning att uppta till behandling skall vi här inte ingå. I varje fall är det klart, att åskilliga klassiska filosofiska analyser företrädesvis gäller den logiska formen. Uttrycket »*logisk analys*» förefaller att vara särskilt motiverat här; i praktiken används det nog så lösligt. Vid den logiska analysen kan det gälla att explicit utveckla allt som är underförstått eller implicit, att ersätta i någon mening sammandragna eller förkortade satser med oförkortade eller att ersätta en oklar eller vilseledande formulering med en annan logiskt likvärdig, som på något sätt klarare eller tydligare speglar den struktur, som satsen har till uppgift att representera. Russells analyser av bestämda beskrivningar är paradexemplen här. De har sitt allmänna filosofiska intresse främst däri, att de gör anspråk på att befria oss från vissa inrotade filosofiska vanföreställningar, som antas bero på att vilseledande språkuttryck lett oss in på ett falskt spår vid reflexionen över falska och negativa utsagor osv. Vi har därvid bildat befängda begrepp t. ex. om objekt, som inte existerar men ändå finns till, »subsisterar» på något sätt. Vi har förbryllats av frågor som »Är det sant eller inte, att kungen av Frankrike är skallig?» osv. Russells logiska analyser antas alltså skapa klarhet om allt detta. Låt oss med John Wisdoms term kalla detta »*formell analys*». — En analys kan givetvis samtidigt vara formell och materiell. Den sats som skall analyseras behöver då klarläggas ur såväl innehållets som den logiska formens synpunkt.

Som ett särskilt slag av analys bör man kanske dessutom betrakta en undersökning, som syftar till att klarlägga *funktionen* hos en

sats. Skilda funktioner hos satser är t. ex. framställning, uttryck och appell. Detta är ju Karl Bühlers kända schema: Ett språkligt uttryck kan ha till huvuduppgift att framställa ett verkligt eller tänkt sakförhållande. Det kan ha till huvuduppgift att uttrycka den talandes känslor eller attityd. Det kan slutligen ha till huvuduppgift att påverka den tilltalades känslor, inställning, handlande osv. De traditionella distinktionerna mellan påstående satser, frågesatser, imperativa satser, optativa satser, exklamativa satser osv. kan gälla den rent språkliga formen men också den faktiska funktionen. I senare fallet får vi att göra med distinktioner, som delvis men ej helt sammanfaller med de först nämnda. Detta gäller också om den mera filosofiskt tekniska distinktionen mellan teoretiska och ateoretiska satser. Behovet av klarläggning eller analys torde framför allt sammanhånga med att man ofta talar om dessa distinktioner på ett oklart sätt, såtillvida som man ibland enbart tänker på den språkliga formen, ibland enbart på den semantiska funktionen och ibland på båda delarna. Som bekant har ofta samma språkliga form olika semantiska funktioner, liksom samma semantiska funktion ofta uttryckes med olika språklig form.

Vi har hittills uppehållit oss vid filosofisk analys av *satser*. Som redan tidigare sagts, kan ju analysen också gälla *begrepp* eller betydelsen av eller funktionen hos språkliga uttryck, som inte är satser, t. ex. beskrivande uttryck. Det är därvid viktigt att observera, att betydelsen eller funktionen kan vara mycket olika i olika sats-sammanhang, och det är vanskligt att göra analyser av uttryck, som är isolerade från det sammanhang, där de hör hemma. Om enskilda satser gäller för övrigt detsamma. De bör naturligtvis analyseras med tanke på den vidare språkliga kontext i vilken de ingår och med tanke på de allmänna situationer i vilka de förekommer. För övrigt kan man naturligtvis tala om filosofisk analys också av vidare textsammanhang än enskilda satser. Det väsentliga av detta har ju redan tidigare antytts; skillnaden mellan analys av begrepp och analys av satser har väl för övrigt knappast någon större principiell betydelse. (Jfr Marc-Wogau, op. cit., s. 371.)

Med utgångspunkt från en helt annan indelningsgrund än någon vi i det föregående diskuterat har man ibland skilt mellan analyser, som håller sig på samma enhetsplan så att säga å ena sidan och å andra sidan sådana analyser, som går från uttalanden om enheter

av en viss ordning till uttalanden om enheter av en lägre ordning. Nationer är t. ex. enheter av högre ordning än individer, och man skulle kunna tänka sig, att man analyserar satser om nationer på så sätt, att man uttalar sig om individer. Heter det t. ex., att Danmark besegrade Sverige i en fotbollslandskamp, så kan man kanske säga, att detta betyder, att de svenska fotbollsspelarna gjorde flera mål än de danska, och vidare förutsättes, att respektive lag representerar sina respektive land, därför att spelarna blivit uttagna till denna uppgift av en officiell uttagningskommitté osv. Att en skolklass varit på utflykt kan sägas förutsätta, att de enskilda eleverna i en skolklass — eller åtminstone en del av dem — tillsammans företagit en resa, som anordnats av de personer, som handhar de gemensamma angelägenheter, som har med skolarbetet att göra osv.

Det filosofiskt intressanta med sådana analyser kan vara, att man visar — enligt vad man antar — att uttryck för nationer, klasser osv. egentligen är ett slags förkortningar för utsagor om enskilda individer. Utsagorna om nationer osv. syftar, menar man, inte på några mystiska enheter, som existerar vid sidan av enskilda individer. Tror man det, beror det på att man missförstått dessa uttrycks faktiska funktioner. En sådan analys kan t. ex. vara ett led i en nominalistisk teori. Dit kan också t. ex. höra analyser av satser som »rött liknar gult mera än blått», vilket kanske omformuleras till »röda föremål liknar gula föremål mera än blå föremål». (Detta är naturligtvis bara ett exempel på en analys av det slag som åsyftas. Om det är en rimlig analys eller inte behöver vi inte här ta ställning till.)

John Wisdom skiljer i första hand mellan å ena sidan »same-level analysis» och å andra sidan »new-level analysis». Inom den förra kategorien skiljer han sedan mellan å ena sidan »material analysis» och å andra sidan »formal analysis». (Jfr *Is Analysis a Useful Method in Philosophy* i *Aristotelian Soc. Suppl. Vol. 13, 1934*, och *Marc-Wogau, op. cit., s. 381.*) Detta schema förefaller inte riktigt lämpligt. Förutsatt, att man betraktar »new-level analysis» som analys i den mening som här är aktuell, kan det vara rimligt att klassificera det klarläggande som sker som en materiell analys av begrepp eller satsinnehåll eller som en formell analys, som har samband med denna. Man kan t. ex. jämföra vad som sker med en formell analys av satsen »Alla kulorna i asken är vita» med resultatet:

»Kulan k_1 är vit, och kulan k_2 är vit,» osv. om varje kula i asken. Saken kan emellertid här inte grundligt utredas. Vi har ju inte heller på något exakt sätt preciserat, vad som skall menas med »materiell analys» och »formell analys» och hur de förhåller sig till varandra. För vårt speciella syfte i denna undersökning är detta nog inte heller nödvändigt.

Det väsentliga, som vi nu skall återkomma till, är i vilken utsträckning en filosofisk eller logisk analys och dess värde är beroende av om vissa hypoteser om språkliga förhållanden är riktiga och speciellt då hypoteser om hur folk i allmänhet tänker och menar, då de använder sig av bestämda språkliga uttryck och konstruktioner. Den slutliga frågan är ju sedan vad analys av värdeutsagor eller »moraliska» utsagor innebär.

I vissa fall av »new-level analysis» är det utan tvekan orimligt att hänvisa till vad folk i allmänhet tycker och tänker. Det gäller t. ex. om analyser av utsagor om fysiska ting som resulterar i satsen om sinnesdata. Det gäller också utan tvekan om filosofiska analyser av utsagor om tids- och rumsförhållanden, rörelse, orsakssammanhang osv. som sker med utgångspunkt från avancerade matematiska eller fysiska resonemang, t. ex. relativitetsteorien, eller med utgångspunkt från subtila dialektiska resonemang som t. ex. Zenons paradoxer. Många av t. ex. Bertrand Russells, A. N. Whiteheads och C. D. Broads analyser är av denna karaktär. De är betingade av fackvetenskapliga resonemang eller fackfilosofiska reflexioner, som gemene man inte har mycket aning om. De analytiska resultat man når går ofta stick i stäv mot den allmänna meningen, därför att naturvetenskapsmannen eller filosofen är medveten om svårigheter eller t. o. m. orimligheter, som gör gemene mans »naturliga» syn på det ena eller det andra oacceptabel. Våra vardagliga begrepp om t. ex. tids-, rums- och rörelseförhållanden måste därför revideras. Vid analysen av dessa begrepp låter man sig inte bestämmas av vad folk i allmänhet tänker, då man talar om uppåt eller nedåt, förut, efter, samtidigt, tyngd osv. Man drar sig inte heller för att göra analysen i termer av enheter av lägre ordning, som folk i allmänhet inte alls räknar med t. ex. masspunkter, energikvanta osv. Filosofen eller vetenskapsteoretikern vill arbeta fram en begreppsapparat, som i möjligaste mån är fri från de ofta motsägelsefulla förutsättningar som bestämmer den vanliga uppfattningen och det

vanliga språkbruket och som är i samklang med tidens fackvetenskapliga vetande. Även då det inte gäller att befria sig från direkt motsägelsefulla förutsättningar, kan det vara klargörande att föra över betraktelsen från ett högre plan på common sense nivå till ett lägre plan, där man rör sig med enheter av lägre ordning av fackvetenskaplig karaktär, vare sig det är fråga om kemiska grundämnen, fysiska elementarpartiklar eller vad det vara må. Man tycker, att man vinner ökad klarhet, då man går från oanalyserade helheter till dessas element och förhållandena mellan dem. Analyser av detta slag kan verka klargörande för vetenskapsmannen och förvirrande för lekmannen, som inte upptäckt den problematik som finns på grund av diskrepansen mellan vardagsspråkets tysta förutsättningar å ena sidan och de vetenskapliga upptäckterna eller den fackfilosofiska reflexionen å den andra. Dessa analyser är åtminstone analyser i den meningen, att de är *klargörande* — eller avser att vara klargörande. Fordrar man, som Marc-Wogau, att en filosofisk analys skall vara »sinngleich» med analysandum är åtminstone en »new-level analysis» kanske inte en sådan analys. I många fall är t. ex. en utsaga om enheter av högre ordning mera obestämd i viss mening än en rad utsagor om motsvarande enheter av lägre ordning. En sådan rad utsagor kan inte betraktas som en *översättning* i verklig mening av den förra. Det måste bli en betydelseskilnad, som man inte kan komma ifrån. Detta hindrar inte att utredningen ifråga kan väsentligt bidra till att man får en djupare förståelse av vad analysandum utsäger än man hade tidigare.

I åtskilliga fall av »new-level analysis» kan common sense stå sig betydligt mycket bättre. Detta gäller väl t. ex. om analysen av satsen »Danmark slog Sverige i fotbollslandskampen». Vem som helst kan nog fås att medge, att om han säger så, menar han någonting sådant som att de svenska spelarna gjorde fler godkända mål än de danska, och om han tänker efter, så kan han säga, vad ett svenskt fotbollslandslag är och känner någorlunda till hur spelarna uttages osv. Detsamma gäller om analysen av satsen om skolklassen, som var på utflykt. Man reflekterade kanske inte direkt över det som dras fram i analysen, men man håller med om att det var något ditåt man menade. Det förhåller sig alltså visst inte så, att varje »new-level analysis» ter sig onaturlig och besynnerlig för common sense, men att många gör det torde å andra sidan vara oförnekligt.

Vi skall nu ägna speciell uppmärksamhet åt sådan analys som gäller värdeutsagor, alltså utsagor av typen: »detta är gott», »det är orätt att stjåla», »man bör inte tala osanning», »Newton var en framstående vetenskapsman», »Taj Mahal är en vacker byggnad» osv.

Filosofiska utredningar och analyser har mycket ofta kommit till mot bakgrunden av vetenskapliga åsikter om fysiska, biologiska, psykologiska eller sociologiska förhållanden osv. Vi har redan pekat på några typiska exempel på detta: Russells och Whiteheads teorier om världen och vår kunskap om den. Andra namn som kan anföras i detta sammanhang är Aristoteles, Descartes, Leibniz, Comte och Spencer. Strängt taget gäller det väl mer eller mindre om alla filosofer. — Moralfilosofiska teorier och analyser har väl alltid i åtminstone någon mån varit influerade av åsikter om människans natur. Man har t. ex. utgått från att människan till sin innersta natur är en förnuftig varelse eller i grunden god eller har man antagit, att hon enligt sin natur behärskas av oförnuftiga passioner, är i grunden ond eller enligt sin natur drives av egen nytta, egen kärlek eller själviskhet. Man har förutsatt, att människan har en fri vilja och därför kan ställas till ansvar för sina handlingar. Man har förnekat detta osv. Allt sådant har uppenbarligen i hög grad spelat in, då filosofer tagit ställning till speciella moralfilosofiska problem och däribland också frågorna om moralbegreppens innehåll och moralutsagornas natur. Vad betyder det, om man säger, att en människa är god eller ett handlande rätt eller orätt? Vilket förhållande är det som gör en människa god eller ond, och vad är det som gör en handling rättfärdig eller orättfärdig? I sådana frågor har Sokrates en bestämd uppfattning, Kallikles en helt annan. Rousseaus moralfilosofiska analyser skiljer sig väsentligt från t. ex. Hobbes, Pontus Wikners från Edward Westermarcks osv., osv. Olika uppfattning om människan, världen och samhället i stort för med sig olika uppfattning om vad det innebär, då något säges vara gott, skönt eller rätt. En teologisk etik går t. ex. som regel samman med en teologisk metafysik. Att något är gott *betyder* t. ex. då, att Gud vill det. En platonistisk metafysik leder till en platonistisk moralteori. Gott är det godas idé eller det som har del av det godas idé. En positivistisk uppfattning för med sig, att sådana tolkningar avvisas, och analysen anknytes till »positiva» teorier inom biologi, psykologi eller sociologi. Resultatet kan bli en biologisk etik, en utilistisk etik

eller eventuellt en värdenihilistisk teori om etik. Vi skall nu se, vad allt detta kan innebära med hänsyn till vårt speciella diskussionsämne.

Det är tydligen inte alls fråga om att fastställa, vad folk i allmänhet tänker på, då de säger, att ett handlande är orätt eller en människa ond. Filosoferna försöker i allmänhet inte konstatera, vad man på common-sense-planen avser med sådana utsagor. Den analyserande filosofen utgår ifrån bestämda vetenskapliga eller filosofiska uppfattningar i stort. Han reflekterar sedan över vad värdeutsagor förnuftigtvis *kan* ha för en betydelse eller funktion mot bakgrunden av detta vetande. Det kan tänkas, att han då ser sig tvungen att förkasta en rad tolkningar, som bygger på t. ex. teologiska eller platonistiska förutsättningar, därför att han inte erkänner dessa. Han kanske också måste förkasta en sekulariserad och helt ofilosofisk common-sense-uppfattning, därför att han menar, att denna bygger på tysta förutsättningar, som är oförenliga med hans egen uppfattning om verkligheten och om kunskapens natur. Av sådana skäl är han kanske förhindrad att räkna med värden som »ickenaturalistiska» egenskaper hos föremål eller handlingar eller med egenskaper, som inte kan uppvisas i erfarenheten på samma sätt som form, storlek, temperatur. Å andra sidan finner han kanske också icke-teologiska och icke-platoniska naturalistiska tolkningar otillfredsställande, som t. ex. teorien, att gott är detsamma som det samhällsnyttiga eller det som skapar det största måttet av tillfredsställelse åt så många som möjligt. Om nu alla dessa vägar ter sig stängda, så återstår kanske ingenting annat än att överge den förutsättning som de alla bygger på, nämligen att värdeutsagor är teoretiska sats, påståenden. På detta sätt kan man komma fram till en värdenihilistisk ståndpunkt.¹ Att folk i allmänhet inte reflekterat sig fram till

¹ Den värdenihilistiska uppfattningen kan dessutom motiveras med följande psykologiska (eller kanske kvasipsykologiska) teori. Man gör gällande, att våra värderingar endast är känsloreaktioner mot det som vi upplever. Dessa känsloreaktioner, som uttryckes i värdeutsagorna, »projiceras» på något sätt på de föremål som upplevelsen och känsloreaktionen gäller. Därigenom skapas en illusion av att dessa äger värdeegenskaper, som kan tillskrivas tingen genom ömdömen och att det därför är fråga om klart teoretiska utsagor, då man säger, att något är gott eller rätt. Men frågan är, om inte detta är ett svagt argument mot objektivistiska teorier. Om dessa teorier skulle vara falska och om projek-

en värdenihilistisk ståndpunkt, måste väl vara något ganska självfallet för värdenihilisten och kan av honom knappast tas på allvar som en invändning mot hans analys.

Vad som här diskuteras är inte, vad den ene eller andre värdenihilisten, t. ex. Axel Hägerström, tänkt och sagt om sin värdefilosofiska teori och dess syftning, något som visserligen självklart inte är utan intresse i detta sammanhang. Vad vi här företar oss är en *rekonstruktion* av ett filosofiskt analytiskt förfarande, som skall te sig ur psykologisk synpunkt plausibel men samtidigt också skall komma analysen i fråga att te sig så väl motiverad och begriplig som möjligt.

Vi antar således, att en värdenihilist förutsätter, att var och en som resonerar rimligt och konsekvent utifrån hans egna utgångspunkter måste komma till samma analysresultat som han själv, måste förkasta de tolkningar, som han förkastat och till slut måste acceptera det enda som står sig inför kritiken: i detta fall, att värdeutsagor är ateoretiska uttryck för känslor eller inställningar eller uttryck, vars funktion är att påverka andras beteende. Hans utgångspunkter är att en teori om värdeutsagor måste stå i överensstämmelse med modern empirisk vetenskap och metodik och vad han betraktar som modern kunskapskritisk uppfattning om vad kunskap är och om kunskapens gränser. Värdenihilisten torde vidare förut-sätta, att hans tes endast skulle kunna vederläggas på två sätt. Det första sättet vore att visa, att någon annan teori än värdenihilismen är förenlig med de nyss nämnda utgångspunkterna. Det andra sättet

tionsteorien är sann, så kan den senare kanske förklara, varför värdeutsagor enligt common sense tillskrives en kognitiv funktion. Värdenihilisten kan därigenom förklara, varför hans åsikt avviker från den vanliga uppfattningen. Man måste emellertid beakta, att det är ett trivialt faktum, att värdeutsagor som regel är känsloladdade, och det är också ett trivialt faktum, att tingen omkring oss kan te sig olika, då vi befinner oss i olika känslöstämningar. Värdeobjektivisterna behöver inte bestrida vare sig det ena eller det andra. Vad han måste bestrida är att värdeutsagorna *endast* har »emotiv» mening. Motsättningen i denna avgörande fråga torde knappast bero på att den ene forskaren faktiskt upplever något som den andre inte gör. Är det inte mest sannolikt, att ställningstagandet bestämmes av den kunskapsfilosofiska eller »ontologiska» grunduppfattning man har i stort? Om så är fallet, är vi tillbaka till utgångspunkten, även om värdenihilisten stärkt sin position såtillvida, att han har ett slags förklaring att ge till vad han betraktar som värdeobjektivistens misstag.

vore att på goda grunder visa, att dessa utgångspunkter är oriktiga, olämpliga eller helt godtyckliga.

Härmed har vi försökt att visa, att Glassens angrepp mot värdenihilismen och den emotiva teorien är förfelat, därför att man inte behöver anta, att den filosofiska eller logiska analysen har den uppgift som han förutsätter, nämligen att undersöka, vad folk i allmänhet avser, då de fäller ett »moraliskt omdöme». Resultatet av en materiell analys, en formell analys och en funktionsanalys kan i hög grad vara avhängigt av de svar som ges på andra mera allmänna fackvetenskapliga och filosofiska frågor på så sätt som vi i det föregående exemplifierat. Om dessa svar är gemene man merendels okunnig. Vetenskapens, kunskapskritikens och den logiska teknikens framsteg kan framtvinga en långtgående komplettering och en mer eller mindre radikal revision av systemet av begrepp, samtidigt som den gamla terminologien kanske i stor utsträckning bibehålles. Det är då inte bara fråga om att de gamla termerna får rikare innebörd än tidigare på grund av vetenskapliga framsteg. Distinktionerna mellan de gamla termerna liksom definitionerna av dem måste ofta modifieras som en följd av nyheterna och förändringarna inom systemet i dess helhet. Vi har att göra med ett »betydelsefält», där en förändring framtvingar en annan. Vardagsspråket och gemene mans språk företer i allmänhet en avsevärd eftersläpning i dessa avseenden. Det är därför ingenting märkvärdigt i om diskrepanser uppstår mellan å ena sidan vanlig uppfattning om vad det eller det uttrycket innebär och å andra sidan en filosofisk eller logisk analys med vetenskapliga ambitioner. En annan sak är, att sådana analyser ibland kan vara förfelade och att det då kan hända, att den uppfattning som common sense företräder är rimligare än den som den filosofiska analysen ger uttryck åt.

Det antas ibland, att den filosofiska analysen *antingen* har till uppgift att empiriskt undersöka och beskriva användningen av vissa filosofiskt intressanta språkuttryck *eller* att rekommendera en ny användning av dem på grund av rena lämplighetsskäl. Den filosofiska analysen skulle vara *antingen* »deskriptiv» eller »preskriptiv». Därvid gäller givetvis att den preskriptiva analysen kan utgå från en beskrivning av det faktiska språkbruket för att sedan rekommendera en bestämd avvikelse från detta språkbruk.

Ofta är emellertid analysläget betydligt mera komplicerat än vad

som här förutsättes. Som vi försökt påvisa i det föregående, kan analysen i många fall varken betraktas som deskription av det faktiska språkbruket eller som rekommendationer på grundval av rena lämplighetsskäl eller på grundval av rent godtycke. Naturligtvis anser analytikern, att det är lämpligt och nyttigt att på vissa punkter avvika från gemene mans språkbruk. Men hans ståndpunktstagande kan ofta inte på ett träffande sätt betecknas som ett fritt val av det han betraktar som lämpligast. Som vi sökt skildra i det föregående kan han av fackvetenskapliga, filosofiska och metodologiska förutsättningar i konsekvensens namn tvingas att ta avstånd från en rad äldre filosofiska positioner. Skulle det då hända, att endast en möjlig ståndpunkt återstår, *måste* han kanske acceptera denna.

Men låt oss återvända till Glassens uppsats. Mot hans angrepp på non-kognitivisterna kan också en annan kritik riktas, som är av intresse i detta sammanhang. Då han försöker visa, att Ayers värdenihilistiska ståndpunkt i »Language, Truth, and Logic» är felaktig, försummar han att nämna, att Ayer på ett intressant sätt modifierat sin uppfattning i den tidigare nämnda uppsatsen »On the Analysis of Moral Judgments». Samtidigt anser Ayer, att han bibehåller det väsentliga av sin ursprungliga ståndpunkt. Han anknyter till en vanlig uppfattning, att en logisk analys har till huvuduppgift att befria oss från felaktiga föreställningar, som uppstått, därför att vi trott, att språkuttryck med samma språkliga form också måste ha samma faktiska funktion. Rent språkliga överensstämmelser kan komma oss att förbise väsentliga skillnader ifråga om funktion. Vad nu moraliska utsagor beträffar, så menar Ayer fortfarande, att dessas funktion skiljer sig avsevärt från funktionen hos ordinära teoretiska utsagor med samma språkliga form. Om man t. ex. vid en rättegång klarlagt alla fakta, som är väsentliga vid bedömningen av ett brott, så fastställer den moraliska eller rättsliga domen inte ytterligare ett faktum vid sidan av de andra. Om någon önskar tala om fakta också då, så kan man väl inte absolut bestrida honom rätten att göra så, men man använder sig då av ett begrepp *faktum*, som är i rymligaste laget och inbegriper högst disparata ting. Huvudsaken är i alla fall, att man observerar den stora skillnaden mellan det ena och det andra och inte låter sig bedragas av skenproblem, som kan uppstå, om man förbiser skillnaden. På liknande sätt kan

man använda ett trängre eller vidare omdömesbegrepp, som innefattar, respektive utesluter värdeutsagor. Ayer finner det mest klargörande att använda sig av det trängre omdömesbegreppet. Vidare har tydligen Ayer fått en mera subtil uppfattning om förhållandet mellan å ena sidan interjektioner och imperativ och å andra sidan värdeutsagor. Han säger, att det mycket väl kan förhålla sig så, att värdeutsagor är ett alldeles unikt slag av språkuttryck. Ayer har därmed i åtminstone detta avseende kommit nära den uppfattning som exempelvis Nowell-Smith representerar. Enligt Ayer är det karakteristiskt för värden, att de har en aspekt, som förpliktar oss eller åtminstone uppfordrar oss att välja på ett visst sätt. Det är denna uppfordrande karaktär som först och främst skiljer värden från rent teoretiska bestämningar. Detta argument är riktat mot värdeintuitionister av olika slag. Låt vara, att man talar om värden som mystiska egenskaper, som den benådade kan uppfatta genom något slags intuition eller ett speciellt sinne. Är dessa egenskaper av rent teoretisk natur, kan av dem ingenting följa beträffande vårt handlande, vårt val. Då man talar om värden i denna mening, syftar man på något annat och mera än en eventuell mystisk, rent teoretisk kvalitet. Alla naturalistiska teorier, som exempelvis Benthams, förbiser också denna skillnad. Frågan, om det finns objektiva, teoretiska värdeegenskaper torde vara rent irrelevant. Den är irrelevant i förhållande till det normativa hos värdena, och det är detta normativa vi i grunden är intresserade av, då vi diskuterar etik.

Vi skall inte här ta ställning till denna del av A. J. Ayers resonemang. Det kan nämnas, att Alexander Sesonske har en motsatt uppfattning i »Value and Obligation». Mogens Blegvad har i sitt arbete »Den naturalistiske Fejlslutning» (1959) kritiserat Ayers tankegång med utgångspunkt från moderna psykologiska analyser. (Jfr ss. 120 f., ss. 204 ff.) Det väsentliga är, att man måste hålla med Ayer om att det för analysen av värdeutsagor inte räcker att konstatera, att värdeutsagor och rena teoretiska omdömen har så pass mycket gemensamt, att de kan inrymmas under rubriken »omdömen», om man tar uttrycket i en tillräckligt vid bemärkelse. Detta gemensamma får inte göra oss blinda för viktiga skillnader, som kan finnas. Intressantare än Ayers nyss refererade resonemang om värdenas normativa karaktär är nog frågan, om uttrycken »sant» och »falskt» användes på samma sätt i typiskt teoretiska utsagor

som i värdeutsagor och om motsvarande gäller om användningen av uttryck som »kunskap», »vetande», »åsikt». Härom säger Ayer, att det visst är språkriktigt att använda dessa och liknande uttryck i moraliska omdömen men att det vore mest klargörande att undvika sådana uttryck i dessa sammanhang. Annars kan man nämligen förledas att tro, att värdeomdömen inte skiljer sig väsentligt från vanliga omdömen, vilka betecknas som sanna eller falska. Man förstår då inte deras egenart.

Beträffande uttrycken »sant» och »falskt» i värdeutsagor finns det emellertid nog en del viktiga saker att tillägga. Varken Glassen eller Nowell-Smith kan finna, att dessa uttryck används i någon speciell bemärkelse, då det gäller värdesatser. Detta beror helt på hur man bestämmer betydelsen av och funktionen hos »sant» och »falskt». Man förbiser lätt, att uttrycken ifråga vid sidan av sin rent teoretiska funktion kan ha en funktion som *värderingar*.

Den rent teoretiska funktion som »sant» och »falskt» kan ha är att markera om en sats överensstämmer eller inte med de fakta den vill skildra, om t. ex. subjektet i satsen, eller rättare sagt det föremål det syftar på, verkligen har den egenskap som predikatet tillskriver det. Oberoende av en jämförelse med »fakta», kan *motsägelsefullhet* vara ett teoretiskt kriterium på att en sats är falsk. Vidare kan *meningslöshet* av olika slag berättiga till omdömet, att en föregiven sats *inte* är sann. Men, också då »sant» och »falskt» har sådana klart teoretiska funktioner fungerar de som regel samtidigt som värderingar av ett visst slag, såtillvida som det falska förkastas eller underkännes, medan det sanna erkännes och accepteras. Det sanna värderas positivt ur kunskapssynpunkt och det falska negativt.

Nu kan man ju mycket väl tänka sig, att en sats förkastas av andra motiv än de rent teoretiska, som nyss berördes. Detta gäller t. ex. en trossats, som blint kan accepteras eller förkastas. Den som accepterar satsen ifråga säger då, att den är sann, den som förkastar den säger, att den är falsk. Man kan ställa frågan, om situationen, då man säger, att en värdeutsaga är sann eller falsk, kanske är just sådan. Man måste ha ögonen öppna för möjligheten, att det då kan vara fråga om en *värdering av en värdering*. Då man förklarar, att det är sant, att det är orätt att stjäla, så instämmer man i värderingen och gillar den. Om man säger, att det inte är sant, att en viss tavla är ett dåligt konstverk, så underkänner man värderingen ifråga. Man

vill inte instämna i den. Värderandet av värderingar är nog inte alltid och kanske inte oftast beroende enbart på den värderandes egen känsla och inställning. Det finns nog en rad ganska allmänt omfattade kriterier på vad som är en god, respektive en dålig värdering. En förkastlig värdering tycker man ganska allmänt det är fråga om, då någon uppenbart bestämmes av sitt eget högst privata intresse vid behandlingen av allmänna angelägenheter. Det är visserligen möjligt, att hans eget och det allmännas intresse råkar sammanfalla, men värderingen ifråga måste i varje fall te sig suspekt. Detsamma gäller om värderingar, som göres i stark affekt, i berusat tillstånd eller om värderingar, som göres av mindre vetande personer. Å andra sidan föredrar man den erfarnes och klokes värdeomdömen framför den mindre erfarnes och mindre klokes. På grundval av sådana regler för värderingar av värderingar kan man tänkas skilja mellan å ena sidan sanna och å andra sidan falska värderingar.

Vad beträffar *kunskap* om att ett visst handlande är orätt och ett annat rätt osv. kan man säga, att det är naturligt att uttrycka sig så, när man är medveten om en viss norm och instämmer i den värdering den ger uttryck åt. Att man instämmer behöver inte betyda, att man rättar sig efter normen. Det kan därför vara naturligt att säga: »jag visste, att det var orätt, men jag kunde inte låta bli att göra det i alla fall».

Man erinrar sig nog, att Glassen i sitt angrepp på non-kognitivismen gjorde stor sak av sådana språkligt fullt korrekta uttryck, där det sägs, att det är sant, att så eller så är orätt, att man visste om det osv. Av vårt resonemang framgår, att Glassens argumentering på sådana punkter inte är stark, även om man ingår på hans förutsättning, att det vid filosofisk analys gäller att undersöka empiriska språkliga förhållanden. Vad han anför är inga bärkraftiga bevis för åsikten, att värdeutsagor är kognitiva i uttryckets egentliga bemärkelse. Därmed har vi naturligtvis inte bevisat, att non-kognitivismerna har rätt utan bara, att vissa angrepp mot dem är förfelade. Vill man komma vidare i analysen, måste man för det första närmare precisera, vad man menar med värdeutsagor, t. ex. skilja mellan äkta och oäkta sådana osv. Man måste undersöka givna förekomster av sats, som innehåller uttryck av värderande innebörd, noggrant undersöka deras olika aspekter och karakteristika osv. Vidare måste man analysera typer av utsagor, som förefaller

klart teoretiska, satser som »rosor är röda», »det finns tama lejon», »vad han tyckte sig se var ingenting verkligt» osv. Det kan tänkas, att t. ex. existens- och verklighetsutsagor har något väsentligt gemensamt med utsagor, att värderingar är sanna. Är det inte, då man skiljer mellan det verkliga och det endast skenbara, fråga om ett slags val mellan olika fenomen, ett val, som bestämmes av kriterier, som påminner om dem som ger riktlinjer för vår värdering av värderingar? Vi skall emellertid inte nu fördjupa oss i sådana frågor. Det har ju här närmast gällt att diskutera inte värdesatsernas natur i och för sig utan vad filosofisk eller logisk analys av värdeutsagor kan tänkas innebära.

APPENDIX

Cynthia Schuster gjorde i sitt tidigare nämnda diskussionsinlägg (se ovan s. 39 f.) gällande — liksom vi har gjort — att de logiska positivisternas analyser av »moraliska» utsagor inte rimligtvis blott och bart kan syfta till en beskrivning av vad folk i allmänhet avser att meddela med sådana utsagor. Hon citerar bl. a. ett uttalande i brev av Charles Stevenson, där denna förklarar, att han med vissa reservationer är böjd att mena, att hans bok »Ethics and Language» är en »deliberately prescriptive proposal». Med stöd av detta uttalande fastslår Cynthia Schuster, att den non-kognitiva teorien om värdeutsagor är att betrakta som en del av en »prescriptive epistemology» med empiristisk inriktning. Glassen förfelar därmed sitt mål. — Dessa slutsatser stämmer ju ganska väl med resultatet av vår undersökning, som skrevs innan Cynthia Schusters inlägg publicerats. Hennes tankegång är emellertid inte närmare utförd, och den laborerar med den av oss kritiserade grova distinktionen mellan deskriptiv och preskriptiv analys. Hennes referat av Glassens uppsats är vidare delvis otillfredsställande. Båda dessa förhållanden ger Glassen goda angreppspunkter. För det första betvivlar han, att non-kognitivismen av de logiska empiristerna verkligen avsetts att vara preskriptiv analys. För det andra finner han de förslag det annars vore fråga om dogmatiska och ur filosofisk synpunkt ointressanta.

Meningsutbytet mellan Cynthia Schuster och Peter Glassen är intressant såtillvida, att frågan om den filosofiska analysens natur

dragits fram som något i sammanhanget väsentligt. Av intresse är också, att diskussionen förts in på frågan om de allmänna filosofiska förutsättningarna för den non-kognitivistiska ståndpunkten. Sambandet mellan dessa två frågor blir dock aldrig riktigt klarlagt, även om Cynthia Schusters framställning ganska lätt skulle kunna kompletteras och modifieras så, att detta samband blivit utrett. Diskussionen med Glassen hade säkerligen blivit mera fruktbar, om en sådan utredning blivit gjord. Som det nu blivit, har kontrahenterna i huvudsak fastnat i en ganska steril dispyt, om non-kognitivisternas analys är deskriptiv eller preskriptiv.

ETT HANDSKRIFTSFYND PÅ DYLTÅ BRUK

AV

GÖSTA HOLM, INGEMAR CARLSSON, LARS SVENSSON,
BIRGITTA ERLANDSSON, LARS ELMÉR OCH
ÅKE HANSSON

INLEDNING

Det handskriftsfynd, som de följande uppsatserna handlar om, gjordes på Dylta bruk i Närke på eftersommaren 1964. Vetenskaps-societeten i Lund hade välvilligt givit mig ett anslag för forskning ar i godsarkiv i Mellansverige; sökandet gällde handskrifter av Per Brahe d. ä.:s *Oeconomia* eller Hushållsbok för ungt adelsfolk. En sådan handskrift kom också fram, nämligen på Skokloster — att det blev just där var tämligen överraskande, eftersom Skoklosterarki-valierna ju brukar hetas vara deponerade på Riksarkivet. Några handskrifter finns emellertid kvar i Skoklosters bibliotek.

Att många av våra godsarkiv innehåller intressant material gav resan verkligen belägg för. På Tidö slott i Västmanland upptäcktes t. ex. en 600-sidig handskrift från år 1800 av den bland dialektologer välkände komministern Pehr Stenberg i Umeå. Den innehåller en topografisk beskrivning över Umeå socken; den omnämns av en forskare redan tidigt på 1800-talet, men man har sedan dess svävat i okunnighet om var den befunnit sig. En utgivning förberedes. (Det är f. ö. inte bara godsarkiv, som kan bjuda överraskande fynd. Carolina i Uppsala äger flera för de flesta forskare okända hyll-meter under rubriken »Nordiska dupletterna». Handskrifterna är från 1600-talet och senare. De finns inte upptagna i den stora katalo-gen över *Collectio Nordiniana*.)

Några av de intressantare handskrifterna på Dylta har behandlats på Nordiska seminariets i Lund övningar hösten 1964; föredrags-hållarna publicerar i det följande det viktigaste av sina resultat. — Avsnittet om Dylta-arkivaliernas historia — som också föredragits inom seminariet — är författat av litteraturhistorikern, fil. lic. Inge-mar Carlsson, vilken i det väsentliga planlade och själv deltog i arkiv-inventeringsresan.

Gösta Holm

DYLTA-HANDSKRIFTERNAS PROVENIENS

Dylta bruk anlades som svavelbruk för kronans räkning på 1570-talet och nedlades 1869. Första bruksprivilegierna fick borgmästare Henrik Barckhusen 1649, och via hans son gick egendomen över till dennes måg, Karl XII:s statssekreterare Carsten Feif, samt 1739 till Samuel Åkerhielm d. y. Sedan dess har godset stannat hos släkten Åkerhielm af Margrethelund,¹ och nuvarande ägare är friherre Gustaf Åkerhielms sterbhus med friherre Gösta Åkerhielm som förvaltare av Dylta bruk.

Bok- och handskriftsbeståndet från äldre tider kan något schematiskt indelas i följande grupper, numrerade för denna framställnings behov:

- (1) Bruksarkivet.
- (2) Pappershandskrifter i ett träskåp (sekundär placering).
- (3) Pergaments- och pappershandskrifter i en järnkista (sekundär placering).
- (4) Biblioteket.
- (5) Övrigt, bl. a. sigillsamlingar, en autografsamling m. m.²

Bruksarkivet (1) och samlingarna under övrigt (5) faller utom ramen för denna introduktion och kan därför förbigås här.

Pappershandskrifterna (2) har i första hand tilldragit sig forskningens intresse. I det angivna träskåpet förvaras nu släkthandlingarna alltifrån Carsten Feifs tid: här finns en rad avskrifter och papper kring dennes verksamhet dels i buntar, dels i samlingsvolym, brev, bl. a. från G. Lybecker 1713, m. m. Ett mindre antal handlingar rör Samuel Åkerhielm d. y.³ m. fl., och i den s. k. »svarta pärmen» har de flesta dikterna i original eller avskrift samlats.⁴

¹ Om Dylta bruk, dess historia och inventarier, se N. Sjöberg, Dylta bruk (Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början. Nerike, s. 79 ff.).

² Härom, se bl. a. C. M. Carlander, Svenska bibliotek och ex-libris (2:a uppl.) III s. 513—514; P. R. Dahlman, Boksamlingar i Närke (Särtryck ur Örebro Dagblad den 2 april 1932 s. 5—6).

³ T. Söderberg, En släktbok och ett släktarkiv (HT 1928 s. 185—186).

⁴ Här möter man dels en rad tillfällesvers till och rörande medlemmar av

På samma förvaringsplats finns emellertid några äldre handskrifter, som inte har med själva släktarkivet att göra. Äldst är den nedan granskade pamfletten mot Johan III:s liturgi, och till 1600-talet hör en del handskrivna böcker av delvis välkänt slag.⁵ Deras ursprung är osäkert: de kan ha kommit hit på okända vägar eller också på samma sätt som en rad böcker och pergamentshandskrifter i Dylta bruks samlingar.

Biblioteket (4) har ursprungligen bildats av Carsten Feif med ett betydande tillskott från *Kägleholm* — det är välkänt sedan gammalt.⁶ Att pergamentshandskrifter (3) funnits här har också noterats tidigare. Vid en förfrågan fick C. M. Carlander till svar 1898 bl. a.: »En del böcker äro handskrifna å pergament (latinska författare)»,⁷ och Nils Sjöberg fann, att i en byrå från 1700-talets mitt i kabinettet »förvaras en samling italienska manuskript från 13- och 1400-talen af klassiska författare samt en pergamenthandskrift af Magnus Eriksons landslag».⁸

Kägleholm, med anor från medeltiden, köptes 1541 av Gustav Vasa, kom genom arv och byte till svågern Sten Eriksson Leijonhufvud och via bl. a. riksdrotsen Mauritz Leijonhufvud och några mellan- och sidoledd till Ebba Brahe, Per Brahe d. ä.:s sondotter. Vid hennes död 1674 övertog sonen Magnus Gabriel De la Gardie Kägleholm, som han dock inte fick behålla längre än till 1685, då det genom reduktionen indrogs till kronan. Än en gång kom Kägleholm till släkten De la Gardie innan Carsten Feif och hans hustru Anna Christina, f. Borekhusen, 1713 köpte det förfallna och nyss eldhäradade slottet.⁹

släkten från 1700-talet och senare, bl. a. Samuel Åkerhielm d. y., dels en del annan poesi, mest strövers (t. ex. Öfver Stora Kl. Slädpartiet år 1788, »Jeanna i förgyllda råcken», med förklaringar), en del av S. O. Tilas. I detta skåp finns också den avskriftsbok av verser från mitten av 1700-talet, som Magnus von Platen bekantgjorde (i *Nordenflychtiana*, Saml. 1958 s. 75).

⁵ Bl. a. Hertigh Carls Slaktarebenck, Per Sparre och hans ambassad, Odelius, Curriculum vitae 1663—.

⁶ Carlander a. a. III s. 514; Dahlman a. a. s. 5.

⁷ Carlander a. a. III s. 514.

⁸ Sjöberg a. a. s. 81.

⁹ Om Kägleholm och dess ägare, se M. Roth, Kägleholm och Magnus Gabriel De la Gardie, 1867.

Inventarierna på Käggleholm skingrades redan i samband med reduktionen. En del återgick så småningom till släkten De la Gardie, medan det mesta såldes på auktion eller fördes till Örebro slott och skola och till Läckö.¹⁰ En boksamling fanns också:

Sielfwa Bibliotheket är helt ofulkomliget och består till större delen af gl. och Oduglige böcker, dock kan efter den Specifikation och Catalogum der Uppå i sielfwa Bibliotheket finnas, af gode Män Underskrifvit Anslås till 400 dlr Koppar Mynt.¹¹

Det förefaller troligt att handskrifterna 2—4 nedan funnits bland de böcker, som från Käggleholm införlivades med det Feifska biblioteket på Dylta bruk, något som verkar ha varit känt av ägarna. Redan svaret till Carlander¹² visar detta, och fröken Anna Åkerhielm, eminent kännare av samlingarna på Dylta bruk, framförde vid professor Holms och mitt besök där i september 1964 denna uppfattning. Förmodligen hör en och annan av de äldre pappershandskrifterna till samma grupp, även om man måste gardera sig för möjligheten att Carsten Feif kan ha kommit över t. ex. pamfletten mot liturgien på annat sätt — att Johan III under pesten 1576 tog sin tillflykt till Dylta med dess enligt samtida medicinsk uppfattning skyddande svavelrök, är i detta sammanhang givetvis blott en sällsam kuriositet.

Hur Feif och hans hustru blivit ägare av Käggleholmsbiblioteket är oss okänt. Kanske fanns böcker och handskrifter kvar, när de övertog det vanvårdade och brunna slottet, kanske lyckades de förvärva det tidigare — eller senare.

Vi vet inte heller något om hur Magnus Gabriel De la Gardie kommit över dessa handskrifter: genom köp, gåva, arv efter sin mor, när han blev herre till Käggleholm, eller på annat sätt. Man måste hålla i minnet, att den forne rikskanslern var sin samtids kanske störste svenske bok- och handskriftssamlare.¹³ Det är tänkbart att en grundlig bibliografisk och arkivalisk undersökning av Magnus

¹⁰ Ibid. s. 15 f.

¹¹ Ur inventarieförteckningen över Käggleholm 1686, efter Roths avtryck, a. a. s. 36. Som framgår har en bokkatalog funnits vid tillfället i fråga.

¹² Carlander a. a. III s. 513—514.

¹³ Beträffande handskriften av Jónsbók, som innehafts av Olaus Verelius och Jakob Reenhielm, kan man peka på det nära förhållandet mellan De la Gardie och dessa lärda.

Gabriel De la Gardies verksamhet på detta område, med inventering av befintligt dokumentariskt material och de större och mindre rester av hans en gång så väldiga samlingar, som nu finns i Uppsala UB, Riksarkivet, Lunds UB, Skokloster, Fiholm, f. d. Hammersamlingen o. s. v., skulle kunna kasta ljus även över de på Dylta bruk befintliga Käggleholmshandskrifternas tidigare öden.

Ingemar Carlsson

1. EN SMÅDEDIKT MOT JOHAN III:S LITURGI

INLEDNING

År 1576 är ett viktigt årtal i svensk kyrkohistoria. Det är då Johan III låter trycka *Liturgia Svecanae Ecclesiae catholicae et orthodoxae conformis*, vanligen kallad Liturgien eller Röda boken (p. g. a. pärmarnas färg). Dess ordning röjde stark påverkan från romersk gudstjänstsyn. Den våldsamma fejd som då uppstod mellan liturgiens anhängare och dess motståndare, lutheranerna, är i historien känd som den liturgiska striden, vilken varar fram till Uppsala möte 1593. Hertig Karl var en av de första som opponerade sig mot det nya kyrkoprogrammet. För många lutheraner, som Johan under denna orostid lät avsätta och förvisa, blev hans hertigdöme en tillflyktsort, bl. a. för Stockholms kyrkoherde Abraham Angermannus och biskopen i Linköping, Martinus Gestricius. Ännu djärvare var att hertigdömets prästerskap blev ålagt att hålla sig till Luther och den augsburgska bekännelsen och ej ta notis om Johans liturgi.

Av de många propagandaskrifter, som förfärdigades på ömse sidor, var de flesta på latin. En av de ivrigaste katolikerna, Klosterlasse, skrev visserligen på svenska, men dessvärre är nästan alla hans skrifter nu förlorade (se H. Schüek: Sv. Litt.hist. I, 1890, s. 263 ff.). Bland Dylta-handskrifterna finns emellertid en stridskrift, en dikt, på svenska om liturgien. Då detta fynd måste vara av betydelse för kyrkohistoriker och historiker, och inte utan intresse också för litteraturhistoriker — liksom för språkmän — har jag utarbetat en relativt utförlig kommentar i syfte att göra dikten lättare tillgänglig. Av professorerna Gösta Holm och Sven Kjällström har jag fått råd och upplysningar och annan hjälp vid läsningen och tolkningen av handskriften. Licentiat Arthur Malmgren har i liturgiska spörsmål gjort viktiga påpekanden.

FÖRFATTAREN, LJUNGO THOMAE

Dikten, som har titeln »Then Suensko Liturgiae rätte slechte book och härkomst [. . .]», är »Saman satt kårteligen på rym aff Liungoni Thomae». Denne Ljungo Thomae (latinism för Ljunge Thomasson) är inte i någon annan källa känd som diktare. Däremot är han bekant som lagtolkare och lagöversättare. Han har översatt till finska Kristoffers landslag och stadslagen (1852 i tryck genom W. G. Lagus' försorg). Under klubbekriget (1596—1597) stod han på hertig Karls och de finska böndernas sida mot Sigismund och dennes ståthållare i Finland, Klas Fleming. Om Ljungos barndom vet man föga. Han förmodas vara son till en Tomas Ingonis, kyrkoherde i Limingo, en socken i Uleå härad i Österbotten. Ljungos födelseår är okänt. A. H. Snellman, som i Hist. Ark. XVI har skrivit en kort levnads-teckning över honom, tror att han gått i skola i Åbo och Uppsala. Hans lagöversättning har Åbotraktens dialekt. År 1576 blev Ljungo kyrkoherde i Pyhäjoki, 1581 i Salo, 1592 i Kalajoki, alla orter i Österbotten. Han deltog i Uppsala möte 1593, vars beslut han under-tecknade i Åbo. I Åbo Stifts Herdaminne (utg. av K. G. Leinberg) omtalas (s. 80 f.) tre brev (¹⁶/₃ 1597, ¹/₄ 1603, ⁹/₁₀ 1609), vari Ljungo av hertig Karl tillerkänns extra underhåll av kyrko- och tran-tionde, bl. a. för sveda och värk under klubbekriget. Förhållandet mellan hertigen och Ljungo var tydligen gott, vilket också framgår av att hans hustru Margareta som änka fick ett hemman av Karl. Hans dödsår är ovisst. De flesta källor uppger 1610.

HANDSKRIFTEN

Handskriften är av papper och består av 14 sidor. Bladen har ungefär storleken 16,5 × 21 cm. Pärm och skyddsblad saknas. På första sidan finns en 3 rader lång mening på latin (Benedictus pater [. . .]). Sidan 2 innehåller den långa och tidstypiska titeln samt en dedikation till »the ganska hög lärde och Wyrdelige män Capitelet Vti Vpsala». Under dedikationen ges en viktig upplysning: årtalet, då dikten skrevs: »Anno etc. 97 (= 1597). In Ianuarijs.» Längst ner på samma sida möter åter en latinsk sentens (Mittat his [. . .]). På sidan 3 börjar själva dikten, som sträcker sig till sidan 14. Där vidtar en epilog, som förefaller defekt. Dikten består nu av 310 verser. Sidorna 3 t. o. m. 13 har vardera 26, sista sidan 24. Sidorna är nötta

och något trasiga i kanterna, men texten är fullt läsbar. Ovanför Abrahami (titeln, rad 3) finns ett tillägg med hänvisningstecknet #. I marginalen står »Archi Episcopi Vpsalensis», som förmodligen är rättelse av ett glömskefel, då Ljungo själv deltog i Uppsala möte, där A. Angermannus valdes till ärkebiskop. I v 218 är ett ord överstruket. I övrigt är dikten mycket rent skriven.

Följande kan anmärkas om handstilen, som är kursiv och tämligen lättläst:

1. Ljungos *e*, *r*, *c* är ofta svåra att skilja åt. *c* har emellertid en rätare vinkel \lrcorner .
2. *u*, *w* är nästan alltid försedda med ett bitecken: *ú*, *w*.
3. *ä*, *ö* skrives oftast med 2 prickar över varandra: *ä* *ö*, ibland med bara en prick: *ä*, *ö*, någon gång möter *ö*.
4. *ij* har rakt nedstreck *ij*.
Ljungo har 3 typer för *y*, alla med nedstreck bakåt: *y*, *y*, *y*. Någon gång möter *y* för väntat *ij*, t. ex. *skrya* (v 46).

OM ORTOGRAFIEN

Bruket av stor bokstav är godtyckligt. I början av varje rad förefaller Ljungo vilja ha stor bokstav, men han blir inkonsekventare, allt eftersom han skriver. En undersökning av de initiala orden visar, att han »glömt sig» 2 ggr på s. 3, 3 ggr på s. 4, 5 ggr på s. 5, 7 ggr på s. 6 etc. Inne i texten skrivs orden än med stora, än med små bokstäver. Jfr *Barnet* (v 20) med *barnet* (v 22). *Gud*, som i dikten nämns 20 ggr, skrivs i 5 fall med stort G, i de övriga med litet.

Lång vokal dubbeltecknas icke sällan: t. ex. *nyy* (v 5), *byy* (v 6), *fåå* (v 8), *inriykes* (v 51), *meenlöse* (v 80), *waal* (v 105).

Obst. art. i m. och f. stavas genomgående: *een*. Ljungo följer alltså inte den regel som tillämpas i GVB: *en* i m. och *een* i f. Jfr *een höglärder man* (v 65), *een part* (v 151), *een Ädle bön* (v 199), *een summa* (v 241)! Där- emot n. s. = *itt: itt beslwt* (v 259).

Inskottskonsonant finns i: *then gamble ma(n)* (v 90) och *then gamble bisp* (v 91).

Efter ty. mönster stavas *-kt* genomgående *-cht*: t. ex. *fruchtade* (v 15), *optencht* (v 27), *öpuachte* (v 40). *Och* stavas alltid *och*.

Kommatecken står ofta i versslut, ibland för punkt: v 10, 34, 42, 50 etc.

Beträffande transkriptionen har jag så noga jag förmått följt handskriften i fråga om bruket av stor bokstav, särskrivna ord, dubbeltecknad vokal, interpunktionen. Abbreviaturerna är upplösta och satta med kursiv. Även det vanliga förkortningstecknet för *-et*, *z*, har jag — mot traditionen — upplöst. Den *v*-liknande bokstav

som användes för initialt *u*, återges med *v*. De 3 *y*-typerna återges konsekvent med »vanligt» *y*.

ORIGINAL ELLER AVSKRIFT?

På sidan 3 är i marginalen med modern handstil och ortografi skrivet: »Smädedikt mot liturgien (avskrift 1580-talet [det sista ordet överstruket] 1597).» En jämförelse med Ljungos finska laghandskrift (B 97, KB i Sthlm) visar emellertid, att stilen i B 97 är densamma som i Dylta-handskriften (förk. D). I B 97 finns en nästan 5 sidor lång dedikation på sv. till hertig Karl. Det är särskilt den jag jämfört med Ljungos dikt. Översättningen av Kristoffers landslag var Ljungo färdig med omkring 1602. Den är alltså 5 år yngre än dikten. Jag har paleografiskt detaljgranskat de två handskrifternas minuskelalfabetet, majusklerna och abbreviaturerna, men även hela ord som *herre*, *Furste*, *hertig*, *Sverige*, *Carl*, *the* m. fl., vilka finns både i B 97 och i D. För att läsaren skall få en uppfattning av stilen i de två hskr. har språkprov medtagits, som eg. bäst talar för sig själva (fig. 1 o. 2).

Följande exempel kan dock vara till ledning vid jämförelsen:

1. I D har *h* i uddljud ett annorlunda utseende än i slutljud. Samma är förhållandet i B 97. Jfr *herre*, *och*.
2. Majusklerna har samma utseende i båda hskr. Jfr *A* i *Att*, *N* i *Nådigste* (B 97) med *Näricke* (D), *M* i *Man* (B 97) med *Men* (D).
3. I både B 97 och D förkortas *eller* konsekvent med förkortningsstrecket tvärs igenom båda *l*:en.

Då både totalbilden och detaljgranskningen klart visar, att samma hand föreligger i de två hskr., är jag fullt övertygad om att D är original. Den säkert löpande skriften gör det emellertid sannolikt att det rör sig om en renskrift av eget koncept e. dyl.

OM DIKTENS TILLKOMSTÅR

Man kan tycka, att dikten är sent tillkommen. Varför skrev Ljungo en propagandadikt fyra år efter Uppsala möte, där Johans liturgi avskaffats? Varför framträdde ej Ljungo t. ex. tio år tidigare, då den liturgiska striden var i full gång? Den naturligaste orsaken är väl den, att Ljungo varit rädd för Johan. Avsättningar, fängelse, landsförvisningar hotade liturgiens motståndare (se v 107 ff.). Efter

Och af hertig guds åkälla,
 Att om vilke hertigens sit ord
 Fortaga frings of pådens mod
 Så vinnige guds ifra Sverige man
 Carl Oskuff, son ifra sit forter som
 Dugborn frings of luff hertig
 Til Sverige of ifra landens flere,
 Frig ut pålden of Närke
 Of Mörmland i Sveriges rike,

Fig. 1. Ljungo Thomas: Then svensko Liturgiæ ... härkomst r. 214—222. Hskr. Dylta.

eller vinnige frings of hertig Wam guds af it ga:
 mals and hertig shot att om andro till födruffiner
 äfra om guds sankt. Eft om of alderis in ifra tids
 frus logansfett guds hertig hertig hertig hertig
 itli hertig hertig hertig hertig hertig hertig
hertig hertig hertig hertig hertig hertig
hertig hertig hertig hertig hertig hertig

Fig. 2. Början av Ljungo Thomas dedikation till hertig Karl av lagöversättningen. Hskr KB B 97. Något förminskat.

Johans död 1592 blev Sigismund konung. Han införde liturgien i Stockholm på nytt och satte katolikerna till viktiga befattningar i rikets tjänst — mot Uppsala möte beslut. År 1597 var läget ytterst spänt. Sigismund låg i öppet krig med hertig Karl i Sverige. Samtidigt pågick klubbekriget i Finland. Ljungo ställde sig helt på

Karls sida, deklarerande sin färg med denna smådedikt mot liturgien, vari han samtidigt passade på att bringa Karl en särskild hyllning (v 217 ff.). Det sista kanske med en viss avsikt. Dikten skrevs i januari. Tre månader senare (mars) får diktaren extratione genom Karls försorg.

OM METRIKEN

Versen i »Then Suensko Liturgiae [...] härkomst» är densamma som vi möter i medeltidens rimkrönikor: den parvis rimmade stikiska knitteln. Knittelversen har som bekant normalt fyra höjningar, ibland tre, någon gång fem. Antalet trycksvaga stavelser är varierande. Verser med fyra höjningar dominerar helt hos Ljungo. Exempel på fyrtakt visar t. ex. verserna 31 och 32:

Páwēn hán thes móðher bléf
thén han siélff til fódzslan dréff

Avvikelser från det fyrtaktiga schemat är få. Någon har jag dock antecknat. Tre höjningar har jag funnit endast en gång:

V 291: Écce huílken dántz

Möjligen kan följande vers läsas med fem höjningar:

V 191: Thétta rádet fán then ^lÁdle Gúnnild

I versen 240 står med siffror:

15 30 år

Läser man: fémtonhúndra (och) trétti(o) ár får man en fullgod knittelvers. — Valter Jansson har (liksom tidigare Nils Bure) funnit, att de flesta verserna i Eufemiavisorna börjar med sänkning (Eufemiavisorna, s. 57 ff.). Så är ock förhållandet med Ljungos smådedikt. 57 % av verserna börjar med sänkning (upptakt) (Flores och Blanzeflor har 61 %, Herr Ivan 66 %, Hertig Fredrik 64 %). Vissa verser kan läsas både med och utan upptakt, t. ex. verserna 11, 13, 64, 93, 109, 114, 117, 120, 125, 145, 207. Några verser inleds med två obet. stavelser, t. ex. v 1:

Af Gudh fádher sán och then hélge Ánd

Rimmen i dikten är ömsom manliga, ömsom kvinnliga. Löpande rim förekommer inte. Av de 155 rimparen är 88 (57 %) enstaviga, 67 (43 %) tvåstaviga. Ungefär samma procenttal uppvisar Eufemiavisorna. Åtskilliga av rimmen företer inkongruenser i rimningen. Några av oregelbundenheterna skall här anmärkas.

1. Identiska rim: land — påland v 67 f., frw — Iomfrw v 309 f.
2. Ord som slutar på kons. rimmar Ljungo med ord, som slutar på vokal.
råádh — fåå v 7 f.
swår — gå v 15 f.
rádh — fåå v 87 f.
rádh — så v 229 f.

Beträffande rådh — fåå, rådh — så blir rimmet rent under den rimliga förutsättningen att dentalen är stum.

3. Vid tvåstaviga rim tages ingen hänsyn till den trycksvaga vokalen (H. Ronge, Konung Alexander, s. 127: 3).

blifue — fördrifua v 125 f.

förgöre — föra v 227 f.

4. Inkongruens i konsonantismen.

Mycket vanligt är att n rimmar med m.

barn — harm v 11 f.

män — huem v 51 f.

fram — man v 89 f.

män — dem v 131 f.

from — religion v 209 f.

män — dem v 261.

nd rimmar med n: land — Man v 287 f.

Uttalas inte d i land fås rent rim.

nkt rimmar med nt: tencht — sendt v 27 f.

ft rimmar med kt: skrift — sticht v 237.

g rimmar med dh: dag — badh v 193 f.

5. Inkongruens i vokalismen.

i rimmar med y: stille — hulle v 95 f. sine — syne v 205 f.

å rimmar med u: männe — kunne v 69. hålle — hulle v 157 f.

å rimmar med ä: fänge — gånge v 133 f.

ä rimmar med a: äre — fare v 255 f.

ö rimmar med e: möte — leete v 231 f.

ö rimmar med o: hoora — föra v 179 f.

ö rimmar med y: förgyltd — hölgdt v 171 f.

Benedictus pater *Domini nostri* Jesu Christi qui nos bene
dixit omni benedictione Coelesti, in *Spiritu Sancto*
Benedicat N. R. P. *omnes*, donetque *gratiam* et
pacem

Then Suensko Liturgiæ rätte slecte book och
härkomst, them til nytto giort som icke haffua
Reverendi Magistri Abrahams Archi Episcopi *Vpsalensis* Skrifter,
om Liturgian
Saman satt kårteligen på rym
aff Liungoni Thomæ.
Orientis botniensi.

Doch på thet tjenstwilligeste, the ganska hög
lärde och Wyrdelige män Capitelet Vti Vpsala
dedicerat
Anno *etc.* 97. In Januarijs

Mittat his oscula *quibus* Lucretia, *videlicet*
Aureis Cum Carro, mittan Chartacea meis.

Titeln: orden Archi Episcopi *Vpsalensis* står i marginalen.

Af Gudh fadher sån och then helge And,
 Bidher Jagh hielp till watn och land,
 Han hielpe migh någet skriffue
 Och altyd mest widh saning blifue.
 I Swerige wåre komne tydhender nyy 5
 Som spordes här i huarien by.
 Huru Berg och högar the ginge i rådth
 At the måtte efter sigh Arffuingar fåå,
 Ty wille the sine klippor gifte
 Och således sine ägor skifte, 10
 Tå bleffue Bergen hafuande medh barn
 Them små stenom til sårg och harm,
 När the små stenar månde thet förstå
 huadh rådth Bergen wille på slå,
 The fruchtade then bördo skulle warda swår 15
 Och the små stenom öffuergå
 Ty satte the sin bön til gudh
 medh hiertans suckan öfuer liudh
 Att Gudh wille then bördo förandra
 Och Barnet i Moders lijff förwandla 20
 Strax gudh theas hiertans bön hörde,
 Och barnet i Moders lijffuet rörde,
 Att ther aff föddes een Skallotte Mws
 Thet låp strax lönligt i herra hws.
 Thetta barne födhande så tilgick 25
 Som iag i saning wetha fick.
 Thetta barnet hadhe Sathan vptencht
 Och så til sin sån Påwen sendt,
 Romerske Antichrist han aflat thet barn,
 Och Sathan ther til fadher war, 30
 Påwen han thes modher blef
 then han sielff til födzslan dreff
 Herbstus han doch Jkalff war
 Posseuinus han och quedhen bar,
 Clöster lasse bleff doch Amme 35
 Och deggedhe henne medh söthe Mamme,

v 30 Sathan: första a:et otydligt. Såthan?

Lönligh samtycke bleff barne pighe
 Wnderskrifning han lerde henne stijghe,
 Glose mestarer henne spenan rechte
 Förklarare henne til lyfz öpuechte 40
 Trug och hoot lärde henne löpe
 hon war skön alle måste henne köpe,
 Thetta barnet måtte man wethe
 huadh thet skulle bland andra heete,
 Thet wart kalladh liturgia 45
 Ty *thet* skulle högt i kyrkior skrya.
 Thet barnet skulle så tuchtas op
 Att thet måtte ware för werlden smucht
 Ty söchtes ther til sköne Ammor
 Som *thet* skulle degge medh söte mammor, 50
 Ther til söchtes först inrijkes män
 Bland prester och Adhel the achteth ey huem
 The Suenske funnes ey så bequemme
 Sådant skallått barn optemme.
 Ty sendes budh til Påwen i Rom 55
 Och bådhe honum flijtigt ther om
 Att han *thet* fram hielpe wille
 Medh sine Mestarer lærde och gille,
 Then gudhelig Påwe Antichrist i Rom
 hörde theris bön hadhe flijt ther om. 60
 Ty sende han them sin Messe prest
 Medh rakadhe plätter hette herbest.
 Till Närge och så tydhender foor
 Om ther någen tienlig spordz.
 Ther fandz doch een höglärder man 65
 lasse i Clöster nemdes han,
 Bud fördes och til flere land
 Synnerlig *thet* gudhelige påland
 Om ther någre Ammor wara männe
 som *thet* barnn opfostra kunne, 70
 Thedhan doch icke många komme

v 51 män: ä otydligt p. g. av plump. De båda prickarna syns emellertid.

The tedhan komme the wåre frome,
 The wåre fromme och sköne til sinnes
 Som nw aldelis i saning finnes.
 När thet barnet til ålder kom 75
 hölt thet sig flux til Ammor aff Rom
 Så begynte then Täuan löpe i Bijs
 medh herrer och Narrer i lijke prys
 Aff henne föddes hualper många
 Som I Jacht the meenlöse skulle fånge, 80
 Raggåtte framma och snödhe baak
 the hualper hadhe altydh godh saak,
 The bleffue kämbat, struckne och smechte
 Kyste klappadhe och ther til sleechte
 Ty begynte then Täwan yffua sigh 85
 Jag seger tig saning wisserligh,
 Så gick hoon medh sin slecht i rådh
 huru hon kunde sigh framgång fåå,
 The rådde henne lengre fram
 löpe i Bijs med then gamble man, 90
 Med Mester lars then gamble bisp,
 Then stadig man och ingen huisp.
 han strax hennes lämpe kände
 Och medh skam heem til sit sende,
 Så måste then Täuan ligge stille 95
 och så lönligh sine hualper hylle,
 Men strax efter thenn frome mans dödh
 hon strax sig åther frambödh,
 Och kom så åther i liuset fram
 Och hölt sig framme förutan skam. 100
 Frome bisper genom dödzens twång
 Måste gå then gemeene gång
 Som i gwdz ord wåre troo och hulle

v 72 tedhan: e ser ut som o p. g. av plump.

v 80 meenlöse: De två första e:na otydl. mornlöse?

v 82 såak?

v 101 twång: n oläsligt p. g. av plump.

v 103 Som: Två prickar (= plumpar?) i vågrätt läge över o. Söm? Vanligtvis skrivs prickarna över ä och ö ovanför varandra (i lodrätt läge).

saning och all stadighet fulle,
Drögdes och så medh Bishops waal, 105
At effter prester måtte blifue quaal,
Wnder skrifninger skulle skeep på nyy
lärde män fördriffues aff by
Een part måste rikket ryme,
och mången lydhe annor pyne 110
Fengzlen wåre ingom förgått
Som liturgian stodh emot
Men the som sungo placebo
Them skulle alle ting welgå,
Wrak hålker aff Danmark och Närke, 115
finge bliffue prester i Swerige
The sattes vp til beste gelle
lärde män måste lijddhe wälle
Aff Clockare och så skrifuare glunttar
giordes tå prester plumpe 120
J Cantzely skulle diecknar förhöras
Och medh breffuom til Bisen föras
Kunde han siunge Antiphonæ
Som gick under tonum la mi fa. *etc.*
Then skulle strax prester blifue 125
lögn vphålla saning fördrifua,
Om bisen them ey gilla wille
Så månde han all wenskap spille.
Än thå wore icke alt så reent
Som Täuian hadhe om sig meent 130
J Suerige wåre lärde män
Skolar och böker hon fruchtadhe dem
Kunde hoon dem aff wägen fänge
Så måtte hennes leek wel gånge
Först månde hon I rådhet gåå 135

v 118 lärde: r oläsligt p. g. av plump.

v 124 tonum? Bistreckket öfver u här placerat något till vänster i stället för rakt öfver u eller något till höger, som är det vanliga.

v 124 la? I har här en från övriga I avvikande form.

v 125 Then: n onormalt, sannol. gm rättelse från annan bokstav.

v 132 Skolar: a otydligt.

huru hon måtte the böker fåå
 Som j Vpsala libery våre
 Efter bispens böker the och foore
 Ther the them medh lister finge
 Widhare the i rådhet ginge 140
 Huru the kunne måtte bårtföre
 Vpsal Collegium och thet förgöre
 Så måste Collegium til Stocholm skrijdhe
 Och Clöster lasse läse mestare bliffue,
 Thå skulle diecknar aff Scholar wälias 145
 Och medh lister Påwenom sälias
 The skulle doch swöria een heluetes Eedh
 Att the Påuen wille bliffue wedh
 Ty måste the til Påuen faara
 Een diekne hoop then meenlöse skara, 150
 Och een part prester och Narrar
 sende til Rom sine söner
 The giorde thet icke heller om sunst
 The wänte ther före ynnest och gunst
 Ther achtet ey huar sielen skulle faara 155
 eller huadh the wille domaren swara
 När han skulle all rekenskap hålle
 och fråge til, huem honom våre hulle,
 Ty litturgian hon war rijk
 hon kunde wäl rijchta sinom lijk. 160
 Så färghat war then helge bok
 medh fädhernes taal och ordom klook
 Then helge skrift war ther miswendt
 och vtur sin rätte mening sengdt,
 Wnder helge skrift war Påwen hölgdt 165
 Men saningen bleff lythet fölgd
 Medh fädernes skrifter wille hon sig hielpe
 The plege ey alle Babylon stielpe,
 The Eenfallige kunne ey förstå
 huru thet männe i Messan tilgåå 170
 Canon I Messan war mykit förgyltdt

v 167 hielpe: det sista e:et otydligt.

doch Påwen sielff ther vnder hölgdt
 Att mången eenfallig ännw swär
 Att sama Messa helig är,
 Och måtte wäl ännw brukas 175
 vtan synd Ceremonier niutas,
 Then frome konungh förnam thet
 huadh barn Påuen sende hijt indh
 Ynkeligt barn then Babylons hoora
 Månde hyt til Suerige föra 180
 Så skreff konungen til Tysland
 Til Chytræum then lärde man
 Och frågadhe så honom till
 huadh han om henne seya will,
 Han strax then swaren gaff 185
 Een wisser Påue blifuer ther aff
 Hon förer wist på Christi bord
 Eether, för säcker och siela mord
 Ty slog han någet på Täuans sijdhe
 Och badh henne någet stillare blifua, 190
 Thetta rådet fan then Adle Gunnild
 j Suerige drotning from och mild,
 Ty hon på sin hinder dag
 Thenne första bönen badh,
 Att lutherana sanne lära 195
 Skulle hålles i Störste ähra
 här vti hannes faders rijke
 Så och vti thes landom lijke
 Thetta war een Ädle bön
 Ty är gudh sielff hennes lön, 200
 Wijdhare efter thens konungz dödh
 fruchtadhe svenske större nödh
 Som liturgian skulle them på före
 hon begynte flux lathe sig höre
 hon låp vt flux medh hualper sine 205
 lechte medh them och let sig syne
 Hon hadhe tå fååt stoor hws i wåld

v 180 hyt: t delvis oläsligt p. g. av plump.

v 201 Wijdhare? W och e onormala.

Kongens gårdar och vnderhåld,
 Tij then vnge konung och herre from
 war aff hennes Religion 210
 Hon meente doch skulle alt så wara
 Som hon *thet* skulle wele haffua,
 Ty månde the Swenske til bönen falla
 Och, aff hiertat gudh å kalla,
 Att han wille bewara sit ord 215
 förtaga förgift och Påuens mord
 Så vpuechte gudh then Swenske man
 Carl Göstaffz son så heeter han
 Högborne furste och Arff herre
 Til Suerige och thes landom flere, 220
 hertig til Södermen och Näricke
 Och Wermeland i Swerigis rijke,
 han let *thet* doch sigh til hiertat gåå
 Then mord the Swenske männe före stå
Thet mord gick ey till pening och gull, 225
 ey til ägor, godz eller mull,
 Men *thet* wille siälar förgöre
 Medh godzet sielen til heluetet föra
 Ty månde then Fursten aff gudheligt rådh
 Medh the Suenske laga så 230
 Att I Vpsala skee preste möte
 Och aff gudz ord saning leete
 Ther til komo och Swenske rådh
 Wälbårne, weldbyrdige, ärlige i dådh
 The och vti sama Mening 235
 giorde här öffuer een förening
 Att Suenske skulle hålle then skrift
 Som beslutit war i Augsburgz sticht
 Effter wårs herres Christi börd
 1 5 3 0 år, 240
Thet manne Jw een summa wara

v 209 Tij: ij delvis oläsligt p. g. av plump.

v 211 doch: d delvis oläsligt p. g. av plump.

v 221 Södermen? Över m finns ett lodrätt bitecken = förkortningstecken för *-er*?

Och retten mening aff skriften hafua
 Lethe ther och *thet* förstå
 Att Jw ingen ther achta må,
 Werdzlig welle, konunge hoot 245
 ware sådant medh eller moot
 The werldzlige konunger äge ey mere
 Än till godz och lyff regere,
 Sielen hafuer een frija gång
 genom trona til gudz egen hand 250
 Hon kan ey gömas innan hws och feste
 Gudz egen hand är hennes näste
 Ty torff nw ingen fruchta *thet*
 huadh werden gifuer oro eller fredh
 Konungar the och menniskior äre 255
 The måste och alle hedhan fare,
 The må ey truga gudh öffuer sin rätt
 them är then kraft fortagen slett,
 Så bleff ther giort til itt beslwt
 Att Täuā skulle driffues vth, 260
 Aff kyrkier och klöster hoos Suenske män
 Så och hoos barn efter dem.
 Tw må nw wel glader wara
 och låffua gudh tw swenske skara
 Bidh rätt gudh aff hiertans grund 265
 han wille bewara margelund
 Then högbärne Furste och herre
 Som ther om let sit wårdnad̄t ware
 Så skall tw och här aff läre
 huadh omsorg han om tigh m̄anne bäre 270
 Han elskar tigh tw Suensker man
 Och w̄nner tigh gått troo mig för sann
 Ty war honum hull och haffuan kär
 Wissertilig han v̄nner tig w̄ll
 För hans egne tw skall och bidie 275

v 272 sann: slutljudande n har utsmyckats med en extra släng uppåt. Det är dock inte samma tecken som i vers 125.

Att gudh ifrå them måtte skilie
 All skadha, oret och öffuer wåll
 och giffua them seger och gåt behåll;
 Tw haffuer wist nw gudz sanna ord
 Bårt skutit är titt siela mord, 280
 Tw må nw wist glädia tig
 Och tacka gudh rätt hiertelig
 Wår Nådige konung tw ey förgätt
 hans konglige egne och ther medh
 Att Gudh han wille them bewara 285
 Och för them slijte Sathans snara,
 Gudh giffue oss fridh vti vårt land
 Att gledies måtte Quinne och Man
 Här medh Jag nw läsare alle
 will gudh vti beskydd befalle, 290
 Epilogus Continens repetitionem priorum
 Ecce huilken dantz
 här i Suerige vppå fantz
 medh liturgie forgylte book
 I talet war hon orde klook
 Sathan medh henne i Dantzen steeg 295
 Demon han til dantzen negh
 Lucifer han doch spelet rörde
 Belial han dantzen förde
 Astarot slog på Symphonij
 Små diefflar giorde medh wjisor gnyy 300
 Acheron then färre kar
 Spelte på gijghan vppenbar
 Och på lwtans groffue streng
 Rörde Kakon then raske dreng,
 Astutia then frome Quinna 305
 let sig benegen til dantzen finna
 Med Versutia sin nästa tärna

v 277 wåll: ett d har utraderats efter det sista l:et.

v 278 behåll: ett d har utraderats efter det sista l:et.

v 288 Man: Det finns en prick över a. Män? Rimmet gör läsningen Man sannolikare.

v 307 nästa: n delvis oläsligt.

folgde och i dantzen gerna
 Hypocrijsis then skööne frw
 Med παυεργία sin nesta Iomfru

310

ORDFÖRKLARINGAR OCH ANMÄRKNINGAR

Övers. av den inledande latinska bönen (N. R. P. = Nostros Reverendos Patres?)

Må Jesu Kristi, vår Herres, välsignade fader, som välsignat oss med all himmelsk välsignelse, välsigna med den helige ande alla våra vördnadsvärda fäder, och må han skänka nåd och frid.

Titeln: Abrahami = Abraham Andreae Angermannus (c:a 1540—1608) var präst och en av de ivrigaste motståndarna till Johan III:s liturgi. På grund av sin ofördragsamhet tvångsförflyttades han från Stockholm och fick slutligen gå i landsflykt. I Tyskland (1582—1593) verkade han helt för lutheranernas sak genom att författa anti-katolska skrifter. Efter Johan III:s död blev omständigheterna gynnsammare för protestanterna. På Uppsala möte 1593 avskaffades Johans liturgi och Angermannus valdes till ärkebiskop. Angermannus kom dock senare i onåd hos hertig Karl och slutade sina dagar i fängelse.

Skrifter: Den viktigaste av dessa är den s. k. *Historia liturgica* (1588), vari han med hetta angriper jesuiterna och Johan III:s reformer. Andra viktiga böcker är ärkebiskop Lars' otryckta skrifter, som Angermannus försåg med långa inledningar och lät trycka. Om Angermannus' skrifter, se Ragnar Ohlssons avhandling *Abraham Angermannus* s. 161 ff.

Orientis botniensi: från Österbotten, österbottning.

ganska: mycket, synnerligen.

Wyrdelige: vördnadsvärda.

dedicerat: dedicerad. Om dylika former se senast utg. av Agn. Horn, *Beskrivning över min vandringstid* s. XIII.

Den latinska sentensen tycks vid första ögonkastet vara på hexameter och ett citat från någon av antikens eller renässansens poeter. »Citaten» tycks emellertid inte gå att identifiera som sådant. Ej heller är det hexameter. Den Lucretia, som nämns, kan väl knappast vara den kyska och mångbekanta Lucretia, som efter att ha utsatts för nesligt våld av Tarquinius Superbus tog sitt liv. »Oscula» och Lucretia för snarare tankarna till renässansen och Lucrezia Borgia. Det finns en tredje Lucretia som kan komma i åtanke: Johan III hade en dotter med namnet Lucretia. Något subjekt är ej utsatt i satsen. Formen *mittan* skall väl vara *mittam* (möjligen *mittant*). Mest sannolikt är väl att *-m* i *mittam* skrivits slarvigt. Ordagrant lyder övs.: Må hon (Liturgia? han?) skicka kyssar till dem, åt vilka Lucretia skickade kyssar (ellips), nämligen åt de gyllene med kärnan (i kärna).

- Jag (Ljungo) skall skicka papperstingen (dikten) åt mina (mina anhängare).
- v 6 huarien: ovanlig, ehuru redan i fsv. belagd ack.-form. Jfr klassisk fsv. hvarn, ack.
- v 7 högar: höjder.
- v 9—10 därför ville de bortgifta sina klippor (med varandra) och därmed fördela l. skifta sina ägodelar (l. ägor).
- v 13 månde thet förstå: förstod det. Månde + inf. är en vanlig omskrivning för imperf., särskilt i ä. nysv. poesi. Jfr v 213, 214, 229 f.
- v 14 huadh rådth Bergen wille på slå: vad bergen ämnade göra, finna på.
- v 15 bördo: avkomma, barn.
- v 18 öfuer liudh: mycket ljudlig; jfr högljudd.
- v 23 skallotte: hårlös, naken. Adj. på -ot var på Ljungos tid tämligen vanliga. Jfr v 81: raggätte.
- v 29 Romerske Antichrist: påven.
- v 33 Herbestus: Johannes Herbst. Denne var katolsk präst från Polen, biktfader till Katarina Jagellonica. Herbestus insmugglade katolska skrifter till Sverige och skrev själv antilutherska skrifter. Mot 1571 års kyrkoordning förfärdigade han en motskrift, som nu ej är i behåll. Herbestus lämnade Sverige i slutet av 1570-talet.
- v 33 Jkalf: dräktig.
- v 34 Posseuinus: Italienaren Antonio Possevino (1533—1611), jesuitordens lärde generalsekreterare, var i Sverige två gånger (1577—1578, 1579—1580). God vän med Johan III strävade han efter att vinna Sverige åt påven och katolicismen.
- v 34 quedhen: livmodern.
- v 35 Clöster lasse: Jesuiten Laurentius Nicolai Norvegus (1538—1622) vistades i Sverige 1576—1580. Han verkade som föreståndare för det teologiska collegium, som Johan III lät upprätta i Gråmunkeklostret i Stockholm 1576. Därav namnet Klosterlasse. Denne nitiske katolik skrev många smådeskrifter, av vilka de flesta nu är förlorade. Herbestus, Posseuinus, Klosterlasse är Angermannus' och lutheranernas svurna fiender. Det är särskilt dessa jämte Fecht, som anklagas i *Historia liturgica* (Ohlsson: a. a. s. 129).
- v 36 deggedhe: gav di.
- v 36 Mamme: kvinnobröst.
- v 37 Lönligh samtycke: därmed åsyftas väl att katolicismen vann anhängare i hemlighet. Klosterlasse t. ex. utgav sig som lutheran i början av sin sverigevistelse i syfte att vinna förtroende och anhängare.
- v 38 Wnderskrifning: Johan III tvingade — mer eller mindre — prästerna att godkänna och skriva under *Nova Ordinantia* 1575 och *Liturgien* (Röda boken) 1576.
- v 38 stijghe: gå.
- v 41 Trug: hot. Jfr första noten till v 38.

- v 48 smucht: vackert.
- v 53 bequemme: lämpade, lämpliga.
- v 54 optemme: tämja, uppfostra.
- v 58 gille: förträffliga.
- v 59 gudhelig: eg. from, gudfruktig. Här förmodligen ironiskt. Jfr from, v 72!
- v 62 plätter: hårlösa fläckar på hjässan. Rakadhe plätter = tonsur.
- v 62 hette herbest: som hette herbest. Här föreligger en s. k. hetkonstruktion, som motsvarar en attributiv relativ bisats, ej nödvändig för sammanhanget. Konstruktionen är mycket vanlig i ä. nysv. krönikestil. Om hetkonstruktionen se B. Bjerre: Tvåsåtsordstäv och hetkonstruktion, ANF 1935. *Heta* (urspr. reduplicerande), som i t. ex. GVB har pret. *het*, är här — i enlighet med en mot slutet av 1500-talet framträdande tendens — böjt svagt. Ljungo böjer (i övrigt) de starka verben på fsv. vis: -bödh v 98, sungo v 113, låp v 205 etc.
- v 64 tienlig: passande, lämplig.
- v 68 gudhelige påland: fromma Polen. Jfr v 59.
- v 72 frome: förmodligen ironiskt menat. Katolikerna ansåg ju protestanterna gudlösa men sig själva fromma. Jfr v 59.
- v 76 flux: genast; i hög grad, mycket.
- v 77 Täuuan: täva = hynda; otuktig kvinna.
- v 77 löpe i Bijs: löpa »i bes» = springa omkring (av kättja).
- v 78 i lijke prys: värda lika mycket, av samma skrot och korn.
- v 79 Aff henne föddes hualper många: liturgin fick många anhängare.
- v 80 meenlöse: lättrogna, enfaldiga.
- v 81 Raggätte: raggiga.
- v 81 snödhe: bara, utan fjäderbeklädnad.
- v 82 godh saak: en god lott.
- v 84 sleechte: slickade.
- v 85 yffua sikh: yvas, högmodas.
- v 90 then gamble ma(n): ärkebiskopen Laurentius Petri (1499—1573), lutheranernas fasta klippa. Så länge Mäster Lars levde, vågade inte Johan III sätta sin älsklingsplan i verket: att ge Sverige en ny gudstjänstordning. Röda boken kom först 1576.
- v 92 huisp: ostadig, vimsig, opålitlig man.
- v 93 han strax hennes lämpe kände: han lärde snart känna (insåg) hennes rätta egenskaper.
- v 96 hylle: sköta om, vårda (= hylla) eller möjl. övertäcka (= hölja).
- v 98 Jfr anm. till vers 90.
- v 103 troo och hulle: trogna och pålitliga.
- v 105 Katolikerna förnekade, att brödet och vinet i den sv. kyrkan hade betydelse för själens frälsning. Därför ville Johan, att en svensk präst skulle vigas till biskop i Rom. Denne skulle sedan i sin tur viga prästerna i Sverige. Av det skälet blev de lediga biskopsstolarna obesatta. I stället förordnades superintendenter, som under tiden

- uppehöll biskopsämbetet. (Se Sven Kjällerström: Biskopstillsättningar i Sverige 1531—1951, s. 30 ff.)
- v 106 effter: adverbialt, temporalt men med bibetydelse av följd l. verkan. Se SAOB E 91, art. *efter* mom. II D 10. Övers.: att det därigenom (den omständigheten att man dröjde med biskopsval) måste bli svårigheter för präster(na); eller: att det blev brist på präster.
- v 107 Det dröjde sju månader, innan ny biskop valdes efter Mäster Lars. Under tiden var jesuiterna i full verksamhet. Kung Johans sekreterare, Petrus Michaelis Fecht, utarbetade tio punkter ang. mässordningen (Ohlsson, a. a., s. 57). Prästerna tvingades skriva under. Jfr det följande.
- v 111 att råka i fångenskap torde inte vara alltför gott för någon.
- v 113 placebo: eg. jag skall behaga. Vanligen heter det placeat = må det behaga (nämligen Gud). Placeat-bönen var en mycket viktig del i den katolska mässan. De som sjöng placeat hade behagat Gud med sina förtjänstfulla gärningar. En sådan var t. ex. själva sjungandet av mässan.
- v 115 Wrak hålker: Ordet är tidigare liksom senare obelagt. Vad det betyder är emellertid fullt klart: slödder, pack, lösdrivare. Det är synonymt med vrakfågel, som ofta möter i ä. nysv. Se f. ö. SAOB art. *holk*, sbst.¹ 4, och *fågel* 3 med liknande bet.
- v 117 gelle: pastorat, kyrkoherdebefattningar.
- v 118 wälle: våld.
- v 119 glunttar: glunt = halv vuxen pojke.
- v 120 plumpe: grova, obildade.
- v 123 Antiphonae: Antifona = växelsång i katolsk gudstjänst.
- v 124 tonum: tonerna.
- v 128 = Då förlorade han allas (dvs. alla rättrogna katolikerna, inklusive påvens) vänskap.
- v 129 alt så reent: helt och hållet så? alldeles så?
- v 132 Skolar: pluralform till det svaga mask. skole 'skola'.
- v 133 aff vägen fänge: skaffa ur vägen.
- v 134 leek: företag, sak.
- v 137 libery: bibliotek; över (låg)ty. ytterst av lat. *librarium*.
- v 138 Jesuiterna var intresserade av att oskadliggöra Mäster Lars' skrifter. Jfr Ohlsson (a. a. s. 182): »När . . . Laurentius Petri Nericius dött, hade hans arvingar lämnat sekreteraren Fecht, om vars papistiska ränker man ännu var i okunnighet, tillträde till den avlidnes boksamling. Denne hade förstört de viktiga skrifterna.»
- v 139 Ther: lokalt = där, varest. Anakolutisk kstr. Ther syftar på platsen, där biskopens böcker fanns.
- v 143 Se anm. till vers 35.
- v 153 om sunst: gratis, förgäves.
- v 156 domaren: Gud.
- v 162 fädhernes: kyrkofädernas. Johan III var mycket intresserad av

- kyrkofäderna och förordnade bl. a. i Nova Ordinantia (1575) att dessa flitigt skulle studeras. Jfr v 167.
- v 163 miswendt: felöversatt. Vända = översätta finns i fsv. o. (ä.) nysv., men sms. miswend(a) är obelagd.
- v 164 sengdt: sänkt.
- v 165 hölgdt: höljd, dold. Det oetymologiska g är rent ortografiskt, analogiskt efter t. ex. fölgd.
- v 167 Se anm. till vers 162.
- v 176 Katolikerna lade stor vikt vid ceremonier i gudstjänsten. Se anm. v 113.
- v 177 Then frome konungh = Johan III.
- v 179 Det var ett dåligt barn påven förde hit till Sverige.
- v 181 Tysland: uttal utan k var vanligt i ä. nysv.
- v 182 Chytraeum: David Chytraeus (1530—1600), tysk teolog, lutheran, professor i Rostock. Han brevväxlade under en följd av år med Johan III, som hyste stor vördnad för honom. I flera av sina brev till Johan uppmanar han den sv. kungen att hålla sig till den augsburgska bekännelsen (se Epistolae . . . Davidis Chytraei).
- v 186 Chytraeus menar följande: om Johan håller fast vid liturgien, vinner katolicismen inträde i Sverige och påven får makten.
- v 187 wist: förvisso; jfr anm. till v 279; möjl. dock = mat.
- v 188 = etter och själamord i stället för socker.
- v 189 Johan blir rädd och vill dämpa den liturgiska fejden. En åtgärd är att förvisa Klosterlasse (1580), en annan att förbjuda och beslagta Klosterlasses och Angermannus' skrifter (1580).
- v 191 Gunnild: Gunilla Bielke blev Johans hustru 1585. Hon lär ha påverkat Johan i mera luthersk riktning. Angermannus har dedicerat en av sina skrifter till henne.
- v 193 hinder dag: dagen efter bröllopet.
- v 201 Johan III dog 1592 (nov.).
- v 209 then unge konung: Sigismund.
- v 216 = borttaga påvens gift och själamord.
- v 228 godzet: därmed åsyftas bruket att till kyrkan testamentera sitt »gods». Jfr även avlatshandeln.
- v 231 Uppsala möte hölls 1593.
- v 234 wälbårne: högättade, av adlig börd.
- v 234 welbyrdige: av god börd.
- v 238 sticht: stift.
- v 241—242 = Det måste ju vara huvudsaken att ha en rätt förståelse av skriften.
- v 251 innan: inom.
- v 251 feste: fästning.
- v 252 näste: boning.
- v 253 torff: tarvar, behöver.
- v 254 huadh: antingen, vare sig.

- v 257 De kan inte (gm enträget begärande l. pock o. d.) förmå Gud att ge dem utöver vad hans rätt medger. Jfr SAOB, *rätt* sbst², 2 c (uttr. Guds rätt).
- v 258 slett: alldeles, helt och hållet. Jfr da.
- v 266 margelund: på många sätt; i hög grad.
- v 267 högbärne: originell form för högborne; sannol. fel för högbårne.
- v 268 Wårdnadt: omsorg. Jfr anm. till titeln (ordet dedicerat).
- v 272 för sann: i sanning, förvisso.
- v 273 haffuan: hav honom; enklitiskt -n för han är vanligt i ä. nysv., t. ex. i GVB.
- v 277 öffuer wåll: våld, övervåld.
- v 279 wist: förvisso.
- v 283 Wår Nådige konung: Sigismund.
- v 286 Sathans snara: eftersom Sigismund är katolik, befinner han sig i »Satans snara».
Epilogus etc.: epilog innehållande en upprepning av det föregående.
- v 291 ecce: se.
- v 296 Demon: grek. δαίμων = kraft, gudamakt, ofta ond. Här = Satan.
- v 297 spelet rörde: lät musiken spela, var dirigent.
- v 298 Belial: hebr. = onyttighet, fördärv. Här = Satan.
- v 299 Astarot: Astarte, firades under vilda danser och orgier. Hon var också underjordens gudinna.
- v 299 Symphonij: musikinstrument med strängar och tangenter, en typ av klavikord. — Märk att Astarot slog på »symphonij», ej spelade.
- v 300 gnyy: buller, oväsen.
- v 301 Acheron: Acheron var en flod i underjorden i den antika mytologien. Här kallas Acheron för »färie kar». Ljungo tänker på färjekarlen Charon, som fraktade de döda över Acheron.
- v 302 vppenbar: synlig för alla.
- v 304 Kakon: subst. av det grekiska adj. κακός = ond.
- v 305 Astutia: (lat.) list, bakslughet.
- v 306 benegen: hågad.
- v 307 Versutia: (lat.) list, lömskhet.
- v 308 sin nästa tärna: den unga kvinna som stod henne närmast i dansen.
- v 309 Hypocrijsis: grek. ὑπόκρισις = skådespelarkonst, förställning, hyckleri.
- v 310 πανουργία är oförståeligt. Man kan också läsa πανουργία (ν för υ) bildat till πᾶν = allt och ἔργον = arbete, handling. Detta ord står em. ej att finna i ordböckerna, men väl πανουργία = slughet, förlagenhet, som etymologiskt sett är samma ord. Detta passar förträffligt in i sammanhanget och är väl det Ljungo tänkt på.

Lars Svensson

2. MAGNUS ERIKSSONS LANDSLAG MED ANDLIG VISA M.M.

Den av Dylta-handskrifterna som här skall behandlas (i fortsättningen kallad D), är från 1400-talets senare del. Den är skriven på pergament och också bunden i ett pergamentband. Formatet är liten oktav. Handskriften består av 122 blad, varav 12 är senare ditbundna pappersblad. Bladen är inte paginerade. De är bundna i 12 lägg. De flesta läggen i pergamentdelen har bestått av 12 blad vardera.

Av handskriftens 110 pergamentblad är samtliga försedda med text både på recto och versosidan. Av de 12 pappersbladen däremot är 4 helt tomma och 3 har text endast på ena sidan.

På det hela taget är handskriften mycket väl bibehållen, med prydlig munkpränt och prydd på vanligt sätt med färgade initialer, röda eller gröna, av olika höjd.

Handskriften innehåller Magnus Erikssons landslag (MEL), en gårdsrätt, ett kalendarium, en andlig visa och Upplandslagens (UL) kyrkobalk i nu nämnd ordning.

De 9 första läggen upptas till allra största delen av MEL, närmare bestämt t. o. m. 8 bladet av lägg 9. På läggets återstående 4 blad har gårdsrätten, kalendariet och visan nedtecknats. Detta har väl utgjort den ursprungliga handskriften.

Efter lägg 9 följer Upplandslagens kyrkobalk, fördelad på 7 pergamentblad och 8 pappersblad. Pergamentlägget har ursprungligen bestått av 10 blad, varav de 3 sista gått förlorade. Det som då kom att fattas av balken har ersatts med pappersblad, innehållande fortsättningen skriven med 1600-talshandstil. Papperstillägget börjar med flock 14, fastän pergamenttexten innehåller större delen av den flocken. Man har alltså fått dubbel text i skarven.

MEL innehåller samtliga balkar. Högmålsbalken placeras framför Tingsbalken, inte framför Dråpamålsbalken som annars är det vanliga. Egno-balken kallas Jordabalken.

Av flockarna saknas i Tingsbalken fl. 2—9, men de kan en gång ha funnits där, nämligen på blad 5 i lägg 6, som nu är bortrivet. Det finns också flockar, som aldrig skrivits ner i denna handskrift t. ex. (med Schlyters numrering): BbB fl. 34, KmB fl. 5, DrVp fl. 2—4, Sv1 fl. 2, Svd. fl. 5 m. fl. Där dessa flockar skulle stått, finns randanmärkningarna i rött blåck,

som på latin talar om, att det utelämnade skall tillfogas i slutet av boken. Detta tillägg görs dock aldrig, utan lagen slutar med Tjuvbalken. Det finns också flockar och flera delar av flockar som utelämnats utan någon randanmärkning om ett tillägg i slutet.

Vid en jämförelse med Schlyters utgåva av MEL i Samling af Sveriges gamla lagar (SSGL, 1862), där Schlyter huvudsakligen följer en pergamentscodex, som har signum 51 4:o i AM-samlingen och som han kallar hs A, är mycket stora. D kan säkerligen inte vara avskrift av A och ej heller kan de ha gemensam förlaga.

Bland de övriga omkring 90 hss som Schlyter behandlat, hör D textmässigt till den inbördes besläktade grupp som utgöres av hss nr 9, 46, 59 och 83. D har oftast samma ordval och samma ordföljd som dessa. Hss 9 och 46, som båda är skrivna i senare hälften av 1300-talet, kan genast uteslutas som möjliga förlagor till D, eftersom de saknar både balkar och flockar, som finns i D. Hs 59 är skriven i senare hälften av 1400-talet och alltså ungefär jämngammal med D. De överensstämmer i mycket hög grad och utelämnar ofta samma textstycken. Hs 59 kan dock inte vara avskrift av D, eftersom den har flockar, som saknas i D. Däremot skulle man kunna tänka sig det omvända, att D vore avskrift av 59. I så fall har D utelämnat flera flockar, som förlagan har. Det kunde också förhålla sig så, att de båda handskrifterna har samma förlaga eller har nära besläktade förlagor.

Hs 83, slutligen, är skriven på papper i början av 1600-talet. Överensstämmelserna med D är överväldigande många, och de båda handskrifterna utelämnar exakt samma flockar. Hs 83 gör i slutet av lagtexten de tillägg av utelämnade flockar som utlovats i D, men som aldrig blev nerskrivna där. Detta hindrar inte, att 83 därefter använt en annan förlaga. Man skulle också kunna tänka sig, att 83 och D haft gemensam förlaga, varvid D:s skrivare av någon anledning glömt bort att göra de utlovade tilläggen. Vilken denna gemensamma förlaga skulle vara, kan jag inte säga, eftersom den inte finns med bland Schlyters hss och alltså inte är utgiven.

D:s text till MEL är alltså närmast släkt med Schlyters 1400-tals-hs nr 59 och 1600-tals-hs nr 83.

Vilken redaktion av *gårdsrätten* som föreligger, har jag inte kunnat bestämma, då det inte finns någon kritisk utgåva av gårdsrätter, som tar hänsyn till hela handskriftsmaterialet. I D upptar den 4 sidor.

Kalendariet upptar 2 sidor och föregås av en bön på latin. Därefter följer en uppräknig av ungefär 100 helgonnamn tabellariskt uppställda.

Kyrkobalken i denna hs är, som nämnts, hämtad ur Upplandslagen. De första 7 bladen av pergamentdelen innehåller förteckningen till balkens flockar samt fl. 1—14; slutet av fl. 14 är oläsligt. Följande flockar fram t. o. m. fl. 22 har väl funnits på de 3 pergamentblad som nu fattas i lägget. Lakunen har som ovan sagts ersatts med ett tillägg på papper från 1600-talet, som börjar med fl. 14 och går fram t. o. m. fl. 22.

Jag har jämfört D med Schlyters utgåva av UL i SSGL (1834), och med de hs man funnit senare, nämligen den s. k. Ångsö-hs utgiven 1902 av von Friesen och den s. k. Esplunda-hs utgiven 1934 av Henning. Schlyters,

von Friesens och Hennings utgåvor överensstämmer i stort sett, men D avviker starkt från dem alla tre både vad beträffar pergamentdelen och pappersdelen. Vad den förra beträffar, är det mycket svårt att med Schlyters hjälp avgöra vilken textgrupp den närmast hör till, då Schlyter är mycket kortfattad i beskrivningen av sina 125 hss. Textmässigt tycks den höra till den grupp där Schlyters hs U ingår, vilken är skriven i 1400-talets mitt. Till denna grupp hör enligt Schlyter vidare hss 32—34, 54, 86 och till en del 49. När det gäller pappersdelen är avgörandet betydligt lättare. Den är nämligen en direkt avskrift av Schlyters hs I, som är skriven i slutet av 1300-talet. Den saknar ett blad varigenom en del av UL:s kyrkobalk fl. 14 gått förlorad. Exakt samma lakun har D, och 2,5 sidor lämnas tomma, där man väl tänkt fylla i vad som fattades. Också i övrigt överensstämmer pappersdelen i detalj med I vad ordval och ordföljd beträffar.

Två sidor av pergamentdelen upptas av poesi. Det är en sexstrofig visa, som handlar om jungfru Maria. Texten är strofindelad, men den är inte versindelad på så sätt att rimorden avslutar raden, utan texten är löpande inom strofen. Varje strof har en initial av två raders höjd, omväxlande röd eller grön. Skriften är väl bibehållen så när som på vissa ställen i femte och sjätte stroferna, där en senare hand fyllt i några ord med mörkare bläck.

Visan är utgiven av G. E. Klemming 1881 i SFSS XXV (Medeltidsdiker och rim). Om förlagan anmärker Klemming (s. 172 h) följande efter dikten: »Efter Peringskiölds aftryck i Fragmentum Runico-Papisticum, Sthm 1721, emedan de af honom åberopade schedæ antikuae nu mera ey synas vara i behåll». Klemming har således använt sig av en tryckt text, inte av någon handskrift. Peringskiöld lämnar tyvärr inga närmare upplysningar om sin förlaga utan anmärker endast: »Ex schedis antiquis». Peringskiölds text är för övrigt starkt moderniserad.

I Fornsvensk bibliografi (i SFSS 1903) säger Geete om denna visa, att handskriften är okänd, samt nämner Peringskiölds och Klemmings utgåvor. Enligt välvilligt meddelande av professor Carl Ivar Ståhle har såvitt han vet ej heller senare någon handskriftlig text till dikten framkommit.

D skulle således vara den för närvarande enda kända handskrift som innehåller denna visa.

Här följer så visan i avskrift. Jag har delat upp stroferna i verser, för att den skall bli mera lättläst, men handskriftens uppdelning markeras med ett tvärstreck. Det som står inom parentes betecknar svårlästa ställen.

- aff ware fru en visa
- Strof 1. Glöz maria himmerikiskeysarinna
 ther wär/dogh war ath finna
 fore qwinna andra/ glädhi ok frygdh
 medh sannan gudh jak wil tik/ loffwa
 medh alla mina fäm sinna 5
 thu fik thän/ frygdh ther länge skal winna
 tha gabriel bar/ tik theen budh
 (Aw)e maria iumfru reen
 thäshäl/gahns naadh är kumin til thin
 fore utan alth/ meen 10
 thu wast ey seen
- Strof 2. wntfaa gudhs son i himmerik/
 Glöz maria thu ther ihesum föddhe
 ther diefw/len mödde
 alla pino förödde
 angist ok lan/glikit we fordreff
 then war engen honom ther/ till nöddhe 5
 tha han a korsith hängde ok blöd/de
 som ysaias af honom skreff
 war sputtadhir/ ok hädhir
 j purpura kläddir
 tholde nagla/ ginum händir ok fötir 10
 kronadhir ok flängdhir/
 a korseth hängdhir
 swa reedh han warom syndom bötir/
- Strof 3. Glöz maria modhir ok reen iumfrua
 medh makt/ ok mogha os bör ath bugha
 thinom son warom/ skapara ihesum crist
 wiliom wi honom thiäna
 mik/ hu(p)as thet skal os dugha 5
 han hawir os frälst aff/ hälvitis logha
 ok hawir forwuneth diäfwlsins/ list
 han hälvite bröt
 ok ey fortröt
 han tholde/ fore människionne mykit omak 10
 a langa frä/dagh
 badhe pust ok slagh

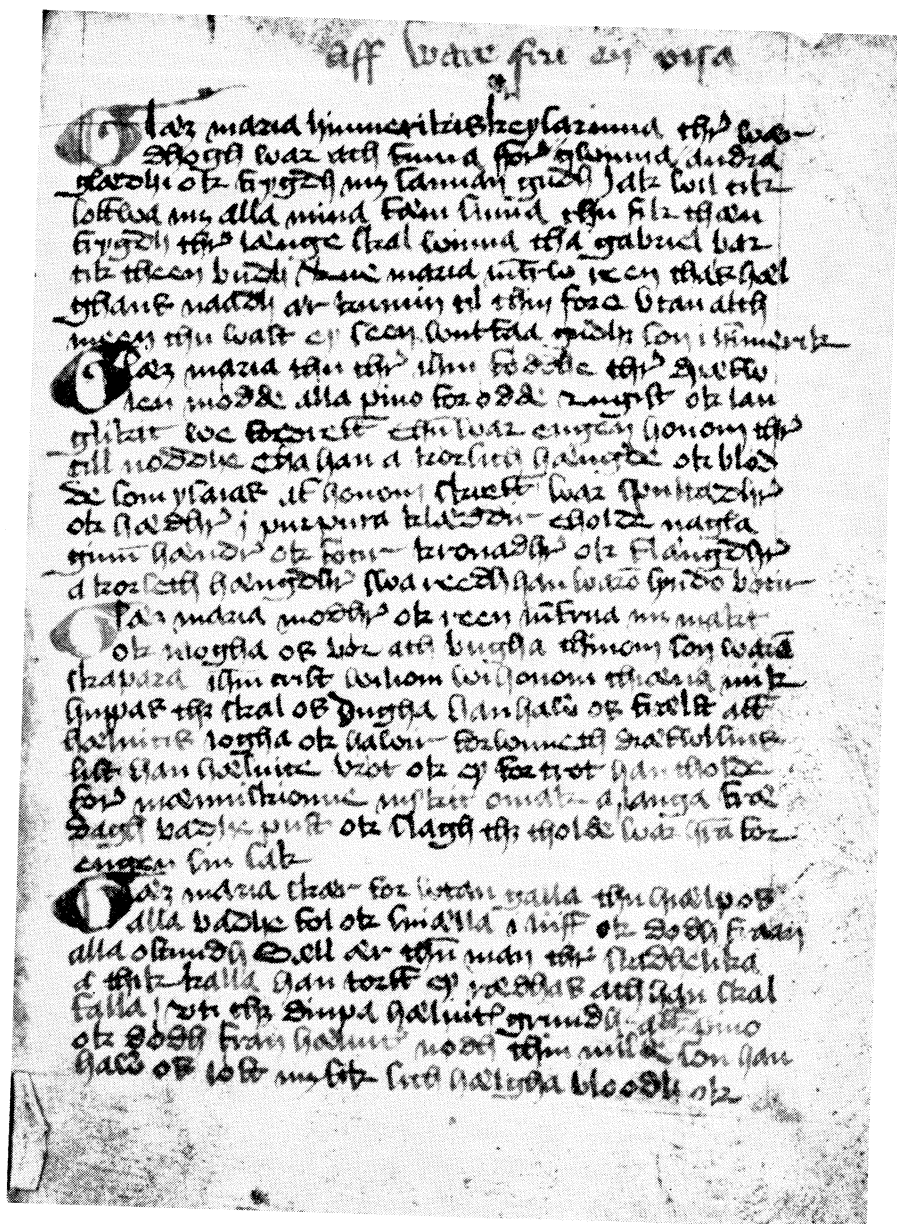

Fig. 3. Sida i Dylta-handskriften av Magnus Erikssons landslag med de fyra första stroferna av dikten »Aff ware fru en visa».

- thet tholde war herra for/ engen sin sak/
 Strof 4. Gláz maria skär for wtan galla
 thu hiälp os/ alla
 badhe fol ok sniälla
 i liiff ok dödh fraan/ alla ostundh
 Säll är then man ther stadhelika/ a thik kalla 5
 han torff ey rädhas ath han skal/ falla
 (u)ti thet diupa häluites grundh
 aff pino/ ok dödh
 fran hälvites nödh
 thin milde son han/ hawir os löst 10
 medh sik sith hälgha bloodh
 ok/ blodhlik flodh
 ran aff händir fötir ok bryst
 Strof 5. Gláz maria thin glädhi kan aldre forganga
 aff/ sorgh o(k) (t)wanga
 mik thakir ath langa
 til the/ glädhi ihesus till foor
 (n)w bidhír iak tik ath thu/ (mik löös) af twanga 5
 lath mik glädhi ok frygdh/ atfanga
 medh thin son j himmerikis koor
 ther/ (thu radhír)
 meddh gudh fadhír
 eldh ok wädír watn/ ok land 10
 medh thinne makt
 ok gudhlike akt
 gudh/ fadhír ok son ok then hálghē andh/
 Strof 6. Gláz maria thina glädhi kan enghe fulscriffua
 thu/ skalt blifua
 ok äwinnelika lifua
 medh the hálgha/ thr faldhōgh heet
 thu äst the ena ther allom frygdh/ kan gifwa 5
 angist ok we alla sorgh fordriffua
 medh/ thinne dyghdh ok dyghír kärlek
 ther thu nw äst/
 ok (s)ithír gudhi näst
 ok (ra)dhír medh honom ok han medh/ tik 10
 medh thinne bön

thu (t)high os lön

äwä(li)kt(it)/ liff j himmerik (amen)/

Peringskiölds text och D:s står mycket nära varandra. På grund av denna stora likhet vågar man med stor sannolikhet bedöma en del av underligheterna i Peringskiölds text som felläsning av förlagan.

Klemming skriver som sagt av Peringskiölds text (nedan kallad P), men han företar en del ändringar. Somliga redovisar han, somliga inte (se nedan).

Några av de större skillnaderna texterna emellan är följande:

Strof 1 vers 4: D har *sannan gudh*, medan i P står *sonnen GUDH*.

Formen *sonnen* existerar veterligen inte i fornsvenskan.

vers 7: D skriver *theen budh*, alltså pluralis av *budh*. P däremot har *then buds*, med ett genitiv-s, som inte passar in i sammanhanget. Det kan möjligen röra sig om en felläsning av *h*. Klemming ändrar här till *then budh* utan att ange sin avvikelse från förlagan.

vers 9: I D står *naadh är kumin*, men P har *nadur komin*. Det senare får väl tolkas som en sammanläsning av *naadh* och *är*.

Strof 2 vers 10: D har den normala formen *fötir* medan i P står *fotur*, vilket är anmärkningsvärt dels med tanke på rimmets med *bötir*, dels med tanke på att P längre fram i texten har den normala formen.

Strof 4 vers 8: D skriver *aff pino ok död* och P *Eller pino och död*. Detta senare beror väl på olika tolkning av sammanhanget. Jag skulle vilja tolka D:s text på följande sätt: »Från pina och död/ från helvetets nöd/ din milde son han har oss löst...». Peringskiöld för dessa ord till föregående mening och har väl tänkt sig tolkningen: »Han behöver ej vara rädd för att han skall falla i helvetets djupa grund eller (för) pina och död».

vers 11: Både D och P har här ett *sik*, som kan tyckas gå dåligt in i sammanhanget: »Han har oss löst med (sig) sitt helga blod». I D är ordet överstruket, och överstrykningen kan mycket väl vara gjord av skri-

varen och ej av senare hand. Klemming har tyckt, att *sik* störde sammanhanget, och han har utelämnat det utan anmärkning.

Man kan försvara skrivningen med *sik* med att de närmast följande orden, *sith hælgha bloodh*, är att fatta som en apposition.

Strof 6 vers 7: D skriver *dyghir kärlek*, vilket bör tolkas som »diger (dvs. mycken, stor) kärlek». Peringskiöld kan ha påverkats av nästföregående ord »dygd» och skriver *dygders kärlek* med tillägg av genitiv-*s* för sammanhangets skull.

vers 8—10: D:s text bör tolkas: »... där du nu är/ och sitter Gud närmast/ och råder med honom och han med dig.» Motsvarande ställe hos P saknar »och han med dig». I stället börjar P följande mening med *af tik*.

vers 11—12: D tolkas lämpligast: »Med din bön/ utbed åt oss (eller skaffa oss) lön». Peringskiölds text *Af tik* (se ovan) *med tine Bön/ Tu tik och lön* ger ingen klar mening. Det har också Klemming funnit, som ändrar det senare *tik* till *fik* utan att omtala sin avvikelse från förlagan.

Peringskiöld har troligen läst verbformen (hos D *thigh* av *þiggia*) som oblik form av andra personens personliga pronomen, och *os* kan han ha läst som *ok*.

Birgitta Erlandsson

3. TVÅ FRAGMENT AV STADSLAGEN

Bland manuskripten på Dylta bruk finns två fragment i format ca 140×207 mm, båda av pergament. Det ena är ett ensamt blad, det andra ett lägg med 4 blad. Nedtill på det större fragmentet är klistrad en lapp av linjerat brevpapper, på vilken med modern handstil skrivits »Fragment af svenska lagböcker Ett från 1400- ett från 1300-talet». Det ensamma bladet är löst inlagt i ett tunnare pergamentblad i storlek 210×280 mm med handskriven text i två spalter. Språket är franska, och innehållet förefaller att vara en berättelse om något korståg; fälttågsplaner mot turkarna görs upp, och uppmuntrande tal hålls. (Enligt tolkning av docent Sven Andersson.) Handstilen liknar rätt mycket den i ett textprov från 1294 i albumet till Marcel Prou, Manuel de paléographie latine et française (plansch XIII:2).

Det mindre fragmentet har tillhört en handskrift av Stadslagen, dess text börjar med orden *sidan suæri han*, som återfinnes i C. J. Schlyters edition i SSSL XI, 1865, på sidan 393 (i flock 17 av Tjuvabalken), och den slutar med *orkar enghen* (Schl: *hwarghen*) *thera botom vardhe* i Dobblarebalken (Schlyters edition s. 398 rad 2 f.).

Innehållet är detsamma som i motsvarande parti hos Schlyter, men dennes flock 20 kommer i fragmentet före flock 19, således samma ordningsföljd som Schlyter i not 1 på s. 395 anmärker, att handskrifterna BCDELMNOPQRSX och flera yngre handskrifter har. Fragmentets flockar har nummer i marginalen: vid Schlyters fl. 18 står XVI, vid fl. 20 står XVII, och vid fl. 19 står XVIII. Vid det därefter följande stycket, som är Dobblarebalken, står inget nummer, ej heller någon rubrik. Samma förhållande, att Dobblarebalken följer efter Tjuvabalken utan rubrik, råder enl. Schlyters not 1 s. 397 i BIKMPR och många yngre handskrifter.

Texten är tydlig. Förkortningar brukas i större utsträckning än i t. ex. hss. A och C, vilka är mera praktfullt utförda. Handstil och ortografi erinrar ganska mycket om handskrift S att döma av Schlyters prov i Tab. II. Kännetecknande för fragmentets ortografi är att konjunktionen *oc* stavas med *c* och att *e* föredrages framför *æ* i många fall, t. ex. *hest*, *sies* och *hielpa*. Som prov meddelas Dobblarebalkens början:

Huar som doblar ofuer ena mark bote thre marker til treskiptis mais-æghandenom konungenom oc stadhenom sua then som tapadhe som then som van æn til æra tuægia manna vithne eller væri sik medh siælfuer tridhi orker enghen thera botom vardhe

Det större fragmentet meddelar en del av ett register över Stads- lagens flockar, börjande med orden *oc huar hauer fangeth af androm til thridia man* vilket avser innehållet i Jordabalken 8, och slutande med *um man uardher dræpen medh uadha, um høxtø bøter fore uadha um uada edh fore drap oc saar, oc at malsæghanden ægher alla uadha bøter* (rubrik till DrVd 1).

För varje balk upplyses i rubriken hur många flockar den innehåller. Den första rubriken lyder *Byningha balker cum xvij tabulis*, och de följande balkarna är *køpmala* (med 31 flockar), *skipmala* (14), *Razstufw* (33), *Ezørs* (26), *Høghmala* (9), *Drapmala balker med vilia* (12) och *Drapmala balker medh uadha* (med 12 flockar, varav dock som nämnt endast en är med, sedan slutar fragmentet). En sådan samlad innehållsförteckning finns enligt Schlyter sid. XII även i hs.O, där den står efter Stads lagens text. Det i rubrikerna angivna antalet flockar i balkarna är genomgående lägre än hos Schlyter. Detta beror dels på att den lagtext, som fragmentet bygger på, i några fall har slagit samman ett par korta flockar till en, t. ex. BB 15 och 16 och SkB 4, 5, 6 och 7, dels på att skrivaren nedtecknat själva registertexten först och därefter räknat flockarna, satt ut romerska siffror i marginalen och fört in slutsiffran i rubriken. Härvid har han åtminstone i ett par fall glömt flockar, som inte börjar längst till vänster på raden i registret. I övrigt är innehållsförteckningen gjord med omsorg och ger mera upplysningar om textens innehåll än man brukar få av de flockförteckningar som i de flesta handskrifter står i början av varje balk. Sålunda meddelas i regel vad som står i slutet av långa flockar (där Schlyter avdelar med § 1, § 2 osv.). Den speciella stadga, daterad 1357, som står som flock 37 av Edsöresbalken i utgåvan, nämnes ej i fragmentets register.

I övrigt är inget anmärkningsvärt att säga om detta fragments innehåll, så när som på en vändning som avser Köpmålabalken 19 § 2 (Schlyter s. 194) Hs A. har där *Falskar nokor sina gærning, sæl eth fore annat, ella gør annat nokot falz a sinne gærningh, bote siæx marker...* Till denna bestämmelse hänvisas i fragmentet med orden [*Om ... eller*] *scomakare falsa gærning*. Av Schlyters noter att döma har ingen av honom använd handskrift inskränkt denna bestämmelse till att gälla särskilt för skomakare.

Det större fragmentets ortografi och språk avviker inte från det mindres. Abbreviaturerna är dock flera, bokstäverna är något

mindre, och texten med sina många korta meningar ger ett visst intryck av virrvarr vid jämförelse med den sammanhängande texten i det mindre fragmentet. Jag är inte tillräckligt bevandrad i paleografi för att säkert kunna säga att det är samma hand i båda fragmenten, men jag håller det för mycket troligt. Pergamentet är av alldeles samma storlek och utseende i båda fragmenten, vilket talar för att båda ingått i samma codex. (Det senare påståendet är förstås knappast möjligt att bevisa eftersom registret inte omfattar Tjuva- och Dobblarebalkarna.) De två fragmenten skulle således ej böra dateras olika. Hs S, som ju företedde vissa paleografiska likheter, dateras av Schlyter till »senare hälften af 15:e århundradet». Jag förmodar, att den tidfästningen är rimlig för de två fragmenten också.

Schlyter meddelar i sin beskrivning av varje handskrift, om det fattas några partier av lagens text i denna. En av de pergamentshandskrifter, som saknar Dobblarebalken och slutet av Tjuvabalken, är i nästan samma format som fragmenten. Det är den handskrift som Schlyter kallar nummer 31 och beskriver som »fragmenter af en i senare hälften af 15:e århundradet skriven pergamentscodex». Den tillhör numera Kungliga biblioteket (Lag Sv. Medelt. No B 186), och jag har vid lån till Lund kunnat konstatera, att handstilen är en helt annan, troligen betydligt yngre, än i fragmenten. Efterfrågningar hos Riksarkivets diplomatariekommitté och Kungliga biblioteket av efter Schlyters tid upptäckta defekta stadslagshandskrifter har inte givit något. Det är naturligtvis inte omöjligt, att den codex det mindre fragmentet (och förmodligen även det större) tillhört kan finnas i behåll på något annat bibliotek eller i enskild ägo.

Om de språkliga egenheterna i fragmenten är ej mycket att säga. I det mindre tycks råda (ofullständig) vokalbalans *i: e*. Det finns c:a 15 exempel på typen *vari*, *taki* och c:a 20 på typen *vardhe*, *vithne* mot två exempel på *e* efter kort stavelse (*vare*, *giefæ*, båda presens konjunktiv) och inget på *i* efter lång stavelse. I obetonade slutna stavelser finns i kortstaviga ord 5 *i* och 3 *e* och i långstaviga 2 *i* (*val förir* och *dyruis* 'djärves') och 9 *e*.

Beträffande växlingen *u: o* gäller: I obetonad öppen stavelse står de enda exemplen, *samu* och *radzstuuo*, i motsättning till varandra. Å andra sidan står c:a 15 exempel på *-om* efter lång stavelse mot *hanum* och *kon(n)unger*, vilket talar för vokalbalans även för *u: o*. Förhållandena i det större fragmentet överensstämmer: vokalbalansen gäller i regel, även om många exempel kan framdras som strider mot den (dat. sg. *øle*, dat. pl. *helum lestum*, *bodhum* osv.).

Ett par former i det större fragmentet kan ha betydelse för lokaliseringen. I Köpmålabalken 26 ff. (nummer enl. Schlyter) står fyra gånger *miod* 'mjöd' utan i-omljud, och i Byggningsbalken 20 § 5

står *lukkar* 'lockar' (pres. ind.) utan a-omljud. Natanael Beckman påpekar i Studier i outgivna fornsvenska handskrifter (SFSS 44) angående cod. B av Stadslagen, Söderköpings lagbok, att denna just har formen *mioth* (a. a. s. 198). Verbet *locka* skrivs där med *o*, subst. *flock* däremot med *u* (ibid.). Bruket av *u* framför *kk* — eller av *u* växlande med *o* i denna ställning — kan tyda på, att fragmentet (el. dess förlaga) är från Östergötland; O. F. Hultman säger i sin behandling av verb av denna typ i Hälsingelagen och Upplandslagens ärfdabalk i Cod. Ups. B 49 (s. 250): »I Cod. Bureanus komma likväl endast former med *u* till synes» och »Östgöotalagen innehåller såväl *o*- som *u*-former».

Som framgår av företalet i Schlyters edition finns det över ett-hundra äldre och yngre handskrifter i behåll av Stadslagen. Någon fullständig utredning av alla dessa handskrifers förhållanden till varandra och till lagens urtext har veterligen inte gjorts och skulle antagligen bli mycket vanskelig. Redan en hastig blick på utgåvans textkritiska notapparat visar dock, att en del handskrifter står särskilt nära varandra, t. ex. L, M, N och O, en bokstavsföljd som är mycket vanlig i noterna. En gruppering av de äldre och viktigare handskrifterna har utförts av Natanael Beckman i de nyssnämnda Studier i outgivna fornsvenska handskrifter, sidan 240 f. Förutom texttyp Stockholm, som representeras av handskrift A, som lagts till grund för alla utgåvor av lagen, uppställer Beckman typerna Uppsala (med hss. DELMNO), Söderköping (BCGKQ) och Västerås (hs. S). Om man jämför det mindre fragmentets text med motsvarande parti av utgåvans notapparat, finner man, att fragmentets avvikelser från hs. A i nästan alla fall konstaterats av Schlyter i en eller flera andra handskrifter. Det är visserligen en mycket kort text det rör sig om, men det ser ut som om fragmentet har tydligt fler överensstämmande än avvikande läsarter vid jämförelse med hss. B, C, P, Q och R. För övriga äldre handskrifter är avvikelserna ungefär lika många som överensstämmelserna.

Det rör sig dock i allmänhet inte om tillagda eller uteslutna partier utan om inskjutna småord eller variationer i formuleringar, t. ex. TjB 19 hs A *Hwilken annars timber bort taker*; fragm. och hss. BCPQR etc. *Huar som annars manz. . .* I TjB 19 § 1 har fragmentet *framlethis merkiande at af alla six marka botom eller trigia marka botom i thessom balkenom taghi en tridiongh malsæghande. . .* Orden *i thessom balkenom* finns ej i hs. A, däremot i BCKPQRSXa etc. Även D och E har detta tillägg, men de har

inte de inledande orden *framlethis merkiande at*, som fragm. har gemensamma med A och med BC etc.

Det tycks mig alltså troligt, att fragmenten närmast hör till texttyp Söderköping. Detta förmodande stöds också av att TjB 20 står före TjB 19, av att Dobblarebalken saknar rubrik och av de nämnda språkdragen, som erinrar om hs. B.

Lars Elmér

4. MEDELTIDSKRÖNIKOR PÅ PROSA OCH VERS

Den Dylta-handskrift som nu skall behandlas innehåller välkända fornsvenska krönikor. Det är en papperscodex i liten kvart, omfattande sammanlagt 354 blad fördelade på lägg om vanligen åtta blad. Den har pärmar av brunt skinn. På vad som kan betecknas som titelblad, blad 15, är med yngre hand skrivet namnet Erich Tuwelin. Handskriften är illustrerad med ett antal vapensköldar, ritade i marginalen. Det är fråga om de i texten nämnda adelsmännens vapen. Samma vapenteckningar finns i tre andra krönikehandskrifter, nämligen nr 20 i Skoklostersamlingen på Riksarkivet, nr E 1 på Universitetsbiblioteket i Uppsala och nr 22 i kvart, tillhörande den Rålambska samlingen på Kungl. Biblioteket i Stockholm.

På titelbladet (blad 15, de 14 tidigare är blanka) kan man läsa följande: »Swenska krönicken förmälendis om alla Swerigis konungers höffdingers och förståndares mandom och gerninger som the bedriffuit haffwa här ij werlden ...» På blad 16 recto t. o. m. blad 19 recto följer vad som kallas »Tafflan oppå swenska krönicken», en innehållsförteckning, överensstämmande med den som finns i åtminstone ytterligare en krönikehandskrift, den ovannämnda handskriften i den Rålambska samlingen.

Innehållet i fortsättningen är i korthet följande:

1) Den prosaiska krönikan, senast utgiven av Klemming i Småstycken på forn svenska, s. 219 ff. efter Codex Holmiensis D 26 med tillägg, hämtade ur Codex Verelianus och Fru Elins bok. Dylta-handskriften innehåller den prosaiska krönikan med två av de nämnda tilläggen. I överensstämmelse med Codex Holmiensis D 26 är i Dyltahandskriften vidare ett utdrag ur den danska krönikan fogat till den svenska. Utdraget ur den danska krönikan slutar på blad 36 recto.

2) På blad 36 verso står endast orden: »Här efterföliazs nåckre swenska konungers och landzherrars handel och gerningh.»

3) Erikskrönikan med »den nya början», tryckt av Klemming i

Svenska medeltidens rimkrönikor, 1, s. 163 ff. efter en handskrift på universitetsbiblioteket i Lund. Efter orden *In nomine domini Jesu Christi* och de nydiktade verserna 1—74 följer som vers 75 ff. gamla texten, verserna 67, 68, 71—74 och 31—66. Gamla textens vers 66 utgör den 116:e och sista versen i den nya redaktionen. Därefter följer den gamla texten vers 75 etc.

4) På blad 120 recto börjar den s. k. sammanbindningsdikten, som förenar Erikskrönikan och Karlskrönikan: »Drotzetenn skulle Rickzens förståndare wara/ tiill konungen kom till sin åra . . .»

5) Mitt på versosidan av blad 129 vidtar vers 21 av Karlskrönikan: »Sedan Rickett kom wnder drotningens handa/ öppedis åtther the suenskes wånda/ wtlänske finge alle Län och slotth/ och suenske hölles altiidt för spottt. . .» Karlskrönikans vers 1—20 liksom flera andra verser saknas i Dyltahandskriften. Den innehåller sålunda den senare redaktionen av Karlskrönikan, som återfinnes i yngre handskrifter av densamma.

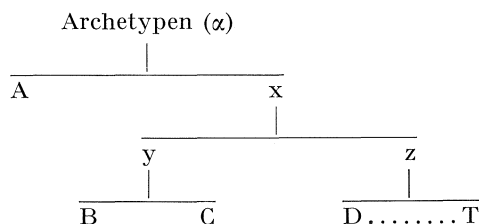
6) Liksom nio tidigare kända handskrifter innehåller Dyltahandskriften Erikskrönikan samarbetad inte bara med Karlskrönikan utan även med dess fortsättning i Sturekrönikorna (273 v.—331 r.), d. v. s. hela Stora rimkrönikan. Skildringen förs fram till år 1496. Dyltahandskriften har följaktligen inte den yngsta redaktionen av Sturekrönikorna, som slutar först med år 1520.

Handskriften är skriven av tre händer, som alla får betecknas som tydliga och lättlästa. Förkortningar uppträder endast sparsamt, vilket tyder på att handskriften inte är äldre än från 1500-talets senare decennier. Den enda förkortning, som inte återfinnes så sällan, är ett streck ersättande dubbelteckning av m.

Förutom skilda paleografiska omständigheter skulle även en rad ortografiska och rent språkliga skäl kunna åberopas för en tidfästning av handskriften till slutet av 1500-talet.

Dyltahandskriftens förhållande till andra krönikehandskrifter har redan i viss mån antytts. Något mera i detalj vill jag granska det i avseende på handskrifterna av Erikskrönikan. De nedan anförda exemplen är alla hämtade från början av Erikskrönikan.

Rolf Pipping har i sin avhandling om Erikskrönikans ljudlära ställt upp ett stamträd över handskrifterna av Erikskrönikan. Stamträdet, som också återfinnes i samme författares utgåva av Erikskrönikan, har följande utseende:

Jag vill söka bestämma, var den nyfunna handskriften, som i detta sammanhang kan betecknas U, skall placeras på stamträdet.

Det kan lätt visas, att Dyltahandskriften, U, mycket nära överensstämmer med en av de andra handskrifterna, nämligen den av Pipping som T betecknade. Det är den förutnämnda handskriften nr 22 i kvart tillhörande den Rålambska samlingen på Kungl. Biblioteket.

Både T och U saknar (i och för sig liksom flera andra handskrifter) verserna 85—88, 200—201, 210—213, 390—391, 408—413, 424—427, 488—489 m. fl. samt enstaka ord, t. ex. 67:5 (*swa* A m. fl.), 68:2 (*thz* A m. fl.), 74:3—4 (*kunne han* A m. fl.), 77:1 (*at* A m. fl.), 77:7 (*sin* A m. fl.).

T och U (jämte andra handskrifter) har två rader inskjutna mellan verserna 156 och 157 liksom en rad efter vers 199. Dessutom har T och U ensamma inskott av enstaka ord, t. ex. 120:6* *widh* T, *wiidh* U, 141:3* *fast* (också T har detta inskott, vilket ej framgår av Pippings notapparat), 290:1* *at* T, *ath* U, 357:5* *nu*, 366:5* *att* T, *ath* U (även T har här skjutit in *att*, ehuru det ej anmärkts av Pipping).

Vidare är T och U ensamma om en rad nya läsarter, t. ex.

115:2—3 *synnas i* T, *synnes ij* U (*meras aff* A m. fl.).

121:2—3 *riidare mun* T, *Riddares mun* U (*röder mwn* A m. fl.).

123:1—5 *mongenn såges ther* T, *mongom såges ther* U (*thy at the saghos summi*).

154:1—8 *iagh håppas thz ståår såå ähnn* T, *Iagh hopas thett står så ähnn* U (*som iak vänter at thz star oc än* A m. fl.).

231:1—8 *tå them fattades lade hann till* T, *tå them fattadis lade hann tiill* U (*taghar them war faat tha lagdin them till* A m. fl.).

237:3 *brådeliga* T (ej påpekad av Pipping), *brodeligha* U (*affbrat* A m. fl.).

286:1—2 *ther till sigh* T, *ther til sigh* U (*ä tith* A m. fl.).

291:4 *stöörre* T, *större* U (*högre* A m. fl.).

297:4 *till hoga* T, *tilhoga* U (*saman* A m. fl.).

351:1—8 *ath jagh och bider* T, *iagh och bider* U (*jak flyr än sidher* A m. fl.).

355:3—6 *till sinna men såå* T, *til sine menn så* U (*ok til hymmelin saa* A m. fl.).

Någon överensstämmelse som den mellan T och U finns inte mellan U och någon annan handskrift. Jag anser det därför uppenbart,

att antingen måste endera av handskrifterna T och U vara avskrift av den andra eller också måste de vara parallellhandskrifter, båda avskrivna efter en förlorad tredje handskrift, från vilken ingen av de övriga bevarade handskrifterna stammar.

Det kan anföras en rad omständigheter, som talar mot att T är en avskrift av U.

U ensam saknar några ord, t. ex.

290:5 (*än* TA m. fl.)

245:1 (*ok* TA m. fl.)

Endast U har skjutit in en del ord, t. ex.

300:5* *til*

431:5* *margelunde*

433:6* *doch*

U har ensam annan ordningsföljd mellan orden i några fall, t. ex. har 285:1 och 3 bytt plats liksom 367:3 och 4. Vidare är U ensam om bl. a. följande läsarter:

150:7 *bästhe* (*nest* TA m. fl.)

347:7 *frögdh* (*glädie* T, *ödh* A m. fl.)

366:2 *tyckis* (*tykker* TA m. fl.)

377:1—2 *säth rådth* (*sött ordth* T, *söth ordth* A)

403:3 *mz* (*wett* T, *with* A m. fl.; tydligen har den som skrivit handskrift U antagit, att det var frågan om prepositionen *viþ* i stället för substantivet *wit* och utbytt den antagna prepositionen mot en annan, mot *medh*.)

Nu meddelade skrivningar torde klart visa, att handskrift T ej kan härledas från U.

Det finns emellertid även instanser mot en härledning av U från T.

Sålunda saknar T exempelvis 290:6 *om*, som finns i U liksom i A och flera andra handskrifter. Vidare saknar T 303:5 *här*, som finns i U, A och alla andra handskrifter utom K.

T har några inskott, som saknas i U, t. ex.

361:3* *ey*

366:3* *thz*

422:4* *tå*

Annan ordningsföljd mellan orden än U uppvisar T i några fall, t. ex. 147:4.3, 348:4.3 och 401:5.4

Slutligen är T ensam om en del nya läsarter, t. ex.

119:4 *farliga* (*fagerliige* U m. fl., *venlika* A m. fl.)

135:6 *skimra* (*skina* UA m. fl.)

155:5 *war* (*warth* U, *vart* A m. fl.)

227:1 *huartt* (*huadt* U, *huat* A m. fl.)

Det nu anförda visar enligt min mening, att inte heller U är en avskrift av T, varefter det återstår den tredje möjligheten, som jag alltså vill hålla för sannolik, nämligen den, att både T och U är avskrivna efter en nu förlorad handskrift. Jag vill också påpeka, att det nära förhållande, som konstaterats mellan Dyltahandskriften och den Rålambska samlingens handskrift nr 22 i kvart, gäller inte bara det närmare granskade partiet av Erikskrönikan, utan — efter vad stickprov utvisar — även den övriga texten i de båda handskrifterna.

Åke Hansson

5. JÓNSBÓK

En pappersvolym i folio, innehållande vad som skulle kunna kallas den isländska motsvarigheten till Magnus Erikssons landslag, alltså Jónsbók, ingår också i Dylta-samlingen.

Jónsbók utarbetades under 1270-talets senare del på initiativ av den norske kungen Magnus Håkonsson. Han var också Islands härskare, och för sina förtjänster om lagstiftandet fick han av islänningarna hedersnamnet lagabótir.

Jónsbók har sitt namn efter lagmannen på Island Jón Einarsson, som var en av de ledande vid avfattandet och som — medförande boken — 1280 sändes från Norge för att genomdriva att den antogs av hans landsmän på alltinget. Detta skedde också året därpå, trots motstånd från skilda håll.

Lagen, som med obetydliga ändringar var gällande isländsk rätt i flera hundra år, är bevarad i ett synnerligen stort antal handskrifter, över 200. Hälften av dem är från medeltiden.

Jónsbóks text föreligger i två huvudredaktioner. Den ena representeras bl. a. av Skálholtsbók eldri, den andra av bl. a. Skarðsbók; båda dessa pergamentshandskrifter är från mitten av 1300-talet. Gustav Storm, utgivaren av Norges gamle love, band 4, där Jónsbók är tryckt, följer en text tillhörande version 1, Cod. regius 3268 4:o; varianter anförs ur tre andra codices.

Oláfur Halldórsson utgav 1904 Jónsbók textkritiskt, likaså efter version 1, nämligen på grundval av Skálholtsbók. Han anförde en stor mängd varianter och beskrev sammanlagt 193 handskrifter.

Dylta-handskriften ansluter sig närmast till Skarðsbók-versionen, som är en yngre redaktion, interpolerad, dvs. den har diverse »rättarböter» inarbetade. Sålunda saknas kap. 24 i sista balken, Nidrag lagbogar. Typ I:s Farmannalög kap. 28 ingår som kap. 17 i þjófabalkur. Manhelgdsbalken har i Dylta 31 kapitel.

Med Skarðsbók överensstämmer Dylta i vissa detaljer, t. ex. þing-

fararbalkr 5: *þau á kongur* (utgåvan 1904 s. 11:1: *þat á . . .*), Kristb. 6: *þeir Byskuparnir* (utg. s. 24:12: *hann*), Manhb. 2: *þad er nydings Verk* (utg. 37:1), ib.: *laga Vr skurdar* (utg. 37:9).

I motsats till Skarðsbók har Dylta däremot Manhb. 1: *botamadur sijdan* (jfr utg. 36:1 med not).

Även i Sverige finns — förutom Dylta-codex — ett antal handskrifter av Jónsbók, fullständiga eller fragmentariska. Kungl. Biblioteket äger de flesta, enl. Gödels katalog 15. Universitetsbiblioteken i Uppsala och Lund har vardera ett fåtal.

Det förefaller som om originalet till Dylta-handskriften av Jónsbók skulle ha förkommit. I varje fall tycks ingen av de f. n. i Sverige befintliga Jónsbók-handskrifterna säkert komma ifråga, sålunda varken KB Perg. 4:o nr 67, Perg. 8:o nr 7 eller Perg. fol. nr 10.¹ Upps. DiG 9 är mycket lik men avviker i slutet.

Dylta-handskriften av Jónsbók består av fem lägg, vardera om åtta ark, sammanlagt alltså 160 sidor. Första bladet har lämnats blankt av skrivaren. På första sidan står *Olaus Verelius* samt *Antiquarius Regni Sueoniæ Jacob Reenhielm possidet*. Överst på sidan är en bit blågrått linjerat skrivpapper fastklistrat; med rött bläck har en 1900-talshand skrivit *Isländsk lagbok Afskrift gjord 1663 af Jon Jonsson Rugman*. Denna anteckning stöder sig på slutorden i handskriften:

Ender þessarar lagbogar. Var hun skrifud ad Wpsaulum þá lidid Var frá gudz burdi 1663 Af Joni Jonzsyni Rugman Isl: og endud þan 24 Martij. þeir þurfa eij laga Vid sem vel lifa.

Handskriften har ett pergamentsomslag, ett delvis beskuret blad ur ett latinskt missale i storfolio. På omslaget är skrivet med latinsk stil, sannolikt från 1600-talet, Islands Lagen.

Missale-bladet påminner mycket om ett dylikt blad i en annan isländsk codex i KB, nämligen Papp.fol. 16 (avskr. av Snorre-Eddan). Detta senare missale-blad är dock mera påkostat utstyrt; noterna är dessutom skrivna på fem rader mot Dyltas fyra.

¹ Mot Dylta: *Sua skal Huört ord standa sem talad er* (Manh. 27; utg. s. 66:16) svarar i de nämnda handskrifterna: *Suo skal huert ord uera sem mælt er* el. dyl.

þu druggi, nár þú ert á sum mandragoti, af þóaltu öllu annað
 varamfalt. sbotolig fulta
 Stearfur, þá er þú átt þú þessu þessu. **Raupá-**
 mádur ad manni gripur eous naut, þa land ávísu þe, þessu á þessu
 á þe, þessu þessu, þessu þe þessu á þessu: þessu þessu á þessu þe
 mádur, þessu, þa þessu þessu ávísu þe, þessu þessu á þessu.
 þessu: þessu er þessu þessu á þessu, þessu þessu á þessu, þessu
 þessu, þessu þessu, þessu þessu: þessu á þessu þessu, þessu þessu.
 þessu þessu, þessu þessu þessu, þessu þessu þessu, þessu þessu, þessu
 þessu þessu er þessu þessu, þessu þessu á þessu mádur.

Cap: XX af mádur Raupir osiod.
 Mádur Raupir mádur ad manni gripur osienan, þa er þessu á þessu á
 þessu, þessu þessu er þessu þessu er þessu, þessu þessu þessu þessu
 þessu þessu þessu þessu ad þessu þessu, þessu þessu þessu þessu
 þessu.

ETT HANDSKRIFTSFYND PÁ DYLTÁ BRUK

Fig. 4. Del av kap. 18 och 19 i Kaupabalkur i Dylta-handskriften av Jónsbók. Kommentarer i marginalen och mellan rader av Olaus Verelius.

Språkformen är efterklassisk, sådan som man också finner den i islänningars avskrifter under 1600-talet. Regelbundet möter alltså former som *mier*, *vier*, *riettur*, *hjerad*, *fridur*, *hefur*, *madur*, *kiemur*, *meigi*, *deigi*, *seyger* 'segir', *mork*, *stodum*, *fi(r)st* 'fyrst', *þyng* 'þing', *sinast* 'sýnast', *ad* 'at', *og* 'ok'. Hur mycket av detta, som är Rugmans, och hur mycket, som hans förlaga har haft, får tillsvidare lämnas därhän.

Dylta-handskriften av Jónsbók har ett inte ringa intresse för den norröna filologins lärdomshistoria i vårt land.

Handskriften har nämligen vetenskapligt utnyttjats av det svenska 1600-talets främste Islands-filolog, Olaus Verelius, riksantikvarie och professor i fäderneslandets antikviteter. På en mängd ställen finns Verelius' karakteristiska piktur¹ i anmärkningar rörande isländska ord och uttryck, som då ofta översätts till svenska eller latin eller bådadera. Anteckningarna förefaller att vara ovanligt utförliga. Av särskilt intresse blir de därigenom att Verelius tydligen har utnyttjat denna Rugmans utskrift av Jónsbók för sitt berömda *Index linguæ veteris scyto-scandicæ sive goticæ . . .*, den svenska filologiens första fornvästnordiska och fornsvenska lexikon (postumt tryckt 1691). I sin källförteckning till lexikonet hänvisar Verelius till ett manuskript av »Islands-lagen».

I vissa fall har Verelius gjort rättelser till Rugmans utskrift. Så t. ex har i þingfararbalkur kap. 1 [*og ey tok hann þar adra*] *menn [til]* ändrats till *muni*.

Följande exempel kan kanske ge någon uppfattning om arten av Verelius' verksamhet och om hans anteckningars förhållande till Index:

<i>Rugman-avskriften</i>	(<i>Marginal-</i>) <i>anteckning av Verelius</i> (samt <i>Verelius' Index</i>)
landabrigdi Prol.	landabrigd. iordklander (Index: Jordeklander)
vm kongz þegn skilldu Prol.	quod omnes regi debent

¹ Samma handstil återfinns t. ex. i det kritiska uttalandet om Lars Bureus' avskrift av Olafs saga ins helga på första bladet i KB papp.fol. 24 och i avskriften av Snorre-Eddan KB papp.fol. 16.

fiölskillda Prol.	occupationes (Index: occupationes)
vannkunnindi Prol.	oförstånd (Index: imbecillitas)
og oss toeki þetta efni skialldnar [! = sialldnar] enn oss tekur Prol.	det komme oss intet så många gångar på, som thet kommer
soknarmen þgfB 2	uppbördsmän (Index: Vpbördsmän)
huer bondi er skilldur sá er á tíjo hundrud edur meira, ad faeda þá menn er til logþyngis reydar ero skillder, halfo foeri hiónum þgfB 2	tractera halfparten mantal emot thet han sielf föder hemma
oll þau mál er men leggja hendur sinar samann firi vottum tueimur, eda fleyrum, ef þaug [!] mál og vitni koma þar fram á þyngino þgfB 4	sådane saker som vederparterna taga hvarannan i hand på att the skola mötas vid tinget och sokia thär sin rätt och äre the sielfstemde
ein hleipur Konþegns 1	einhleipur ogift (Index: ogift)
omaga laust Konþegns 1	utan barn (Index: sine pupillis)
á todvelli MhB 2	toduvollur, den platsen kring om husen som huart áhr gödes på det han skall bära mehr gräs. tad, fimus, lætamen (Index: lætamen agri, fimus)
talma þgfB 9	talma, förhindra (Index: förhindra, dröja)
skammsynnar [óvitsku (gen.)] KrdB 2	skamsyn, den som intet seer longt ifrån sig (Index: det-samma)

gáleisi og mikid skamsýni MhB 13	incuria improvidentia (Index: Incuria et improvidentia)
til votta sogo EB 18	ad perhibendum testimonium (Index: detsamma)

Verelius gör här och där påpekanden om att det förekommer ord-
språk. Ett exempel finns i MhB 26: *Enn einginn á sok á son[n]um
rógi*, vilket stryks under och förses med anteckningen *Prov*. Det
citeras också under ant. *Rogur* i Index (dock med annan stavning).

Gösta Holm

NÅGRA ANTECKNINGAR OM VETENSKAPS-
SOCIETETEN

AV

THORILD DAHLGREN

1918

1918 var som bekant ett dramatiskt och händelserikt år: första världskrigets slut och vad som följde därefter, spanska sjukans härjningar etc. I det akademiska Lund var året 1918 därutöver särskilt händelserikt med firandet av universitetets 250-årsjubileum som den dominerande tilldragelsen. Studentantalet hade nyligen passerat det ominösa 1.000-strecket. Studenterna var genom den mycket kännbara matbristen starkt nedbantade, något som väl även gällde de akademiska lärarna, i varje fall åtskilliga av docenterna. Överliggeriet var på upphällningen och växelrytteriet som studiefinansieringsmetod gick mot sitt slut. Penningvärdet rörde sig starkt nedåt — en då praktiskt taget helt ny erfarenhet för det svenska folket. Matpriserna, i den mån studenterna i Lund över huvud lyckades finna någon matinackordering, steg successivt allt starkare. Tryckningskostnaderna för doktorsavhandlingarna växte, som man tyckte, fantastiskt. För en avhandling i matematik om några få ark i 4:o, intagen i Fysiografiska Sällskapets handlingar (i Universitetets årsskrift), svår och tidsödande sättning visserligen, uppgick doktorandens kostnader till åtskilliga nog så svåranskaffade 1.000-lappar. Och tryckningsbidrag till avhandlingarna förekom icke vid denna tid.

Vitaliteten i det akademiska Lund var det emellertid icke något fel på. Till promotionerna i samband med universitetsjubileet, som firades i september, spurtade talrika doktorander i de olika fakulteterna. Stora penninginsamlingar till vetenskapliga fonder hade igångsatts. Kungl. Fysiografiska Sällskapet, i. e. sedan 1772 naturvetarnas lundensiska vetenskapsakademi, tillfördes för sin verksamhet stora belopp från det skånska näringslivet och från enskilda donatorer. Humanisterna i Lund ville nu icke längre vara mindre myndiga: Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund, i. e. humanisternas lundensiska vetenskapsakademi, grundades nu (1918),

varigenom paritet även uppnåddes med Uppsala och dess ett par decennier tidigare instiftade motsvarighet. Även studenterna utnyttjade påpassligt den gynnsamma insamlingskonjunkturen. De hopbragte 6-siffriga belopp för säkerställande i egen regi av en lösning av matfrågan för »Lunds svältande studenter»; 1918 var organisationsåret för Lunds Studentkårs Konviktorium.

Den förväntade kungliga glansen vid jubileet blev till mångas besvikelse — man hade i samband med Baltiska utställningen i Malmö 1914 och Trekungamötet i Malmö i slutet av samma år i Malmö—Lund fått stark aptit på sådan — starkt nedtonad i anledning av Prins Eriks just inträffade frånfälle. Ett lysande inslag var emellertid promoveringen av Hertigen av Skåne, vår dåvarande Kronprins, till *Doctor honoris causa*, en dåförtiden mycket sällsynt hedersbevisning.

Efterskörden till jubileumshögtidligheterna kom att bli ganska tragisk. Vid den stora järnvägskatastrofen vid Getå omkom även ett antal hemvändande deltagare i jubileet. Och redan några veckor efter promotionerna krävde spanska sjukan sin dödtribut bland de nypromoverade kamraterna.

Vetenskaps-Societeten konstitueras

Det är mot bakgrunden av ställningarna och förhållandena under detta akademiska jubileumsår i Lund som man får se tillkomsten av »Vetenskaps-Societeten i Lund».

Hur förhöll det sig egentligen med det nya humanistiska vetenskapssamfundet i Lund? Skulle det komma att motsvara även de något yngre humanistiska vetenskapsidkarnas behov och ambitioner? Blev det inte i huvudsak en professorernas och de äldres akademi med risk för förgubbning? Som t. ex. i Svenska Akademien eller som, utan all jämförelse i övrigt, i enskilda företags styrelser, där t. ex. i ett stort bolags styrelse verkställande direktören var den ende som var under 75 år? Sådana tankar kunde röra sig hos frispråkiga yngre docenter och likasinnade, av vilka åtskilliga för övrigt då förde en mer eller mindre proletär tillvaro.

Sagt och gjort! Tre djärva docenter, i ålder mellan 30 och 40, ställde sig i spetsen för företaget: *Herbert Petersson, Jöran Sahlgren* och *C. W. von Sydow*; den förstnämnde med student- och docentår av otroliga umbäranden och ekonomiska besvärigheter bakom sig

— detsamma gällde om en jämnårig docentkollega i den första ledamotsuppsättningen —; Sahlgren med sina friska gåpåartag, säkerligen starkt påhejad av sin skolkamrat Sigurd Agrell, likaledes tidigare uppsaliensare; von Sydow, ankaret, banbrytande representant för en då i Sverige ännu icke fullmyndig vetenskap. Sahlgren och Agrell hörde båda till kategorien »glädjespridare». Agrell, ädelstenskimirande poet och sonettdiktare, föredrog vid Societetens första årshögtid en Societeten av honom tillägnad prolog.

Denna trio, av vilka Jöran Sahlgren ensam är *still going* och Herbert Petersson redan få år senare dödsmärkt sökte sig hem till Ålem för att där lämna det jordiska samt von Sydow jämväl för åtskilliga år sedan lämnade vår krets, utfärdade en inbjudan till ett 30-tal personer, av dem ett 10-tal tilltänkta mecenater, att sammanträda i Lund den 6 maj 1920 för konstituerande av en ny, *yngre* humanistiska forskares akademi. Där stiftades då *Vetenskaps-Societeten i Lund* (*The New Society of Letters at Lund*).

Vid sammanträdet förelåg och antogs ett utkast till stadgar, där en huvudprincip var, att ledamöterna vid en viss ej alltför hög ålder skulle överföras från klassen av »arbetande» ledamöter till en klass av seniorer (inländska arbetande ledamöter högst 40, numera höjt till 60, utländska arbetande ledamöter högst 20, numera höjt till 30). Åldersgränsen för de »arbetande» ledamöterna sattes till 55 år — den gängse pensionsåldern för övrigt vid denna tid för t. ex. folkskollärare och poliser, sjuksköterskor och kvinnliga tjänstemän. Till arbetande ledamöter skulle väljas företrädesvis yngre vetenskapsidkare. Man ville ha en akademi av verkligt aktiva ledamöter. Till dessa kunde komma hedersledamöter (högst 7). Finansieringen av samfundets verksamhet tänktes ske genom en särskild klass av s. k. stiftande ledamöter (högst 30, numera höjt till 35) av vilkas årsavgifter (5×1.000 kronor) skulle byggas upp en grundfond och vilkas inträdesavgifter (å minst 1.000 kronor) skulle gå till en dispositionsfond. Till stiftande ledamöter skulle endast personer, som ådagalagt intresse för humanistisk vetenskap och kultur, kunna inväljas.

Enligt stadgarnas ändamålsparagraf skulle Societeten ha till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, särskilt genom att i sina acta befordra framstående vetenskapliga verk till trycket (kravet »framstående» senare borttaget),

- att* lämna understöd till mera betydelsefulla vetenskapliga undersökningar, för vilka detaljerad plan i särskild ansökan framlagts (kravet »mera betydelsefulla» senare borttaget),
att taga initiativ till och planlägga vetenskapliga forskningsföretag samt
att anordna föredrag över vetenskapliga ämnen.

För det löpande arbetet skulle Societetens styrelse förfoga över 3 »ämbetsmän», en sekreterare, en skattmästare och en bibliotekarie (denne senare numera utbytt mot en vice sekreterare), vartill skulle kunna väljas endast ledamöter boende i Lund eller dess närmaste omnejd (kravet »närmaste» senare borttaget).

De som gjorde det

De tre initiativtagarna kom givetvis att från början bekläda framskjutna poster i Societetens styrelse. Den främsta, ställningen som Societetens *praeses*, enade man sig emellertid om att anförtro åt en några år äldre kollega, vars namn ljöd som en ungdomlig fanfar, åt Lauritz Weibull.

Regentlängden har under de gångna åren haft följande representativa utseende:

Lauritz Weibull	1920—27	Holger Arbman	1955—59
Emil Olsson	1928—30	Karl Gustav Ljunggren	1960—61
Einar Löfstedt	1931—34	Gerhard Bendz	1962—63
Alf Nyman	1935—38	Jerker Rosén	1964
Ragnar Josephson	1939—45	Carl Fehrman	1965—
Sture Bolin	1946—54		

Tre av dem, Weibull, Löfstedt och Josephson, hedrades med tiden av Societeten med dess mest exklusiva utmärkelse för vetenskapliga förtjänster, hedersledamotskap i Societeten. Två av dem hedrades med tiden även genom inval i »Svenska Akademien» i Stockholm.

Till Societetens beskyddare och *Praeses Illustris* kallade Societeten 1921 Hertigen av Skåne, vår dåvarande Kronprins, Sveriges nuvarande Konung. Societetens *Praeses Illustris* har intill nu icke varit i tillfälle att delta i något Societetens sammanträde. En annan högt skattad medlem av vårt konungahus, H. K. H. Prins Eugen, gästade emellertid Societeten vid dess högtidssammanträde 1933.¹

¹ Det samtal, som vid det efterföljande samkvämet, delvis i anknytning till

Som ställföreträdare för praeses har under de gångna åren fungerat:

C. W. von Sydow	1920—32	Holger Arbman	1953—54
Algot Werin	1933—37	Carl Fehrman	1955—60
John-Elof Forssander	1938—43	Gerhard Bendz	1961
Krister Hanell	1944—45	Bertil Ejder	1962—
Karl Gustav Ljunggren	1946—52		

Sekreterare, i. e. verkställande direktörer, och de främste av Societetens »ämbetsmän» har varit:

Jöran Sahlgren	1920—28	Ture Johannisson	1945 1/1—31/8
Algot Werin	1929—32	Gerhard Bendz	1945 1/9—54
Sture Bolin	1933—38	Hans Nilsson-Ehle	1955—56
Karl Gustav Ljunggren	1939—40	Birger Sallnäs	1957—59
Krister Hanell	1941—44	Berta Stjernquist	1960—

Åtskilliga av dessa akademidirektörer minns förf. med tacksamhet för deras utomordentliga uppslags- och initiativriktedom, ambition och icke minst stimulerande samarbetsförmåga.

Raden av bibliotekarier var:

Herbert Petersson	1920—27	Krister Hanell	1940
Sigurd Agrell	1927—35	Gunnar Jarring	1941—42
Gunnar Olinder	1936—39	Ture Johannisson	1943—44

Sedan bibliotekarieämbetet från år 1945 indragits, har i dess ställe inrättats en post som vice sekreterare; dennes eventuella göromål ålägg dessförinnan bibliotekarien.

Sist i raden av Societetens ämbetsmän skall här förtecknas Societetens finansministrar, i stadgarna benämnda skattmästare. Raden är kort:

Wilhelm Westrup	1920—22	68.806: 24
Nils Lundahl	1923—33	174.750: 77
Thorild Dahlgren	1934—64	523.516: 66
Gunnar Wigstrand	1965—	

Alf Nymans högtidsföreläsning, utspann sig med Prinsen, bl. a. om vissa lagbundenheter inom musiken och inom måleriet — något om toners och färgers svängningstal —, kvarstår ännu livligt i förf:s minne.

Här må nämnas, att skattmästeriet i slutet av 1922 interimistiskt sköttes av Societetens praeses, sedan dåvarande skattmästare av sagt sig uppdraget. De ovan antecknade summorna visar storleken av Societetens tillgångar och skulder (i.e. Societetens fonder) vid resp. skattmästares avgång från ämbetet, på sätt och vis ett mått på Societetens utveckling.

Vid sidan om Societetens styrelse finns för särskilda ärenden tvenne nämnder, en valnämnd och en granskningsnämnd, med i stadgarna föreskrivna uppgifter. Sedan 1945 finns därjämte en särskild redaktionskommitté för »Skånsk Senmedeltid och Renässans» (jfr nedan!). För särskilda ändamål har temporära kommittéer varit tillsatta; stadgekommittéer, resestipendiekommitté och speciella utredningskommittéer.

Publiceringsverksamheten

Åtgärder för realiserande av den först angivna av Societetens programpunkter, befordrandet av vetenskapliga verk till trycket, sattes omedelbart i gång. Efter åtstramningen i publiceringsmöjligheterna inom och utom Sverige under krigsåren och i anledning av de starkt stegrade tryckningskostnaderna förelåg här ett uppdämt, mycket kännbart behov. Med penningvärdets fortsatta fall under de första efterkrigsåren, innan deflationen satte in, skärptes behovet ytterligare.

Tvenne publikationsserier planlades omedelbart, den ena, »Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund», omfattande större arbeten, monografier och även vissa textutgåvor, den andra, »Vetenskaps-Societeten i Lund Årsbok» (*Yearbook of The New Society of Letters at Lund*), omfattande mindre avhandlingar och därjämte minnesord över enskilda bortgångna ledamöter samt matrikel och årsredogörelse för Societetens verksamhet med sammandrag av det senaste årets räkenskaper. Den förstnämnda serien, i vilken hittills (ultimo 1964) 55 nr (57 vol.) utkommit, öppnades redan 1920 och 1921 med arbeten av den ene av Societetens initiativtagare, Herbert Petersson, och av Alf Nyman, även han en av 1920 års män. Åtskilliga författare är i serien representerade med både 2 och 3 nr. Samtliga dessa skrifter är förtecknade på årsböckernas omslagssidor. I årsboksserien har hittills, incl. nu föreliggande, utkommit 45 vol. för åren 1920—1965 (1958/59 var förenade i 1 vol.). I de första årgångarna var Societetens

initiativtagare och övriga pionärer synnerligen flitigt företrädde. Ett praktiskt uppställt register över årsboksuppsatserna och jämväl register över minnesteckningarnas föremål och över dessas resp. författare vore ett önskemål i anslutning till Societetens kommande 50-årsjubileum; 25-årsregistret i Årsbok 1946 är icke helt lättläst. Under några år salufördes uppsatserna i årsboken även som separata häften, en anordning som dock senare upphörde i anledning av de oproportionerligt höga kostnaderna därför.

Societetens kostnader för denna publiceringsverksamhet har under de gångna åren, med avdrag av förekommande tryckningsbidrag, uppgått till åtskilligt över 200.000 kronor. Endast en ringa del därav har kunnat täckas genom försäljningsinkomster för de utgivna arbetena, in toto endast några få 10.000-tal kronor. Under de många år, då tryckningsbidrag av allmänna medel icke förekom och möjligheterna till sådant stöd från enskilda stiftelser var mycket begränsade, torde detta Societetens ekonomiska stöd åt forskarna och forskningen ha varit av stort värde. Med de relativt goda möjligheter till tryckningsbidrag från framför allt Statens humanistiska forskningsråd, som numera föreligger, torde denna Societetens stödverksamhet nu icke ha lika stor betydelse som under tidigare år.

1924 föreslog Societetens praeses utgivande av en internationell recensionstidskrift för vetenskaplig humanistisk litteratur. Initiativet var Jöran Sahlgrens (Societetens sekreterare) och Bodvar Liljegrens (styrelseledamot i Societeten från starten). 1. årgångens ekonomi var säkerställd genom en donation av 2.500 kronor från 3 av Societetens stiftande ledamöter. Tidskriften, vars namn var »*Litteris An International Review of Humanities*» upplevde emellertid endast ett fåtal årgångar, 20 h. i 7 bd. 1924—30. Det ekonomiska tillskottet från Societeten till »*Litteris*» var mycket måttligt. Avsikten torde ha varit, att tidskriften skulle vara ekonomiskt självbärande.

Genom beslut i anslutning till Societetens 25-årsjubileum 1945 igångsatte Societeten ett omfattande forskningsföretag, vars resultat publiceras i skriftserien »*Skånsk Senmedeltid och Renässans*». För detta stora projekt redogöres längre fram.

En idé om en ny, särskild skriftserie för smärre avhandlingar, för stora för årsböckerna men för små för att ingå i den gamla skriftserien, ledde (1934) icke till omsättning i praktiken. Samma öde rönt (1957) ett uppslag om en särskild skriftserie för veten-

skapliga uppsatser i populär form — andra då och då uppdykande funderingar här icke nämnda.

Understöd av vetenskapliga undersökningar

Programpunkten om understöd från Societeten till (mera betydelsefulla) vetenskapliga undersökningar »för vilka detaljerad plan i särskild ansökan framlagts», uppmärksammades av Societeten huvudsakligen under dess tidigare verksamhetsår. Senare kom den att skjutas åt sidan, väl främst av det skälet, att Societetens begränsade ekonomiska resurser icke erbjöd tillräckligt underlag. Emellertid anvisade Societeten 1921 ett anslag av 2.000 kronor till de av H. K. H. Kronprinsen och doc. A. W. Persson planerade, sedermera så berömda arkeologiska utgrävningarna i Asine. Samma år anslogs jämväl 2.000 kronor till cand. mag. Gunnar Knudsens och doc. Jöran Sahlgrens excerperingar av ortnamn från de svenska provinser som tillhört Danmark. Vid samma tid understödde Societeten T. J. Arnes omfattande arkeologiska undersökningar i Halland, för vilka en av Societetens stiftande ledamöter iklädde sig kostnaderna. I senare tid (1960) har Societeten understött doc. Paul Äströms utgrävningar i Mykene med 1.000 kronor. Här må även omnämnas ett enstaka övertramp, ett bidrag 1932 av 1.000 kronor till Universitetsbiblioteket för inköp av en papyrussamling (bidrag även från ett par andra håll).

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Inom den då arbetande kommittén för översyn av Societetens stadgar riktade Societetens skattmästare 1943 uppmärksamheten på det mom. i ändamålsparagrafen, som löd »att taga initiativ till och planlägga vetenskapliga forskningsföretag». Sådana initiativ hade under de gångna åren icke tagits. Ett mycket tilltalande sätt att fira Societetens snart förestående 25-årsjubileum vore att blåsa liv i denna programpunkt, om lämplig forskningsuppgift kunde framläggas. Vid samtal med Societetens sekreterare hade denne framhållit, att de skånska landskapens historia och kultur under 1500-talet och fram till 1658 vore ett mycket litet utforskat område, till vars vetenskapliga utforskande Societeten lämpligen skulle kunna ta initiativ. Societetens styrelse gillade uppslaget och uppdrog åt sekreteraren jämte Sture Bolin att till styrelsens nästa sammanträde framlägga en plan för ett sådant forskningsföretag samt åt skatt-

mästaren att undersöka möjligheterna att insamla erforderliga medel för ändamålet. Ett år senare, 1944, då dessa förundersökningar var färdiga, beslöt Societetens styrelse att igångsätta företaget och utsåg till verkställande kommitté utredarna, triumviratet Bolin-Dahlgren-Hanell. Efter ytterligare ett år, våren 1945, utsändes upprop om subskription på Societetens nya stora skriftserie »Skånsk Senmedeltid och Renässans», uppskattningsvis beräknad att omfatta ett 20-tal volymer.

Den första volymen utkom redan 1947 och de följande 5 följde i rask följd 1949—53. (Se förteckningen på denna årsboks omslag!) Därefter inträdde en viss stagnation, sammanhängande bl. a. med den ekonomiska utvecklingen efter andra världskrigets slut, den starka försämringen av penningvärdet och dettas följder. I dagens läge kan vetenskapliga författare icke som tidigare utföra sitt arbete enbart för äran och för meritvärdet, de måste ha skälig ersättning för sina lärda mödor. Sedan Societeten numera blivit i stånd att ordna denna angelägenhet — detaljerade författarkontrakt kan nu utväxlas — har författarbetet och utgivningen nu kunnat med nya krafter återupptagas.

Finansieringen av utgivningen, enkannerligen de ganska betydande trycknings- och klichékostnaderna, baserar sig på det 50.000-tal kronor, som influtit från den första uppsättningen av subskribenter, enskilda och företag, ävensom på några 10.000-tal kronor av Societetens löpande medel. Numera kan till dessa omkostnader i regel även betydande tryckningsbidrag av allmänna medel påräknas. Någon försäljningsinkomst, dock ej alltför betydande, inflyter givetvis även. För finansieringen av författarnas ersättningar kan Societeten numera lita i främsta rummet till ett av Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse år 1960 beviljat anslag om 100.000 kronor, att lyftas med 10.000 kr/år. Tillgångarna bildar en fond för sig.

Sammanträdena

Societetens s. a. s. traditionella sammanträdesform har, i likhet med vad fallet är i övriga vetenskapliga samfund, varit ledamöternas samling kring föredrag över vetenskapliga ämnen — det fjärde momentet i stadgarnas ändamålsparagraf.

Påfallande var, särskilt under Societetens första decennium, det livliga utbytet med Danmark. Societeten sammanträdde till och med

en gång i Helsingör samt ett par gånger i Köbenhavn på Ny Carlsbergs Glyptotek, där Glyptotekets styrelse ej blott mellan föredragen bjöd på té i Glyptotekets bibliotekssal utan därtill inviterade Societetens ledamöter med damer till middag i Wivels sällskapslokaler. Till kontravisit inbjöd senare Societeten Glyptotekets styrelsemedlemmar och tjänstemän till Lund, med motsvarande gästfrihet. Vid ett annat tillfälle var t. ex. Knud Rasmussen, Grönlandsforskaren, en av Societetens utländska arbetande ledamöter, inbjuden som föredragshållare hos Societeten i Lund. Bland Societetens tidigaste, fåtaliga hedersledamöter var tvenne danska forskare, Vilhelm Thomsen och Sophus Müller, o. s. v.

Under samma decennium förekom också ett livligt utbyte med särskilt Tyskland. Vid ett tillfälle gästades Societeten t. o. m. av två professorer, båda föredragshållare, jämte 16 doktorer och studenter från Kölns universitet. Ledaren, prof. Friedrich von der Leyen, skildrade utförligt besöket i Zeitschrift für deutsche Bildung.

Vid vissa tillfällen svälde föredragsbesöken ut till hela föreläsningsserier, så t. ex. av von Wilamowitz-Moellendorff, vilken jämväl blev en av Societetens tidiga hedersledamöter.

I början av 30-talet föreslog dåvarande praeses sammanträden under något förenklade former, s. k. klubbaftnar. Åtskilliga sådana anordnades då, i regel med kortare föredrag av (minst) 2 föredragshållare. Idén har senare återupptagits vid ett par tillfällen, efter olika programuppläggningar, t. ex. belysning av ett och samma problem ur flera olika vetenskapers synpunkter eller ett antal nyinvalda arbetande ledamöters korta presentationer av problem från deras resp. vetenskapsområden.

En mycket uppskattad sammanträdesform, otvungen samvaro under heldagsutflykter, introducerades redan så tidigt som 1930. Då besökte Societetens ledamöter med damer under en och samma dag ej mindre Löberöds slott (De la Gardieska arkivet!) än även Övedskloster samt Rydsgård; på samtliga ställen föredrag resp. sakkunniga demonstrationer och därförutom i tur och ordning lunch, förfriskningar (frukt) och middag under charmanta värdar. Förutom till arkeologiskt eller arkitektoniskt eller konsthistoriskt givande platser har dessa dagsutflykter under senare år ofta ställts till intressanta storindustrier, ofta under värdskap av gästfri stiftande ledamot av Societeten.

Även samvaro i andra, otvungna former i anknytning till Societeten förekom då och då »i den gamla goda tiden», innan tidens jäkt ännu gripit även det akademiska Lund. Stimulerande avvikelser från vardagen genom tankeutbyte och associationer, ofta de mest oväntade!

Ett speciellt sådant minne har förf. från 1935, då Didrik Arup Seip höll högtidsföreläsningen. Praeses, Alf Nyman, med maka hade anordnat en intim måltidssamvaro i sitt hem. Det blev för förf. ett glatt återseende! 20 år tidigare under Seips båda studieår i Köbenhavn strax före det första världskriget hade vi, knutna till samma ideella folkrörelse, flitigt träffats, omväxlande i Köbenhavn och i Lund, senare någon gång även i Norge. Med starkt vemod återsåg vi Seip någon tid före det andra världskrigets slut i Lund, där han, Oslo universitets deporterade Rektor, nu frisläppt, några dagar, så gott det nu gick, skulle söka återhämta sina av behandlingen i Tyskland förödda krafter.

Krigsåren avspeglar sig

Egentligen började det redan våren 1939. Prof. Agathe Lasch, Berlin, skulle hålla föredrag i Societeten. Detta måste dock inhiberas, enär hon icke erhöll de tyska myndigheternas tillstånd att företa resan, pass etc.

Ja, så kom krigsutbrottet 1939 och vi fick ställa om våra liv och våra tankar. Och så kom den 9 april 1940 och våra känslor svämmande över och våra tankar skärptes och löpte i nya banor.

Utvecklingen återspeglade sig även inom Vetenskaps-Societeten, bl. a. i livligare nyrekrytering av ledamöter från våra nordiska grannländer och, synes det, i viss mån i ämnesvalen för föredragen vid Societetens sammanträden. Sture Bolin gjorde 1940 »Kring krigsutbrottet» några reflexioner med anledning av de utgivna dokument-samlingarna, Åke Petzäll talade 1941 om »Makt och Rätt», Ingvar Andersson behandlade 1942 »Tyrannbegreppet under Medeltid och Renässans» och Krister Hanell »Det romerska konsulatets uppkomst». Tio år senare, 1950, kunde Thomas Mann berätta för oss om »Meine Zeit».

Ett par tilldragelser i Vetenskaps-Societetens historia under krigsåren och strax efter förtjänar i detta sammanhang att skildras.

Hösten 1943 ven de hårda slagen mot vissa befolkningsgrupper i Danmark och Norge och företogs den hårda aktionen emot Oslo

universitet. Icke minst detta senare upprörde starkt de akademiska kretsarna i Sverige. I Lund framstod det som ett starkt önskemål att åtminstone företa en protest- och sympatiaktion för de hårt drabbade norska kollegerna. Närmast genom att likalydande uttalanden skulle göras av de tre vetenskapliga samfunden i Lund, Kungl. Fysiografiska Sällskapet, Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund och Vetenskaps-Societeten i Lund. Dessa sammanträdde nu, den 17 december 1943, samtidigt för detta ärende. Ett förslag till uttalande var uppgjort av ordföranden i Humanistiska Samfundet, professorn Anders Nygren. Det lydde så:

»På grund av den tyska statsledningens behandling av Oslo-universitetets lärare och studenter ha Kungl. Fysiografiska Sällskapet i Lund, Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund och Vetenskaps-Societeten i Lund beslutat förklara, att de äro förhindrade att såsom föreläsare mottaga tyska vetenskapsmän, som stå till den tyska statsledningens tjänst, intill dess Oslo universitet återvunnit sin frihet till obunden forskning och undervisning. De tre vetenskapliga samfunden emotse förväntansfullt den tid, då normala förhållanden inträtt och en fri vetenskaplig samverkan över gränserna, icke minst med värderade tyska kolleger, kan återupptagas.»

Mot förslaget invändes, att uttalandet innebure en ovänlig handling mot tyska vetenskapsmän, som måste anses helt och hållet oskyldiga till aktionen i Oslo. Ett förslag till yttrande framlades, som gick ut på att Societeten skulle uttala sitt beklagande av händelserna i Oslo och i övrigt ställa sig solidarisk med de åtgärder, som i denna angelägenhet kunde vidtagas av den svenska regeringen.

Det ursprungliga förslaget antogs vid företagen omröstning med 2/3 majoritet och skulle, efter det de båda övriga samfunden under rättats, överlämnas till Tyska Legationen i Stockholm.

Vid en förtrolig överläggning i Uppsala i december 1944 mellan representanter för svenska universitet och högskolor etc. rörande svenska insatser för vetenskaplig och kulturell återuppbyggnad i krigshärjade länder hade föreslagits att bilda en akademisk organisation för att utarbeta en plan för sådan hjälpverksamhet. För fortsatt överläggning härom och eventuellt bildande av en sådan organisation utlystes ett större möte i Stockholm i februari 1945. Societetens styrelse uttalade sin fulla anslutning till förslaget och sin önskan att medverka efter bästa förmåga. Att representera Societeten

vid den fortsatta överläggningen uppdrogs åt Societetens praeses och Societetens skattmästare.

Här må nämnas, att hösten 1948 en direkt framställning om ekonomiskt stöd inkom till Societeten från Die Bayerische Akademie der Wissenschaften. Framställningen föranledde emellertid ingen positiv åtgärd från Societetens sida.

Våren 1946 inkom till Societeten från prof. Heinrich Ritter von Srbik,² Wien, en anhållan om ett utlåtande från Societeten angående hans vetenskapliga produktion. Von Srbik, som vid denna tid var 66 år, var sedan 1930 utländsk arbetande ledamot av Vetenskaps-Societeten. 1928 gästade han Societeten med ett föredrag över sitt specialgebit, »Metternich». Anledningen till hans aktuella behov är förf. numera obekant, men åtskilligt hände ju under krigsåren och åren närmast efter krigets slut.

Efter ingående diskussion beslöt emellertid Societetens styrelse att avböja v. Srbiks anhållan men uppdrog åt Societetens sekreterare att på grundval av diskussionen utforma en svarsskrivelse, vilken skulle underställas samtliga närvarande för godkännande. I denna hette det bl. a.:

»Gewiss können einzelne deutsche und österreichische Gelehrte für die brutalen Übergriffe, die gegen die ockupierten Länder und gegen die Menschheit verübt worden sind, nicht verantwortlich gemacht werden. Aber unsere Gesellschaft hat, wie die meisten anderen gelehrten Körperschaften Schwedens, während des Krieges diejenige Haltung eingenommen, dass wir uns weigerten, deutsche Gelehrte, die sich zur Verfügung der deutschen Regierung stellten, als Vorleser und Gäste entgegenzunehmen. Nach der Deportation norwegischer Universitätsprofessoren und Studenten nach deutschen Konzentrationslagern wurde uns diese Haltung zur gebietenden Pflicht. Als Konsequenz dieser Haltung sind wir nun ausserstande, Ihrer Bitte um ein offizielles Gutachten nachzukommen.

In dem Masse wie Ihre wissenschaftliche Leistung keine politische Stellungnahme besagt, hat sie unsere Anerkennung und Bewunderung erregt, und wir sprechen die Hoffnung aus, dass es Ihnen vergönnt sei, ein ruhiges und ungestörtes Forscherdasein zu geniessen.»

Strikt på sak, men icke utan en vänlig touche!

Ja, mycket hände under de åren.

² Den 9.6 1932, 100-årsdagen av Friedrich von Gentz' död, satt förf. och hans familj av släktskäl klistrade vid radioapparaterna för att avlyssna von Srbiks minnestal i Österrikes Radio över denne Gentz, som bl. a. var sekreterare på Wiener-Kongressen samt Furst Metternichs högra hand.

Ekonomiska grundvalar

Det är nu på tiden att nämna något om Societetens ekonomiska grundvalar och utvecklingen av Societetens ekonomi under de gångna 45 åren.

Som tidigare antytts utgjorde enligt initiativtagarnas plan de »stiftande» ledamöternas avgifter den ekonomiska grunden för Societetens verksamhet. Av dessa skulle inträdesavgifterna bilda en *dispositionsfond*, medan de övriga avgifterna skulle bilda en *grundfond*, varav endast ränteavkastningen finge disponeras för verksamheten. Antalet stiftande ledamöter var, när Societeten konstituerades, endast 10, bland dem dåvarande universitetskanslern Carl Swartz. Antalet steg sedan raskt³ till ett 20-tal och utgör f. n. 29. Bortgångna stiftande ledamöter är till antalet 36 (Se matrikeln i denna årsbok). 3 ledamöter har under tidigare år av förekommen anledning icke fullföljt avgiftsinbetalningen och har därför betraktats som utträdde. Societetens av de stiftande ledamöternas avgifter uppbyggda *grundfond* har nu stigit till något över 300.000 kronor, medan *dispositionsfonden* under senare år hållit sig kring c:a 25.000. Under Societetens tre första år överlämnades till den flera gåvor: från grosshandlaren Carl Westrell i Malmö 2.000 kronor, fru Hedda Ekman i Göteborg 1.000 samt från stiftande ledamoten friherrinnan Wilhelmina von Hallwyl 10.000 kronor, denna senare donation förvaltdad som en särskild fond. 1933 tillkom på liknande sätt Knut och Alice Wallenbergs fond å 5.000 kronor, ursprungligen avsedda att läggas till Societetens grundfond. Avkastningen av samtliga dessa gåvor går till Societetens allmänna verksamhet.

Societetens sammanlagda fonder, alltså inklusive de fem tidigare och de tre nedan omtalade, passerade 1963 1/2-million-strecket. Ultimo 1964 uppgick de till i runt tal 525.000 kronor.

Resestipendier

1926 överlämnades till Societeten en på initiativ av Jöran Sahlgren och C. W. von Sydow insamlad *resestipendiefond* på 1.800 kronor, genom fortsatt insamling följande år utökad till c:a 5.000. Genom räntor, enstaka gåvor, men framför allt överföringar av medel från *dispositionsfonden* kunde *resestipendiefonden* omsider träda i funk-

³ Sigurd Agrell berättade med förtjusning om hur han 1921 lyckades i ett sammanhang värva tre nya stiftande ledamöter till Societeten.

tion första gången 1948. Ett anslag 1963 från Åke Wibergs stiftelse å 5.000 kronor tillfördes fonden men disponerades samma år helt för resestipendier. Resestipendiefonden har under senare år hållit sig vid 25 å 30.000 kronor.

Första gången resestipendium utdelades, 1948, kunde Societeten härför anslå 1.000 kronor, motsvarande 2 å 3 års ränteavkastning. 1952 kunde stipendiet höjas till 1.200, 1955 till 1.500 och 1958 till 1.800. Sedan lågräntepolitiken av statsmakterna frångåtts och fondavkastningen därigenom successivt ökats, har, med tillskott jämväl ur dispositionsfonden, ett eller flera resestipendier varje år kunnat utdelas: 1959 1.000, 1960 3.000, 1961 2.000, 1962 3.000, 1963 5.060 (genom nyssnämnda Wibergska medel) och 1964 slutligen 6.100 (incl. 2.100 från Dahlgrenska fonden). Societetens resestipendier har visat sig fylla ett mycket starkt behov hos Societetens arbetande ledamöter. såväl de befordrade som framförallt de yngre och obefordrade. Att väsentligt utöka detta stöd åt särskilt de yngre humanistiska forskarna synes vara Societetens f. n. mest angelägna uppgift. Olika vägar härför är också under diskussion.

Forskningsbidrag

I samband härmed må nämnas de tillfälliga och *smärre forskningsbidrag* till Societetens ledamöter, vartill dåvarande praeses, Einar Löfstedt, 1934 tog initiativet. Bidragen är avsedda att täcka verifierade utgifter för t. ex. renskrivning och annan teknisk hjälp, översättningsarbete, korrekturläsning, kortare arkivresor, materialanskaffning etc. För dylika för en forskare förargliga utgifter anvisade Societeten till en början 750 kr/år (riktbelopp), då och då, t. o. m. väsentligt överskridet. Utan tvivel har även denna stödverksamhet i liten skala mycket uppskattats av mottagarna, av vilka åtskilliga återkommit med ansökningar under en följd av år. Societeten har nyligen funnit möjlighet att utöka riktbeloppet för dessa smärre forskningsbidrag till 2.000 kr/år eller 1.000 kr/termin. Under den gångna skattmästareperioden har sådana smärre forskningsbidrag utdelats med sammanlagt c:a 30.000 kronor.

Belöningar

Societetens gamla pionärer Jöran Sahlgren och C. W. von Sydow väckte 1933 var sitt förslag om instiftande av belöningar i form av

en Societetens medalj (Sahlgren) resp. av jetoner (von Sydow). Efter utredning avvisades emellertid förslagen påföljande år.

Inom Societetens då sittande stadgekommitté diskuterades 1943 ett uppslag om instiftande av en medalj som belöning för den bästa humanistiska doktorsavhandlingen under ett år, avsedd att utdelas vid Societetens årsmöte. Sture Bolin föreslog redan då Sven Lagerbring som lämpligt motiv på en sådan Societetens medalj. Slag i saken blev det emellertid icke då utan först 2 år senare, omedelbart före firandet 1945 av Societetens 25-årsjubileum. Stämningen var då, efter krigets slut, liksom litet lättare. *Sven Lagerbring-medaljen*, modellerad av skulptören Ivar Johnsson, skulle präglas i guld, silver och brons.

I silver jämte åtföljande penningssumma, 1945 och varje gång hittills 750 kronor, skulle medaljen minst vart femte år utdelas som belöning för förtjänstfulla arbeten inom de humanistiska vetenskaperna till yngre humanistiska vetenskapsidkare, främst sådana som utbildats vid eller var verksamma vid Lunds universitet; ledamot av Societeten skulle dock icke få ifrågakomma.

Lagerbringmedaljen och penningbelöningen utdelades första gången vid Societetens 25-årsjubileum 1945 till Carl Fehrman och har där-efter tilldelats Gunnar Westin 1947, Nils Stjernquist 1952, Karl Erik Steneberg 1955, Erik Cinthio 1959 och Lars-Olof Larsson 1964.

I guld kan Lagerbringmedaljen tilldelas person, vars insatser inom eller till fromma för humanistisk forskning, Vetenskaps-Societeten vill på ett särskilt sätt hedra. Denna hedersbevisning har Societeten under de hittills gångna 20 åren dock icke ansett sig ha anledning att utdela.

I god tid före Societetens jubileumsfirande hade genom skattmästaren till Vetenskaps-Societeten överlämnats en obebyggd fastighet i Falsterbo för bildande av *Olga och Thorild Dahlgrens fond för samhällsvetenskaplig forskning*. Vid något år senare verkställd försäljning av tomten inbragte denna 18.000 kronor. Belöningar ur fonden har hittills tilldelats Erik Dahmén 1951 med 1.000 kronor. Johan Åkerman 1960 med 5.000 samt Jerker Rosén och Jörgen Weibull 1964 med sammanlagt 2.100 kronor.

I anslutning till 25-årsjubileet slutligen överlämnade C. W. K. *Gleerups Bokförlag* ett belopp av 10.000 kronor till en *fond* för främjande av *studier och forskning i litteraturhistoria och angränsande*

ämnen. Belöningar å vardera 1.000 kronor har under de gångna åren tilldelats 1947 Staffan Björck, 1952 Carl Fehrman, 1955 Gösta Löwendahl, 1958 Ingvar Holm och 1962 Gunnar Qvarnström, samtliga litteraturhistoriker.

Plats finnes för ytterligare liknande fonder.

I detta sammanhang må även nämnas, att Societeten på mera immateriellt sätt under tidigare år hedrat tvenne av sina stiftande ledamöter genom att till dem dedicera Societetens årsbok. Årsboken 1924 dedicerades till Grevinnan Wilhelmina von Hallwyl, f. Kempe, med anledning av hennes 80-årsdag »med vördnad och tacksamhet». Årsboken 1929 dedicerades till Friherrinnan Henriette Coyet, f. friherrinna Cederström, med anledning av hennes 70-årsdag »med vördnad och tacksamhet».

Som avslutning på dessa anteckningar vill förf. här uttala sin glädje och tacksamhet över att under så lång tid, nära ett tredjedels sekel, ha haft tillfället och förtroendet att som Vetenskaps-Societetens skattmästare utnyttja sin speciella sakkunskap till den humanistiska vetenskapliga forskningens fromma.

ROLF PIPPING

AV

LARS HULDÉN

ROLF PIPPING
* 1. 6. 1889 † 7. 12. 1963

Professor emeritus Hugo Rudolf (Rolf) Pipping avled den 7 december 1963. I juni samma år hade han drabbats av ett slag-anfall, efter vilket krafterna långsamt avtog. Han var född den 1 juni 1889 och således vid sin död 74 år gammal. Från 1928 till 1956 var han professor i svenska språket och nordisk filologi vid Åbo akademi. År 1935 blev han medlem av Vetenskaps-Societeten i Lund.

Inom släkten Pipping har det framträtt ovanligt många vetenskapsmän och lärda. Rolf Pippings farfars far var professorn i lär-domshistoria Fredrik Wilhelm Pipping, som återupprättade universitetsbiblioteket efter branden 1827 och åren 1833—39 var rektor för Kejsarliga Alexandersuniversitetet i Helsingfors. Med honom upphöjdes släkten i adelsståndet. Fadern Hugo Pipping var professor i nordisk filologi vid Helsingfors universitet 1908—1929. Liksom denne uppehöll Rolf Pipping mycket goda förbindelser med forskare och forskning i Sverige. På 1910-talet studerade han flera år i Göteborg, Stockholm och Uppsala.

Rolf Pippings doktorsavhandling (1919) gällde Erikskrönikans ljudlära. Hans markanta forskarprofil framträder tydligt redan i detta arbete. I sitt utlåtande till Historisk-filologiska sektionen vid Helsingfors universitet betonar opponenter O. F. Hultman författarens ytterliga noggrannhet, hans fullkomliga sakkunskap, vidsträckt beläsenhet och djupa förtrogenhet med språkvetenskapens metod. Som en brist antecknar han, att de språkliga egendomligheterna i urkunden inte anknyts till förhållandena i det levande språket, dvs. de svenska dialekterna.

Även om Rolf Pipping personligen alltid förblev rätt främmande för folklig sed, tradition och dialekt, saknade han ingalunda intresse för dessa områden. Som professor i nordisk filologi vid Åbo akademi var han självskriven medlem av Folkmålskommissionen. Denna bildades 1927 av ett antal lärda sällskap och kulturföreningar och har till uppgift att insamla och undersöka material som belyser svenskt folkspråk och svensk folkkultur i Finland. Mellan 1933 och 1956

fungerade Rolf Pipping som kommissionens ordförande och stod alltså i nära kontakt med insamlingsverksamheten i de finlands-svenska bygderna. I sina professorsföreläsningar behandlade han gärna ortnamn och syntes väl medveten om vad den moderna ortnamnsforskningen kräver i fråga om realkunskap.

Sedan Rolf Pipping 1919 även presenterat Erikskrönikans ordskatt, utgav han 1926 sitt största arbete, *Kommentar till Erikskrönikan*. Det är ett genom sin grundlighet och mångsidighet imponerande verk. De olika texterna jämförs med varandra och granskas ingående från språklig och stilistisk synpunkt. Men dessutom hålles uppmärksamheten ständigt riktad på den sakliga bakgrunden, och särskilt den historiska problematiken kring krönikan behandlas utförligt. Någon gång kan diskussionen verka utdragen. Olika föreslagna eller tänkbara tolkningar genomgås med skarpsinne och lärdom, och mot det slutliga valet av ståndpunkt kan fortfarande sällan riktas anmärkningar.

Endast ett par månader innan den sista sjukdomen drabbade honom och vid alltmer vacklande hälsa fullbordade Rolf Pipping en omfattande del av sina Ordspråksstudier (*Studier i nordisk filologi* 28, 43, 50, 52, 53). Verket som helhet blev dock inte avslutat. Materialet för ordspråksstudierna utgörs av Axel Kock och Carl af Petersens, *Östnordiska och latinska medeltidsordspråk*. Det disponeras med hänsyn till ordspråkens formella typ: imperativsatser, presens konjunktiv i huvudsatsen, typen *Man skall* osv. I diskussionen kring de enskilda ordspråken framträder åter Rolf Pippings strävan att vilja se verkligheten bakom orden — en verklighet som ofta låg långt på sidan om hans egen — och läsaren har många tillfällen att beundra hans ofantliga beläsenhet och stränga metod.

Största delen av Rolf Pippings produktion faller inom den historiska språkvetenskapens gränser; många artiklar och uppsatser kunde tilläggas. Men han hade ett levande intresse även för språkfilosofiska frågor och för den svenska språkvården. De uppsatser han skrivit i hithörande ämnen är tungt vägande inlägg. Tack vare den klara och flärdfria stilen är det dessutom ett nöje att läsa dem. Några av de viktigaste har sammanförts i boken *Språk och stil* (1940; omtryckt 1964), som hör till kurslitteraturen i nordisk filologi både i Finland och Sverige.

Det stilideal som Rolf Pipping hyllade utmärkes framförallt av

klarhet och allvar. För den stil som nu så ofta brukas av dem som tror sig behöva leka sanningen i folk hade han ingen förståelse. Svensk skönlitteratur kände han väl, så långt som den präglas av tankeklarhet och formstränghet. — Då det en gång var tal om Bellman medgav han dock med den torra humor som han ibland gav prov på, att han inte hade läst honom så mycket, beroende på att hans verk alltid hade stått högst uppe under taket i den välordnade bokhyllan.

Uppsatserna i Språk och stil har för en yngre generation intresse även som tidsdokument. Trots sin outtröttliga flit hörde Rolf Pipping inte till de forskare som isolerar sig i verkstaden. Tvärtom engagerade han sig livligt i tidens debattfrågor. Inte minst har 1930-talets språk- och idéstrider satt spår i hans tal och artiklar: »Vi äro inte bara svenskar och finnar, arier eller judar, vi äro också människor — eller kunna åtminstone bli det.» Tillägget är väsentligt och karakteristiskt. Fullt människovärde får ingen som inte själv strävar att höja sig därtill. Känsla för sanning, skönhet, godhet, rättvisa krävs av den som vill vara människa, och det är något som endast kulturen kan ge. Som rektor för Åbo akademi 1936—1942 och senare som dekanus i Humanistiska fakulteten och som inspektor för nyländska studentnationen vid akademien hade Rolf Pipping många tillfällen att framlägga sin mening i dylika allmänmänskliga frågor, och han gjorde det med eftertryck.

Som akademisk lärare krävde Rolf Pipping mycket av sig själv. Hans föreläsningar var väl planerade och värdefulla. Vid den personliga handledningen var han en hjälpsam men också sträng läromästare. »Den som inte kunde sin läxa fick känna på professors bitande sarkasm, vilket inte var så alldeles roligt», skriver en f. d. elev. Han kunde med förakt avvisa suddiga tankegångar, men han lät inte sådana känslor nå det personliga planet. Han var omtyckt av studenterna, såsom en kunnig och rättvis lärare vanligen blir.

Från 1936 var Rolf Pipping redaktör för serien Studier i nordisk filologi, som hans fader grundade 1910. Alla som har publicerat arbeten i Studierna kan vittna om vilket ovärderligt stöd utgivaren var. Hans kritik kunde vara skarp och den träffade både stort och smått. Men han gav också uppmuntran, när det behövdes.

I slutet av femtiotalet och början av sextiotalet var det speciationstider i Finland och livlig publiceringsverksamhet. Den som

skriver dessa rader korresponderade vissa tider dagligen med Rolf Pipping per expressbrev, trots att vi bodde i samma stad. Han tyckte inte om telefon; måste den användas var det bäst att skriva i förväg.

I det personliga umgänget visade han en vänlighet och ett intresse för ens person, som jag nästan ville kalla rörande. Samtalen med honom flöt inte särskilt lätt. Vanligt vardagsprat hade han ingen lust för utan talade hellre om väsentliga ting eller lyssnade. Hans kunskaper och hans genomtänkta hållning i olika frågor ingav alltid respekt. När han nu är borta, lever han sällsamt klart i minnet hos dem som kände honom.

GOTTFRID CARLSSON

AV

LARS-ARNE NORBORG

GOTTFRID CARLSSON
* 18. 12. 1887 † 7. 3. 1964

I sina många och djuplodande personhistoriska undersökningar dröjde Gottfrid Carlsson gärna vid ursprunget, vid arvet och fäderna. Själv kände han en stark rotfasthet i den agrara och prästerliga miljö som han utgått ifrån. Hans förfäder hade så långt släkten kan följas varit kronoarrendatorer på hemmanet Tynglalida i Burseryds socken i västra Småland. Hans far, Carl Oskar Carlsson, blev den förste som tog till boken. Han blev först småskollärare, läste sedan i Jönköping och Uppsala och återvände så efter några år på konsistorii skjutskärra till hemförsamlingen, där han fick verka under återstoden av sitt liv, först som komminister, sedan som kyrkoherde. Hans maka, Gottfrid Carlssons mor, tillhörde den gamla småländska prästsläkten Rosengren och genom henne härstammade han bl. a. från den legendariske väckelsepredikanten Pehr Nyman. Hemmet tycks ha präglats av en ljus, evangelisk fromhet, och husfaderns teologiska sympatier gick närmast i lågkyrklig riktning. Härmed förenades starka bildningsintressen, inriktade särskilt på botanik och klassiska språk. Ett utmärkande karaktärsdrag hos Carl Oskar Carlsson skall ha varit viljestyrka och en viss trotsig självständighet.

Mycket i Gottfrid Carlssons liv och gärning får utan tvivel sin förklaring av denna småländska prästgårdsmiljö. För många präst-söner i hans generation medförde studieåren en mer eller mindre dramatisk brytning med de fäderneärvda traditionerna. Några sådana brott kan inte spåras i Gottfrid Carlssons ungdomsutveckling. Sitt hem och dess traditioner omfattade han livet igenom med kärlek och pietet. Ett vittnesbörd om detta utgör den minnesteckning över fadern som han skrev i Växjö stifts hembygdskalender 1958. Hans kärlek till hemmet vidgades till att omfatta hela den småländska hembygden och blev bland annat också en inspirationskälla för honom i hans mannaålders hängivna arbete för Smålands nation i Lund. När han av praktiska skäl nödgades förlägga sitt sommarnöje

till den skånska västkusten, gladde han sig åt att det i alla fall fanns en strandskog av tallar utanför husknuten — den påminde honom om Småland.

Intresset för den småländska hembygden hade han övertagit från fadern som var initiativtagare till Västbo fornminnesförening och till hembygdsgården i Smålandsstenar, troligen den första på ren svensk landsbygd. Men arvet från Burseryd tog sig uttryck också i andra och mera väsentliga ting än hembygdsromantik. Jag tänker på Gottfrid Carlssons kyrkliga intressen, på hans stränga arbets- och pliktetik, på hans djupa och äkta fosterlandskärlek. Det är säkert ingen tillfällighet, att hans enda större engagemang utanför vetenskapens och universitetets sfär kom att gälla kyrkan och försvaret. Det är också symptomatiskt, att Heidenstams Ett folk för honom tedde sig som något av det yppersta som svensk diktning frambragt.

Som ett arv från hemmet får man nog också räkna hans filologiska intressen som gjorde att de första universitetsåren kom att ägnas åt latin och grekiska och som sedan blev en stor tillgång för honom i hans kommande vetenskapliga arbete. I hans liv och gärning spårar man också ofta den ursmåländska trotsighet som kännetecknade kyrkoherde Carl Oskar Carlsson i Burseryd. Han gick, för att använda ett hans eget uttryck, inte i flock och farnöte, vare sig i vetenskapliga eller andra frågor.

I Uppsala hade fadern avlagt sina teologiska examina, och dit förlade också sonen sina akademiska studier. Över de klassiska språken gick hans väg till historien som då blomstrade under ledning av framstående akademiska lärare, Nils Edén, Ludvig Stavenow och sist men kanske främst Harald Hjärne. Gottfrid Carlsson räknade sig länge närmast som Edéns lärjunge men deltog också i Hjärnes licentiatseminarier. Före sin disputation 1915 tycks han dock inte ha stått i närmare kontakt med de inre cirklarna i den tidens historiker-Uppsala. Enligt vad han själv uppgivit visade han ingen nämnvärd aktivitet i Historiska föreningen. Mot sina lärare intog han en utpräglad självständig hållning. Tillsammans med sin vän och studiekamrat Yngve Brilioth engagerade han sig aktivt i försvarsrörelsen och deltog i studentuppvaktningen för Gustav V i samband med bondetåget, utan hänsyn till att hans handledare Nils Edén befann sig på motsatta sidan av det politiska svalget.

Däremot synes det klart, att Gottfrid Carlsson som historiker rönt

stark påverkan av Hjärne och hans skola. Detta gäller naturligtvis främst hans ungdomsarbeten, inte minst doktorsavhandlingen Hemming Gadh, en statsman och prelat från Sturetiden (1915). I den upsaliensiska miljön ställdes höga krav på omfattande och noggranna arkivforskningar men också på skärpt källkritik. Själv betraktade alltid Gottfrid Carlsson Hjärne som den store läromästaren i historisk kritik. Men materialanalysen ville man i Uppsala på den tiden gärna se som ett slags laboratoriearbete som borde vara undangett i forskarverkstaden och inte i alltför hög grad framträda i den färdiga produkten. Avhandlingen om Hemming Gadh svarar ur olika synpunkter rätt väl mot detta ideal. Ett personligt särdrag var det däremot när Gottfrid Carlsson lät skildringen av Hemming Gadhs enskilda livsöde vidga sig till en exposé över hela Sveriges inre och yttre politik under den yngre Sturetiden. Det var en metod som han ofta och med framgång skulle komma att pröva, t. ex. i den betydelsefulla specimenskriften Wulf Gyler i svensk tjänst, som ser ut som en biografi men i själva verket är en banbrytande framställning av Sveriges utrikespolitik under det första decenniet av Gustav Vasas regering.

Under docentåren kom andra sidor av det Hjärneska arvet till sin rätt. En sådan var källkritiken i den av bl. a. Ernst Bernheim inspirerade form som innebar, att man kontrasterade kvarlevorna av det historiska händelseförloppet mot de berättande källorna och lät de förra fälla utslaget. Det var denna metod som Hjärne använt i sin berömda 90-talsstudie om Västerås riksdag. Nu tillämpade Gottfrid Carlsson den på det material han sysslade med i sin doktorsavhandling. Följden blev en epokgörande omvärdering av Sten Sture d. y:s personlighet och regentgärning. Den ädle, men svage och godtrogne riksföreståndaren, Strindbergs »Siste riddaren», förvandlades till en hårdhänt och skrupelfri realpolitiker. Grundkonceptionen hade framlagts redan i ett minnestal på Sten Stures dödsplats vid Skottek utanför Ulricehamn 1920, och allt det väsentliga, både ifråga om metod och resultat, återfinnes i två kulturartiklar i Göteborgs Dagblad samma år. I sin slutgiltiga, vetenskapligt dokumenterade form publicerades Sten Sture-undersökningen emellertid först i Scandia 1929, tre år efter det att dess författare tillträtt den professur i Lund, åt vilken han skulle ägna sin återstående tjänstetid.

Valet av forum innebar dock inte, att Gottfrid Carlsson nu be-

traktade sig vare sig som lärare eller lärjunge i vad som i specifik mening kom att kallas den källkritiska skolan. I likhet med Hjärne var han skeptisk mot en sådan renodling av den källkritiska metoden, att traditionskällorna helt sköts åt sidan. Detta skulle enligt hans uppfattning betyda, att man förkastade en mängd både riktiga och viktiga informationer till förmån för egna spekulationer på grundval av ett alltför sprött källunderlag. Att man med hjälp av kvarlevorna annat än möjligen i undantagsfall skulle kunna nå fram till en exakt och oemotsägligt riktig historisk kunskap trodde han lika litet som Hjärne, och liksom denne räknade han alltid med en glidande skala av sannolikheter och möjligheter. Den känsla av skeendets komplexitet som ligger bakom denna inställning torde utgöra åtminstone en del av förklaringen till den stora vikt som Gottfrid Carlsson lade vid extensiva källforskningar. Därför att det var så svårt att nå fram till säker kunskap var det nödvändigt att försöka få tag i så många och så allsidiga upplysningar som möjligt. Från den nu skisserade metodiska ståndpunkten som han intog redan i uppsatsen om Stockholms blodbad 1920 vek han aldrig. När han och hans kollega Lauritz Weibull i 30-talets Lund korsade sina klingor, var det för att använda den unge uppsalahistorikern Rolf Torstendahls terminologi två sorters vetenskapssyn som konfronterades med varandra.

Harald Hjärne, själv en den historiska syntesens mästare, hade ofta framhållit vikten av vida perspektiv i tid och rum. Också på denna punkt framstod Gottfrid Carlsson som en fullföljare av linjen från Hjärne. Den som läste hans många specialundersökningar, t. ex. inom det genealogiska och personhistoriska området, lade kanske främst märke till den intensiva detaljanalysen. Det är riktigt, att Gottfrid Carlsson ofta kunde bita sig fast i ett problem, vrida och vända på det och inte ge sig förrän det var löst eller åtminstone bragts så nära sin lösning som möjligt. Men detta var bara den ena sidan av hans forskarpersonlighet. Den andra vette åt syntesen och de stora perspektiven. Denna sida framträder redan i vissa av de tidigare skrifterna, t. ex. i den mästerliga uppsatsen Gustav Vasas kungagärning och dess historiska förutsättningar 1923. Här betonas kontinuiteten mellan Sturarna och Gustav Vasa, och deras statsmannagärning ses konsekvent i perspektivet av den svenska nationalstatens framväxt. Intresset för historisk syntes blev med åren allt-

mera framträdande och tog sig uttryck i några av den mogna manna-ålderns bästa verk, t. ex. band 3 i samlingsverket Sveriges historia till våra dagar, omfattande tiden från Margaretas trontillträde till Kristoffer av Bayerns död (1941), Medeltidens nordiska unionstanke (1945) och Lunds ärkesäte och domkyrka 1289—1536 (1946).

Strävan till objektivitet var för Gottfrid Carlsson en självklar och djupt känd förpliktelse, men som Jerker Rosén påpekat, hindrade detta inte att det under ytan fanns ett starkt känslöengagemang och fasta värderingar. En linje i hans produktion var den s. k. statsidealismen, uppfattningen att staternas öden är historiens ledmotiv och därför bör vara det främsta objektet för det historiska studiet; nära låg den värderingen, att det som gagnade rikets enhet och styrka var av godo, det som splittrade och försvagade av ondo. Statsidealismen fanns med i den upsaliensiska traditionen ända sedan Geijer, och den harmonierade utmärkt väl med Gottfrid Carlssons kynne och åskådning. Man märker den i hans tolkning av Engelbrekt, som framstår som den nationella solidaritetens banerförare, och kanske främst i hans intresse för och höga uppskattning av Gustav Vasa. Negativt tog den sig uttryck i hans svårighet att förlika sig med Nils Dacke; det hjälpte inte den gamle upprorsledaren att han var smålänning.

Att Gottfrid Carlsson i olika avseenden var en bärare av de bästa upsaliensiska traditionerna från Geijer till Hjärne får emellertid inte undanskymma det faktum, att han var en djupt originell och självständig forskare med problemlärdje och stor respektlöshet mot alla etablerade åskådningar. Han lade ofta fram nya och djärva teorier, och det bästa med dem var, att de vilade på omsorgsfulla överväganden och djup förtrogenhet med källmaterialet. Ofta kunde det gå årtal, innan han var så säker på sina resultat, att han ville publicera dem i ett vetenskapligt sammanhang. Det var därför hans skrifter i flera fall kom att radikalt omgestalta forskningsläget, t. ex. när det gällde den svenska riksdagens uppkomst.

Redan i sin installationsföreläsning 1926 hade han börjat ompröva den traditionella uppfattningen om Arboga möte 1435 som vår första riksdag. Sin syn på denna fråga lade han första gången fram i tryck 1932 i en understreckare i Svenska Dagbladet, och först 1936 var han redo för den definitiva vetenskapliga framställningen i Historisk tidskrift. Det väsentliga var knappast det vid tiden för riksdags-

jubileet mest uppmärksammade, en smula förargliga konstaterandet, att den s. k. första riksdagen i Arboga 1435 egentligen inte var någon riksdag, därför att bönderna inte var med. Viktigare var, att här framfördes för första gången den moderna synen på riksdagens uppkomst som en kontinuerlig process med rötter i kungavalsmöten åtminstone från 1319 och med en viktig genombrottsperiod under Sturetiden.

Gottfrid Carlssons rika produktion ter sig dubbelt imponerande mot bakgrunden av hans omfattande lärarverksamhet. Hans föreläsningar var alltid omsorgsfullt förberedda, både ur formell och saklig synpunkt, och behandlade ofta ämnen som låg långt utanför de egna forskningsområdena. De gjorde alltid ett starkt intryck, inte minst genom den inlevelse i ämnet som lyste igenom den sobra formen. När han talade om Sture- och Vasatiden, hade man en känsla av att han var personligen bekant med de flesta av dramatis personae. Som seminarieledare torde Gottfrid Carlsson ha haft den största arbetsbördan av alla landets historiker, i varje fall om man får döma efter antalet ventilerade doktorsavhandlingar. De som hade förmånen att åtnjuta hans undervisning skall aldrig glömma hans lärdom och klokhet, hans obegränsade hjälpsamhet och generositet. Men främst skall de minnas den rent mänskliga värme som strålade ut ifrån honom och som tog sig uttryck i ett ofta omvittnat personligt intresse för varje elev, också för den yngste.

När Gottfrid Carlsson den 11 februari 1926 installerades som professor i Lund, yttrade han i sitt tal till den studerande ungdomen bl. a. följande:

»Studentens arbete, det alltid mer eller mindre vetenskapligt anlagda arbetet, är en livsuppbyggande makt, och det är tillika en karaktärsdanande makt, som fostrar och stålsätter för livet. Det skapar ödmjukhet inför uppgiften, men om det redligt fullföljes, skänker det också tillförsikt i mån av vunna framsteg. Sitt högsta etiska värde har det däri, att det avser att framalstra en sträng självtukt och en omutlig sanningskärlek med förkvävande av de tendenser inom oss, som blott ha skenet och det på ytan glänsande till mål.»

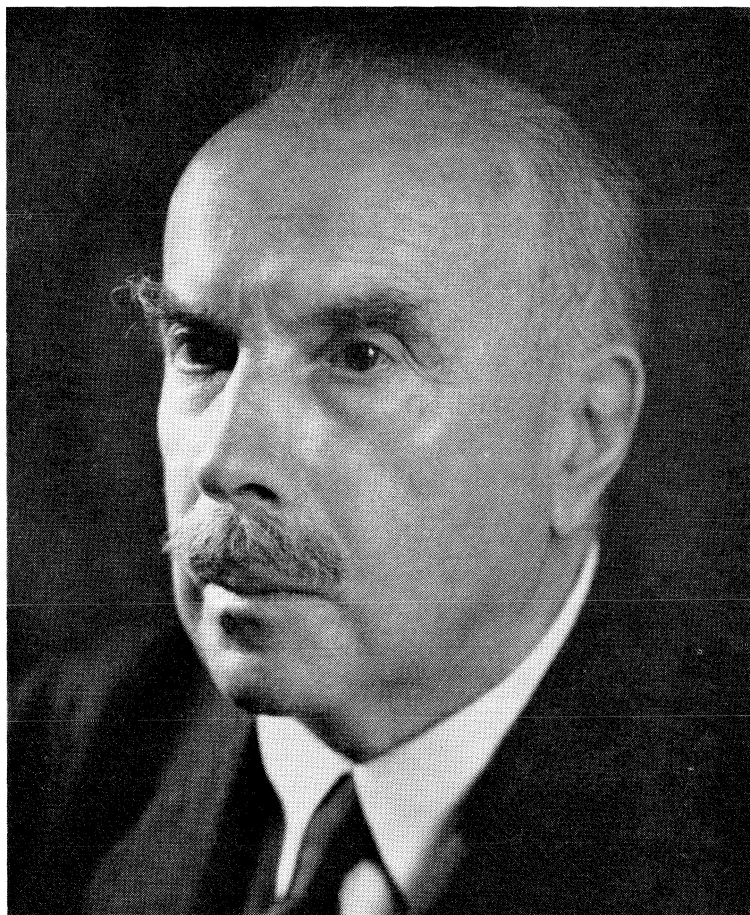
Det är svårt att tänka sig en bättre karakteristik av Gottfrid Carlsson själv än dessa ord. Stort och banbrytande var förvisso hans livsverk, men frågan är ändå om han inte i likhet med många andra

starka personligheter betydde ännu mer genom vad han var än genom vad han gjorde. Det är därför hans minne inte bara lyser och värmer utan framför allt inspirerar och uppfostrar.

ARTHUR HABERLANDT

AV

SIGFRID SVENSSON

ARTHUR HABERLANDT

* 9. 3. 1889 † 28. 5. 1964

På våren 1921 gjorde dåvarande docenten och museiintendenten Arthur Haberlandt från Wien en studieresa till Sverige och höll i början av april ett föredrag i Föreningen för svensk kulturhistoria. Under sitt besök i Stockholm kom han i personlig kontakt med tjänstemän på Nordiska museet och med de ledande forskarna bakom den då nybildade föreningen. Haberlandt har senare i en tidskriftsartikel tackat för museikollegernas gästfrihet och rapporterat om »Kulturwissenschaftliches aus Schweden». Man kan med skäl antaga, att vad han där för fram är sådant som låg honom själv närmast om hjärtat och karakteriserar hans egna vetenskapliga intentioner.

Alldeles särskilt, skriver han, framträder som ett metodiskt drag i den nordiska antropologiska vetenskapen, att arkeologi, etnografi och folk- och kulturforskning samarbeta för en *jämförande kulturvetenskap* och att dessa ämnen gått samman icke i ett »antropologiskt sällskap» utan i en kulturhistorisk förening. Ingenting är också mer främmande för de svenska kulturhistorikerna, framhåller han, än att betrakta den skandinaviska kulturen som något autoktont, som »etwas Bodenständiges», forskningen här syftar i stället till att kunna tolka lagmässigheten i kulturutbytet under olika tidsperioder. — Även om de personliga utländska kontakterna vid denna tid voro få, så var svensk folklivsforskning redan nu internationellt orienterad.

Internationellt inriktad var också i hög grad Arthur Haberlandt själv. Det hade han blivit genom flera omständigheter: genom det brokiga folkbeståndet i dubbelmonarkin och dettas återspeglning i museisamlingarna, genom den faderliga förebilden och genom egna studier och många resor. Arthur Haberlandt var född 1889 och son till Michael Haberlandt; språkforskare, etnograf, kulturhistoriker och 1895 grundare av Museum für Volkskunde i Wien. Att gå i en stor faders fotspår är inte alltid så lätt, men Arthur Haberlandt

skaffade sig tidigt trots det nära och intima samarbetet med fadern sitt eget namn och sin egen forskarprofil. Redan 1923 efterträdde han Michael Haberlandt som chef för museet och 1938 övertog han också presidiet för Verein für Volkskunde och redaktörskapet för dess tidskrift. Han fick universitetsprofessors titel 1924 och omhändertog från 1938 undervisningen i jämförande folklivsforskning, en verksamhet som avbröts i följd av kriget och Haberlandts mobilisering bl. a. för luftskyddsförsvaret av museisamlingarna.

Haberlandts ovannämnda föredrag i Stockholm hade titeln »Volksleben bei den Südslawen auf dem Balkan» (tryckt på svenska i Rig 1921). I anslutning till de rika museisamlingarna hade H. redan som ung student börjat studera Balkanländernas folkkultur. Under första världskriget hade han 1916 på statligt uppdrag företagit en tre månaders forskningsresa inom de då av Österrike-Ungerns trupper besatta områdena på västra Balkan. Resultatet är publicerat i arbetet Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde von Montenegro, Albanien und Serbien (Wien 1917). Myndigheterna önskade naturligtvis att för den framtida förvaltningen kunna tillgodogöra sig expeditionens resultat. Haberlandts kloka slutord, att den nya kulturström som kriget öppnat skulle erhålla sin lättaste väg om den fick följa sin gamla fåra kom dock aldrig att aktualiseras. Det vetenskapliga värdet blev däremot bestående och det nämnda arbetet har varit en av de viktigaste källorna för vår kunskap om ett i mycket ännu okänt område i Europa. Hit hör också verket Volkskunst der Balkanländer (Wien 1919).

Vad som lockade Haberlandt till detta studium var Balkan som ett område för många nationer och som en kittel för mötande kulturströmmar från olika håll och skilda tider: den inhemska illyriska grunden i väster, det klassiska arvet från Grekland och Byzans, den stora sydslaviska invandringen, den grekisk-katolska kyrkan och det turkiska herraväldet. För ett sådant studium kunde inte finnas varken nationella, tids- eller ämnesgivna gränser. Haberlandt knyter ofta samman fornkultur och folkkultur. Han hade också en akademisk utbildning både i arkeologi och etnografi. Han hade disputerat i det förra ämnet 1911 och blivit docent i det senare 1914. Han hade därtill en polyhistor som fader och blev snart en sådan själv. Härom vittna hans många artiklar och uppsatser i uppslagsverk och tidskrifter, den forskningshistoriska inledningen i den i

övrigt som elementär lärobok avfattade *Die deutsche Volkskunde* (Halle/Saale 1935) och till sist hans *Taschenwörterbuch der Volkskunde Österreichs* (2 delar, Wien 1953 och 1959).

Att Haberlandt i Stockholm 1921 talade just om Balkan var sålunda ganska naturligt. Det var ett ämne som vid denna tid stod i mittpunkten för hans intresse. Det direkta ändamålet med resan norrut var också, såsom han skriver i sin ovan nämnda reserapport, att finna och uppvisa överensstämmelser mellan Skandinavien och Sydosteuropa. Sådana fann han framför allt i de textila teknikerna och i vävnadernas ornament, men också i smyckeformer, korgflätning och träslöjd. Men han finner samtidigt, att dessa överensstämmelser icke ha någon enhetlig utbredning och att kulturprodukterna oftast spritts var för sig och under långa tider. Som slutresultat konstaterar han, att handel och kulturspridning i förhistorisk såväl som i historisk tid följt samma banor.

I Georg Buschans *Illustrierte Völkerkunde* 1926 är Arthur Haberlandt författare till det stora avsnittet om *Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. Vid sidan om de tidigare böckerna om Balkan utgör detta verk Haberlandts främsta insats som folklivsforskare. Trots den ivriga forskningsverksamhet som sedan dess bedrivits inom ämnet överallt i Europa och som naturligt nog i flera hänseenden gjort Haberlandts framställning föråldrad har ingen hittills vågat gå i hans fotspår. De enskilda företeelserna i folkkulturen — näringsliv, byggnadsskick, hantverk och föremål, folkkonst, samfundsskick och folkstro — har han här behandlat i tvärsnitt genom hela vår världsdel, en uppgift av vida större svårighetsgrad än faderns lokalt uppdelade skildring i samma band. Exceptionellt ung hade Arthur Haberlandt 1924 kallats till ledamot i Vetenskaps societeten. Att hedersbevisningen var välförtjänt bekräftades ytterligare två år senare genom det här nämnda verket. Skandinavien s plats i framställningen är betydande.

I kapitlet *Der Kulturaufbau* lancerar Haberlandt här för första gången begreppet »Lebenskreise», d. v. s. »livskretsar», »näringskretsar». Översättningarna säga dock föga, vad Haberlandt åsyftar är befolkningsgrupper som främst genom samma näringsliv eller yrke fått gemensamma mönster för livsföring, sed, dikt och tänkesätt. Han har ytterligare preciserat begreppet i uppsatsen *Lebenskreise als ein Forschungsziel der Volkskunde* (i festskriften till

Theodor Siebs 1933). Här betonas betydelsen av att folklivsforskningen till sitt källmaterial också fogar självbiografin och att den från enskilda sagesmän erhåller levnads- och yrkesskildringar, som sedan kunna ge underlag för karakteristiken av olika »Lebenskreise».

När Haberlandt skapade detta sitt begrepp skedde det delvis i en då aktuell motsättning till kulturkretslärans teorier. Haberlandt sökte på sitt sätt förklaring till de slående men geografiskt vitt skilda likheter som han konstaterade i den europeiska folkulturen. Han såg i sina på olika håll förekommande »kretsar» något starkt traditionsbundet och geografiskt beständigt, där utifrån inträngande nyheter omskapades i bestämda former och anpassades efter den äldre traditionen. Det var av betydelse, menade han, att kunna göra djupsnitt och upptäcka vilka faktorer som haft betydelse för en kultur i dess helhet och kunna förklara tillväxten steg för steg. I sitt framhävande av att all kultur är något som uppstått organiskt är Haberlandt tidigt och självständigt inne på med den engelska funktionalismen parallella tankegångar. Vi har alltså här en österrikisk funktionalism, som även den är daterbar till 1920-talets början.

På dagen femton år efter Stockholmsföredraget föreläste Arthur Haberlandt på nytt i Sverige. Denna gång i Gustav Adolfs akademien i Uppsala, av vilken han blivit ledamot 1935. Mycket hade under mellanåren förändrats ute i Europa. Titeln på Haberlandts föreläsning var denna gång *Die Einwirkung der deutschen Volkskultur auf die östlichen Völker*, tryckt i Saga och sed 1936. Ämnet gäller den sedan medeltiden fortsatta tyska expansionen i öster, varigenom minoritetsgrupper i form av mindre eller större »språköar» uppstodo långt borta från moderlandet. Haberlandt ville med all rätt erinra om det hårda nyodlingsarbete, den bestående kulturinsats som presterats av dessa tyska kolonister, vilka också ofta på ett märkligt sätt förmådde bevara språk och egenart. Men han över-skattar å andra sidan det allmänna inflytande dessa kolonister skulle ha utövat på den slaviska folkulturen. Och med tanke på vad som sedan hände och i vetenskap om hur den nazistiska regimen i Tyskland i sin propaganda utnyttjade forskningar av detta slag kan den sentida läsaren ej undgå att också se ett geopolitiskt syfte i Haberlandts föreläsning.

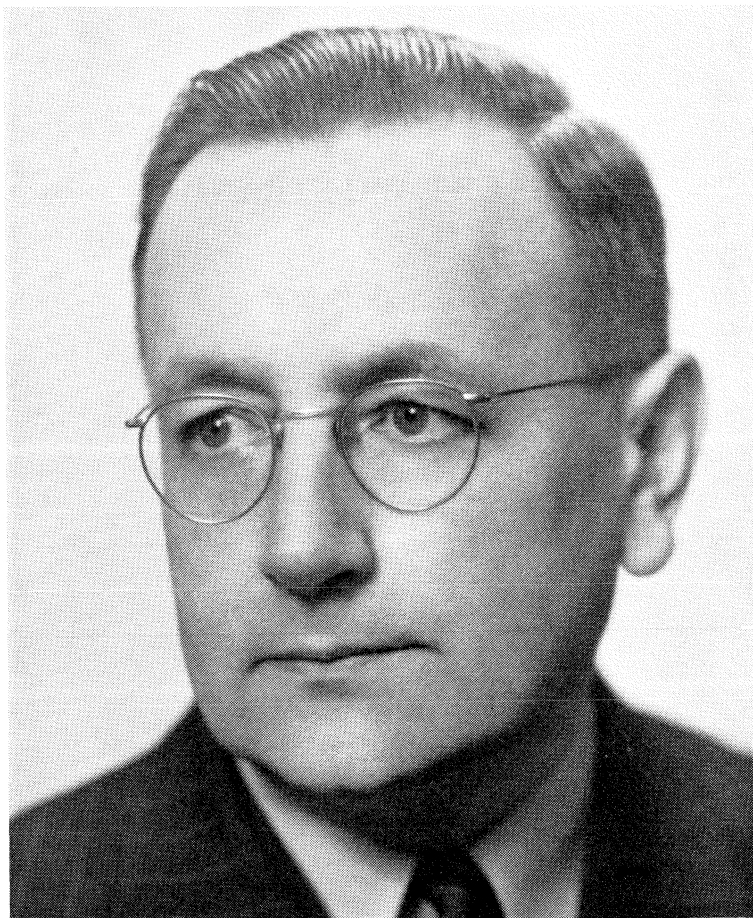
En kulturgräns mellan öst och väst i Europa hade Haberlandt dragit upp redan i en av sina ungdomsskrifter (1914), den gick ut med Weichsel och söder ut. Men då hette det dock: »På andra sidan ligger Östeuropa, ett mycket slutet kulturkomplex.»

Den forne internationalisten Arthur Haberlandt hade på 1930-talet blivit nationalist. Die deutsche Volkskunde slutar med dunkla definitioner av folklivsforskningen som en vetenskap om »Volkstum» och »Volksseele». För tysk del begränsas ämnet till »tyskt, germanskt och indogermanskt arvegods». Det vore fel av den som i någon mån kan tala med stöd av personkännedom och egna upplevelser att i en minnesteckning helt överhoppa den politiska bakgrund, mot vilken förändringen skall ses. Wienerborna uppfattade efter första världskriget den stora huvudstaden i det nya lilla landet som en orimlighet. Här rymdes nära en tredjedel av hela befolkningen. Det gällde efter 1933 också mindre för eller emot Hitler än med eller utanför Tyskland. »Anschluss» hade till dess, åtminstone inom landet, varit en legal förhoppning. Så fick man därtill i Österrike en egen tvivelaktig diktatur. Det »Heimkehr ins Reich!» som Arthur Haberlandt satte på första sidan i sin tidskrift efter Österrikes erövring 1938 måste sålunda bedömas historiskt. Det blev dock ett fruktansvärt dyrbart och ödesdigert »hemvändande» både för landet och för honom själv. Hans ende son stupade på ostfronten i krigets sista månader och han själv fick efter freden lämna det museum som i hög grad var hans egen skapelse. Han förmådde dock att på nytt ta upp sin vetenskapliga verksamhet. Det »Ehrenzeichen für Wissenschaft und Kunst» som förbundsrepublikens president 1959 förlänade Arthur Haberlandt torde i särskilt hög grad ha känts betydelsefullt, ett fosterlandets senkomna tack. Haberlandt avled den 28 maj 1964. Europeisk folklivsforskning skall minnas honom såsom den som i skrifter och museisamlade tidigt och förebildligt omsatte folklivsforskningens internationella program i praktiskt handlande. Han representerar en epok i den europeiska folklivsforskningens historia.

ALBERT WIFSTRAND

AV

JONAS PALM

ALBERT WIFSTRAND
* 3. 3. 1901 † 13. 6. 1964

Budet om Albert Wifstrands död den 13 juni träffade tungt och hårt med det oväntades kraft. Visserligen hade det länge stått klart att han led av allvarlig sjukdom; det hade sagts att det var mer än ovisst om han skulle återfå hälsan. Men man kunde inte tro något sådant. För den som länge varit hans lärjunge var det på ett egendomligt vis en orimlig tanke att hans stämma nu kunde tystna; det föreföll självklart att han skulle leva och outtröttligt verka in i en ännu långt avlägsen framtid. Vid ett besök som jag gjorde hos honom i april var det uppenbart att hans kroppskrafter var svårt medtagna. Men den livliga blicken, klarheten och fastheten i hans resonemang var som förr; och även om det ibland kunde förnimmas en ny spröd ton av vemod i det han sade, födde samtalen likväl en glad förvisning om att han omsider skulle återvinna hälsan. Och när sommaren var inne, begav han sig som alltid till den älskade Norragården i Mörrum. Någon dag senare kom slutet, plötsligt.

Det ter sig meningsfullt att han fick lämna det jordiska i Mörrum. Där föddes han, den 3 mars 1901, och vid den orten och bygden runtomkring förblev han fästad hela sitt liv med en stark och klarseende kärlek. Fadern var handlande, i yngre dar hade han emellertid liksom sin far hört till de sjöfarande blekingarna; just från dessa sina fäder är det möjligt att Wifstrand ärvt sin kvicka och skarpa iakttagelseförmåga och sin spelande fantasi. Med sin far synes han ha haft mycket gemensamt, så ett levande botaniskt intresse, som förde dem båda ut på kortare och längre exkursioner tillsammans. Uppväxtmiljön förefaller ha varit gynnsam för hans harmoniska och snabba utveckling: hemmet, där en fast och lugn kyrkokristen anda rådde; den livliga handelsboden, dit traktens folk kom för sina inköp och för att få hjälp av handelsmannen med uppgörande av skrivelser och i liknande predikament, och dit nyheterna utifrån världen först nådde, med tidningen eller ryktet.

Denna barndomens omgivning har väl givit en grundton åt hans livshållning: hans starka kyrkliga förankring och hans kärlek till det äkta folkliga och varmhjärtade intresse för det originellt mänskliga.

Efter skolgång i Karlshamn kom han 14-årig till Lund för att gå i gymnasium. Denna stad blev den andra fasta polen i hans liv — den första förblev Mörrum. Vid 17 års ålder avlade han en lysande studentexamen och påbörjade sedan genast sina universitetsstudier. Dem ägnade han antiken och de semitiska språken; hans lärare blev Einar Löfstedt, Claes Lindskog, Martin P:n Nilsson och Axel Moberg. Att hans studieinriktning blev denna förefaller väl oss så självfallet som något i hans raka och jämna levnadsbana. Möjligen har han dock ett ögonblick tvekat om vilken väg han skulle slå in på: botaniken lockade starkt; den skulle alltid bli föremål för hans intresse, både teoretiskt och praktiskt.

Under studentåren skaffade han sig snart en utomordentligt bred och grundlig beläsenhet, främst i den grekiska litteraturen men även på andra håll. Åtta år tog han på sig för att nå licentiatexamen, en inte alldeles onormal tid; men sedan kunde takten ökas desto mer: inom loppet av ett år avancerade han från filosofie magister till tf professor, och därunder var han likväl en synnerligen aktiv ledamot av Lundagårds redaktion. Att han tidigt skaffat sig den vana att noga hushålla med tiden, som han alltid behöll, därom vittnar det att han vid sidan av sina studier kunde ägna sig åt kamratliv, särskilt inom matlagets krets, och kårangelägenheter, åt verksamhet inom den kyrkliga studentrörelsen och åt hembygdsforskning; inom denna faller f. ö. hans två första tryckta arbeten.

Vid 25 års ålder disputerade han på en avhandling om hellenistisk epigramdiktning, Studien zur griechischen Anthologie. Omfånget är inte stort, men den specifika vikten är hög; på ett 80-tal sidor behandlas Meleagers och andra epigramsamlares metod, stilistiska frågor, attribuering av herrelösa epigram. Redan här möter oss mycket av det som framgent skulle utmärka hans arbeten: det energiska greppet på problemen, den skarpa detaljiakttagelsen och den sammanhållande överblickens, den intellektuella skärpan som manifesterar sig som sunt förnuft, det aldrig svikande omdömet och självkritiken, som lika strängt förbjöd det triviala som det vagt spekulerande eller våghalsiga. Fast och klart är innehållet, knapp och frisk for-

men. För den behagsjuka spiritualiteten var Wifstrand lika främmande som för det torra eller högtravande gravallvaret.

Uppslaget till sin dissertation säger han sig ha fått av Axel W. Persson, som till 1921 varit docent i grekiska, och som han inte sällan nämnde med stor aktning. Det ger en aning om att Lindskog spelat en relativt blygsam roll för den unge vetenskapsmannens daning, och den befasts vid läsningen av avhandlingen. I de minnesord över Lindskog som Wifstrand framfört i detta samfund ger han uttryck för varm uppskattning. Kanske är det emellertid mera människan än forskaren och läraren som kommer i blickpunkten; och det är begripligt: dels var Lindskog som riksdagsman och statsråd borta från Lund under många och långa perioder, dels var nog de båda varandra ganska olika i mycket. Överhuvud lönar det sig knappast att i Wifstrands fall söka efter inflytanden från ena eller andra hållet; den mogenhet och självständiga fasthet han redan från början visar synes mig förbjuda det. Han har själv stakat ut sin led.

Avhandlingen gjorde honom genast till docent, och därmed började en akademisk bana av osedvanligt lång och rak kontinuitet. Att han omsider skulle efterträda Lindskog bör man ha räknat med ganska snart, och själv har han väl så småningom inriktat sig på detta, ty när professuren i grekiska i Uppsala blev ledig 1932 deltog han inte i konkurrensen fastän väl meriterad. Och 1935 blev den lundsiska stolen hans. Under sina docentår hade han i sammanlagt $6\frac{1}{2}$ år uppehållit professuren; vid sin död hade han alltså i över 35 år förvaltats detta ämbete.

Under den första perioden av sin vetenskapliga verksamhet behandlade han företrädesvis den grekiska poesien, och det var som vi har sett den hellenistiska epigramdiktningen som, väl med sin ciselerade och fyndiga knapphet jämte sin livsnära realism, först fångade hans intresse. Men det blev den senare epiken som gav anledning till och blev föremål för hans mest omfattande studier av poesien. Hans tidiga kritiska och exegetiska anmärkningar till Apollonios Rhodios visar en fullständig förtrogenhet med hela den episka traditionen, vilken möjliggjorde lysande textförbättringar och interpretationer. När Wifstrand här liksom annars framträder på ett nytt fält, ter han sig med ens färdig, man märker aldrig någon osäkerhet eller något trevande. Utveckling betydde för

honom breddning, bearbetning av nya fält. Efterhand kom det metrisk och stilistisk att stå mera i centrum för hans forskning inom poesien. Det i Societetens skriftserie utgivna arbetet *Von Kallimachos zu Nonnos* gav sålunda en rad upptäckter rörande den sena hexameterns cesurregler med hänsyn till den framväxande dynamiska accentens allt starkare inflytande på versbyggnaden. Där framförs banbrytande synpunkter, som kunde sägas föra nytt liv in i metrik, därigenom att denna inte studeras isolerad som ett skelett av regler utan ses mot bakgrunden av hur versen bör låta när den läses: ett grepp som kan synas mer självklart än det var. Därtill kommer fina iakttagelser av de fortskridande förändringarna inte bara av den poetiska diktionen utan även av hela den efterklassiska grekiskans anda och karaktär. Suverän behärskning av materialet, en unik känslighet för de subtilaste metrisk och stilistiska nyanser, rikedom på fruktbara synpunkter gör arbetet till ett mästerverk — detta ord använt med sin fulla innebörd. Ett annat vackert prov på hans förmåga att iaktta, förklara och tillämpa är en Hermesuppsats från 1934 om dramats anapest; de vunna metrisk resultaten får där omedelbar textkritisk användning.

Att det inte bara var den grekiska poesien som Wifstrand tidigt behärskade utan också prosan framskymtar redan i de arbeten som han ägnat poesien. Och 1931 kom det första av den med tiden långa raden av häften som bär titeln *EIKOTA, Emendationen und Interpretationen zu griechischen Prosaikern der Kaiserzeit*. När det gäller denne forskare som gett oss fulländade, om samma stoffbehärskning vittnande arbeten på de flesta av den grekiska filologiens områden, är det kanske inte rätt att påstå att den efterklassiska prosan var hans specialitet: sannare är det väl att den med tiden blev hans främsta specialitet; till den prosan skall då räknas även den väldiga massa som den bysantinska litteraturen erbjuder. Det förefaller som om han redan tidigt under sin allomfattande läsning kommit på det klara med att denna långa epoksprosa blivit ganska styvmoderligt behandlad av forskningen, otillräckligt studerad och i vissa fall missförstådd, liksom den senantika grekiskan överhuvud. Den uppgift han ställde sig var att grundligt genomarbeta kejsartidens litteratur för att omsider kunna ge en sammanfattande framställning av dess prosaspråk. Det var

ett långtidsprojekt. Tillsvidare kunde han ge aperçuer över den stilistiska utvecklingen under efterklassisk tid och därvid bringa någon reda i den förvirring som rått och väl ännu råder rörande termer som klassicism och atticism. Han såg att det fanns långt fler stadier inom klassicismen än man räknade med: en moderat klassicism som övergår till en strängare och blir atticism, som i sin tur på sina håll avlöses av en arkaism, vilken kan specialiseras till naivism. Och i Eikotahäftena meddelade han under åren sina läsefrukter av textkritisk art; det skedde efter sträng sovring, ty vad han inte fann evident publicerade han inte. Som textkritiker har han en egen profil: hans skarpblick och osvikliga känsla för grekiskans uttrycksmöjligheter lät honom med otrolig snabbhet och säkerhet konstatera om ett ställe var korrupt eller ej. Han hade en unik förmåga att leva sig in i en texts tankesammanhang och se språkstrukturen i misstänkta eller tydligt fördärvade passager på ett sätt som ingen förmått av dem som före honom sökt ställa dem till rätta. Man skulle vilja beteckna hans intuition som genial. Det minimala ingreppet, justering av en enda bokstav, flyttning av ett skiljetecken, var hans force. Ändringarna eller vindikationerna är i sig själva så omedelbart övertygande, att ytterligare förklaringar sällan behövs. Formen blir ytterst knapp och flärdfri; den ofta apodiktiska tonen vittnar om stark självtillit, som liksom det djärva och säkra greppet på texten kan erinra om Wilamowitz, vilken Wifstrand dock torde överträffa i fin känsla. Denna hans förmåga kommer vackert till sin rätt i de papyrologiska arbeten som han publicerade särskilt under tidigare år. På senare tid, då han mycket sysselsatte sig med Galenos, söktes hans bistånd av utgivarna av den stora grekiska medicinarkorpus, för vilka hans eminenta sakkunskap vad den litteraturens språk och innehåll beträffar liksom hans textkritiska talang skulle ha blivit en ovärderlig tillgång. Otaliga är också de skarpsynta iakttagelser av grekiska idiomata som han framlagt, för sig själva eller i samband med det textkritiska; i Eikota, i uppsatser, i sina talrika recensioner och inte minst i sin undervisning. Samlade för sig skulle de utgöra ett väsentligt tilllägg till våra stora grammatikor.

Efter decenniens arbete ansåg han sig till sist ha samlat tillräckligt material för sin behandling av den sena prosan. Hur linjerna löpte i dennas struktur och utveckling hade han klart för sig, och

han såg otåligt fram mot den som han hoppades icke så avlägsna dag, då han, befriad från de mest tyngande av sina administrativa bördor, skulle kunna sätta pennan till papperet. Att han inte skulle få fullfölja sina planer innebär för den klassiska filologien en tragisk förlust.

Bakom hans insatser på dessa och andra områden låg en beläsenhet, som förenade en nästan ofattbar spännvidd med aldrig mattad exakt detaljobservasjon. Och liksom han såg allt, mindes han allt. Vid ett tillfälle nämnde han för en elev att han erinrade sig ha sett ett visst uttryck hos Hippokrates; eleven kunde efteråt i Hippokrateslexikonet i Hamburg finna att det mycket riktigt förekom där, men endast en gång, och det i en allt annat än central skrift i den stora korpus. I denna sin ingående text- och språkkänedom erinrar han mycket om tidigare seklers heroer av Lobecks typ.

Vid slutet av 30-talet vidgades hans register. Med samma grundliga sakkunskap och lugna auktoritet som tidigare framträdde han i fortsättningen allt oftare som stil- och idéhistoriker på vidare fält, som nytestamentliker och som patristiker.

Forskning och livssyn bildade ett harmoniskt helt av Wifstrands gärning. Utan tvekan var det hans intresse för språk och stil som ledde honom att gripa sig an med problem inom den nytestamentliga forskningen eller att metodiskt arbeta sig igenom kyrkofäderna och den övriga väldiga kristna grekiska litteraturen, men lika säkert gynnades hans arbete av en lycklig växelverkan mellan det rent vetenskapliga intresset och hans kristna tro. Hans behärskning av alla epokers och stilslikts grekiska, hans djupa insikter i de semitiska språken, allmänna språkliga lyhördhet och teologiska kunskande gav honom sällsynt rika förutsättningar för arbete med NT; därtill kom att de kristna grundskrifterna hade en livsbärande betydelse för honom. Jag vill här bara peka på två av hans insatser på detta område. På fastare grund och med finare känsla än sina föregångare har han kunnat värdera förhållandet mellan grekiskt och semitiskt i NT, icke minst genom hänsynstagande till LXX och den helleniserade judendomen. Vidare: De brister 1917 års bibelöversättning lider av, trivialisering och parafrasering, hade han tidigt klara för sig och i kyrkomötet förordade han att en nyöversättning skulle göras. Hans vetande och stilkänsla blev en oersättlig

tillgång för den kommitté som 1963 tillsattes för detta syfte och där han var självskriven som ledamot.

Hans patristiska studier hann inte avkasta några större arbeten, men i talrika uppsatser, i utlåtanden av olika slag, i recensioner där han belyst och rättat till åtskilligt, har han visat sin enorma detaljkänedom och sin överblick också vad beträffar den bysantinska litteraturen.

Av den grekiska filologiens många forskningsfält var det nog endast ett som han inte ägnade mer än förstrött intresse, linguistiken i snävare bemärkelse. Möjligen gav honom den delen av filologien för litet om människan och hennes medel och metoder att uttrycka tanke och känsla.

Som stilforskare är det med en glädjefylld enkel saklighet i tonen som lätt kan dölja de vetenskapliga kraftprestationer som ligger bakom framställningen, som han följer litterära motivs eller fraseologiska egendomligheters vandringar genom länder och sekler — ingen litteratur var honom främmande; aldrig sviker blicken för de signifikanta detaljerna eller förmågan till exakta distinktioner, till överblick och anknytning av det formella till det ideella. Lysande exempel på hans stil- och motivforskning är en uppsats om Den gyllene kedjan eller en essäsamling om Tider och stilar eller ett standardverk om Andlig talekonst.

I idéhistoriskt avseende är det två frågor som han gärna återvänder till: dels den efterklassiska tidens förhållande till den högklassiska samt den nya tidens uppfattningar av det antika Hellas, dels spänningen mellan kristendom och hednisk antik kultur. Vad rör det första, så vände han sig energiskt mot all nyklassicism. Det har andra gjort före honom. Om Wilamowitz har Löfstedt yttrat i detta samfund att »han övervann den romantiserande och sentimentala nyklassicismen genom att gå tillbaka till klassiciteten själv». Wifstrand kan sägas ha övervunnit, eller kanske rättare vederlagt den genom att icke ägna den efterklassiska tiden mindre intresse än klassiciteten och så förvärva en objektivare och mera nyanserad syn på antiken och därmed även djupare förståelse för just den antika klassicismen och dess följder för framtiden. Hans förtrogenhet med hela greцитeten sade honom att den fortfarande rätt spridda uppfattningen att den grekiska prosans historia består av 90 års blomstring och 900 års förfall var absurd.

En motsvarande syn hade han på antikens andliga kultur i vidare mening.

Den sentida antikdyrkan med etisk syftning som med Werner Jaeger som förgrundsgestalt uppstod i Tyskland efter första världskriget, och även på andra håll, och som går under namnet tredje humanismen, ställde sig Wifstrand mycket kritisk mot. Det var icke så att han själv var positivist; »att hjälpa människorna till både insikt och livsform» — alltså vad den tredje humanismen ville göra — fann han vara den humanistiska vetenskapens »kanske bästa väg att övertyga människorna att den inte bara är ett nöje för lediga stunder». Det var i stället så att tredje humanismens uppfattning av den grekiska andliga kulturen var honom för ensidig, den fogade med sin överbetoning av det paideutiska elementet endast ytterligare ett nummer till de många bilder som den nya tiden skapat sig av det Wifstrand kallade Skengrekland. Och det fanns i denna livsåskådningsmättade filologi ett trånande drag som bör ha varit honom helt främmande; dels stod han fast på jorden i nuet, dels tedde sig tredje humanismen i icke så ringa grad som en surrogatreligion, dels var antiken för Wifstrand icke något som bara hör det förgångna till: vi lever i den, vetande eller ovetande, med eller mot vår vilja, »antiken gick icke under vad den högre kulturen beträffar».

För en klassisk filolog med Wifstrands fasta kristna tro kan, ganska naturligt, den spänning mellan det kristna och det hellenska, som alltsedan fornkyrkans tid då och då gör sig gällande i idéhistorien, bli ett problem som det är angeläget att lösa. I boken *Fornkyrkan och den grekiska bildningen* och på andra håll betonar han att religion och kultur bör räknas till skilda sfärer; om man ser saken så, kan egentligen icke finnas någon motsättning mellan det hellenska och det kristna. Och det finns heller ingen anledning att försöka jämkja hop hellenskt och kristet till förfång för båda elementens renhet. Också ställde han sig avvisande till den kristna humanism som ville »göra kontrakt mellan Platon och Kristus».

Frågor som dessa, om antikens väsen och om dess fortlevande, behandlade han i föredrag och skrifter som vänder sig också till en vidare krets än fackmännens: såtillvida skulle de kunna kallas populärvetenskapliga, men då måste tonvikten helt ligga på det

vetenskapliga; de bygger helt på egna undersökningar och värderingar, allt är originellt och solitt. En och annan har kanske funnit mindre behag i dessa skrifers form, och någon konventionell elegans präglas den inte av. Men den var genomtänkt och noga arbetad med syfte att låta innehållet framstå påtagligt och konturfast. Den vedertaget vackra fraseringen eller flottheten hade ingenting att göra där. Hans mycket personliga stil kan sägas vara anspråkslös men den vittnar också om en kraft och en självtillit som inte sneglade efter hur man brukar uttrycka sig utan valde sina egna slående medel; den närmar sig mycket hans muntliga föredrag: ordvalet är vardagligt, anakoluter saknas inte, den är konkret och livsnära i uttrycken, ofta kryddas den med ordlekar och kvickt tillspetsade formuleringar och inslag av en förädlad folkligt-drastisk humor som i stor utsträckning var pedagogiskt motiverade; inte sällan blir tonen gemytligt sarkastisk. Stilkännaren var också stilkonstnär; till hans förströelser hörde såväl att skriva folklivsberättelser på blekingskt bygdemål som att skriva grekisk vers.

Man kan kanske beklaga, att hans många lysande översikter över grekisk kultur och litteratur och även nytestamentliga arbeten skrevs på svenska och därmed i stort undandrogs den internationella publiken. Men uppenbarligen ville han på genaste väg göra sina egna landsmän delaktiga av sitt vetande och så bidra till att stärka det här i landet allmer tynande medvetandet om den antika kulturen, såväl den klassiska som den kristna, och dess roll i västerlandets och därmed också i Sveriges andliga kultur. Banden med det förgångna fick inte brista. Den uppfattningen var på intet sätt romantisk, den var etiskt och praktiskt betonad. Vi måste känna det framfarna för att kunna förstå det närvarande. Vi har skyldighet att minnas dem som gått före oss, vad de uträttat och även vad de försökt men inte lyckats med. Vår tids benägenhet för självbelåtet prisande av de egna prestationerna och förbiseende eller förringande av forna tiders fann han både enfaldig och frånstötande. Åt denna sin pietet gav han uttryck när han under några terminer lät sitt seminarium arbeta med en text fylld av sällsamma allegoriska Homerosuttydningar: det var av vikt att vi satte oss in i också sådana tankegångar under antiken som kunde förefalla enbart kuriösa och lärde oss förstå strävan bakom dem.

Med utomordentlig pedagogisk omsorg bedrev han sin undervis-

ning, på både det lägre och det högre planet. Han lade största vikt vid att rätt anpassa den efter de olika studienivåerna: han sade flera gånger att ingenting var så krävande och ansträngande som proseminarierna. Vi minns honom i licentiatseminariet: hans kortvuxna, något korpulenta gestalt, hans fint skurna ansikte, de små fina händerna; vi minns det orörligt intensiva uttrycket när han lyssnade, det spjuveraktiga leendet, den livliga mimiken, när han själv talade. Med sitt klarögda lugn och sin generositet spred han ljus och värme. Den orolige eller trötte gav han tillförsikt och arbetsglädje genom sin kärlek till stoffet och sitt rediga och praktiska grepp på problemen. Hans undervisning var i högsta grad åskådningsundervisning: för vidlyftiga resonemang i tidens smak om metod hade han inte mycket till övers; har man sunt förnuft kommer metoden av sig själv, menade han. Hans föreläsningar utmärktes av den rediga klarheten i innehållet och den fasta tryggheten i formen; han höll dem alltid sittande, även sin provföreläsning, vilket lär ha väckt häpenhet och någon förtrytelse hos en av de sakkunniga som hade utvecklat sinne för det solenna.

De administrativa bördor som med åren lades på honom i allt större utsträckning bar han helt utan lust och med sammanbiten energi; även de minsta frågor ägnade han minutiös omsorg, och han, som inför alla stora påfrestningar bevarade ett orubbligt lugn, kunde ängslas och tryckas av även smärre problem bland dem han som dekan ansåg sig förpliktad att reda ut.

Hans gärning genomlystes av hans kristna tro. Medbragt från hemmet hade denna med åren under hans arbete med NT:s grundtext och patres blivit fördjupad, men den bevarade alltid prägel av självklarhet. Här som i andra stycken visade han ett utpräglat sinne för det klara och påtagliga: sentimentalitet, överandlighet, räddhågad bortvändhet från världen var attityder som var honom helt främmande. Hans aktiva verksamhet på det kyrkliga fältet var mångskiftande: alltifrån studentåren bistod han på olika sätt stiftets kyrkliga ungdomsrörelse; han hade nära kontakter med ekumeniskt arbetande kretsar i Tyskland; i Lund var han kyrkofullmäktig och kyrkovärd under många år. 1951 och 1953 deltog han i kyrkomötet; dess protokoll vittnar om hans självständighet i sak som form. Robust saklighet, drastisk humor, kvickhet, någon

gång spefullhet såväl som självironi drog berättigad uppmärksamhet till hans inlägg.

Denne kännare av all den västerländska och en stor del av den österländska litteraturen ägde ett klart och vaket öga för världen omkring sig, för stort som smått. Ungdomsårens många studieresor till lärda centra runt om i Europa fortsatte han på senare år som nöjesresor med familjen, men studieresor var de fortfarande: bit för bit av det centrala Europa utforskades: hans geografiska och kulturhistoriska vetande var enormt. Om hans praktiskt estetiska blick bär anläggningar och inredningar på Norragården i Mörrum vältaligt vittnesbörd, liksom även om en lekfull fantasi och ett pojkllynne som man väl kunde ana när man upplevde honom som historieberättare men knappast helt fatta förrän man sett detta hans rätta hem på jorden. Till barn hyste han en stor kärlek och få kunde umgås med dem som han: han behandlade dem och talade med dem som jämlikar; han kunde leka, fantisera och berätta sina egna sagor för dem. Under de sexton år han var inspektör för flickskolan och kommunala mellanskolan kom också hans kärlek till och förståelse för barn till uttryck: vid den avslutning som hölls för de yngre eleverna brukade han berätta en saga som han sedan tillämpade på verkligheten; den sagan blev med åren en tradition, älskad även av de äldre barnen och av föräldrarna.

Så ter sig Albert Wifstrand som en sällsynt rikt utrustad människa, en ren och stark karaktär, bestämd men finkänslig, robust men sensitiv, from men med öppet sinne för det jordiska goda; i högsta grad förverkligade han den grekiska måttans ideal. Hans gärning var en ständigt harmoniskt fortskridande, intensiv, dock lugn verksamhet på olika fält, under ständigt vinnande av ny klarhet.

PAUL DIDERICHSEN

AV

SVEN BENSON

PAUL DIDERICHSEN

* 16. 8. 1905 † 14. 10. 1964

Budet om professor Paul Diderichsens bortgång den 14 oktober 1964 kom helt oväntat. En till synes banal influensa hade hållit honom bunden vid sängen några dagar, och just som hälsan syntes börja återvända, dukade han under för en hjärtattack som hastigt ändade hans liv.

Paul Diderichsen föddes den 16 augusti 1905 som son till domaren Kristian Diderichsen och hans maka Agnes, f. Krag. Efter studentexamen vid Herlufsholm 1923 började han sina akademiska studier vid Köpenhamns universitet, till vilket han kom att vara knuten ända till sin död. Han blev mag. art. i nordisk filologi 1929 och dr. phil. 1941. År 1930 knöts han som redaktör till *Ordbog over det danske Sprog* och kvarstod som sådan till 1948. Vid universitetet blev han undervisningsassistent 1937, universitetsadjunkt 1947 och e. o. professor i danska språket 1949. Sistnämnda befattning kom han att inneha i 15 år.

Bakom dessa korta biografiska notiser döljer sig ett rikt liv i forskningens, undervisningens och administrationens tjänst. *Kraks blå Bog* 1964 meddelar att Paul Diderichsen var ordförande i *Selskab for Nordisk filologi* 1933—52, medlem av styrelsen för *Foreningen av videnskabeligt uddannede Tjenestemænd* 1941—43, språkvetenskaplig representant i *Foreningen til Beskyttelse af videnskabeligt Arbejde* 1944—51, medlem av dess styrelse 1948—51 och dess ordförande 1950—51, sekreterare för nordistmötet i Köpenhamn 1946, medlem av finansutskottet i *Danish Graduate School* 1948—62, ordförande 1951—55, medstiftare av *Nordiska sommaruniversitetet* 1949, ordförande i den nordiska styrelsen 1950—52 och 1955—59, medlem av den humanistiska kommissionen inom statens allmänna vetenskapsfond 1952—62, dess ordförande 1959—62, föreståndare för Köpenhamns universitets filologiska laboratorium sedan 1954 och ordförande i *Dansk Sprognævn* sedan 1961. Han blev vidare medlem av *Det danske Sprog- og Litteraturselskab* 1940, av *Veten-*

skaps-Societeten i Lund 1951, av Videnskabernes Selskab 1958, av Göteborgs Vetenskaps-Samhälle 1962 och av Det danske Akademi 1962.

Paul Diderichsen valdes icke för att tjäna som dekoration i de många föreningar, kommittéer, kommissioner och akademier han kom att tillhöra. Hans organisatoriska förmåga var betydande. Hans entusiasm för en påtagen eller förelagd uppgift var ofta överväldigande. Han förstod att samla och samordna goda viljor och krafter för gemensamma mål.

Bland fackmännen blev Paul Diderichsen trots allt mera känd som vetenskapsman än som organisatör och administratör. Utrymmet tillåter icke att hela hans rika produktion beröres, endast huvudarbetena kan här behandlas. Hans doktorsavhandling av år 1941 väckte stort uppseende, förbryllade. Den bar titeln Sætningsbygningen i skaanske Lov, fremstillet som Grundlag for en rationel dansk Syntax. Läsarna fann snart att boken lika mycket handlade om grunderna för en ny syntax som om Skånelagen. Terminologien tedde sig chockerande, delvis obegriplig. Nya tankar och betraktelsesätt kom till uttryck, linjerna bakåt pekade icke blott mot Viggo Bröndal utan även mot Pragskolan och — ytterst — Saussure. Den danske språkforskaren Aage Hansen hade åtta år tidigare framlagt sitt arbete Sætningen og dens Led i moderne Dansk, vari satsen genomgående analyseras såsom bestående av ett A-led (det varom något meddelas) och ett B-led (det som meddelas om A-ledet). Diderichsen skriver härom (s. 14): »Skønt denne Fremgangsmaade ved sin store Simpelhed har noget meget bestikkende ved sig, forekommer det mig dog, at den gør det umuligt at erkende de væsentlige Forskelle der bestaar mellem de enkelte Leds logiske og topiske Funktioner, og jeg har derfor foreslaaet i Stedet at gaa ud fra et treleddet Sætningsskema, hvis tre 'Felter' hver har sin karakteristiske Struktur. Det er mit Arbejdes Hovedtesis, at man herved bedre end paa nogen tidligere angivet Maade er i Stand til at beskrive og forstaa de enkelte Leds logiske og topiske Funktioner.» De tre fält, som Diderichsen arbetar med, benämnes inlednings-, aktual- och innehållsfält; motsvarande benämningar användes på resp. led i satsen.

Det var vid denna tid Paul Diderichsens avsikt att låta Sætningsbygningen i skaanske Lov bilda hörnsten i en serie jämförande beskrivningar av skilda verk för att på den vägen nå fram till en

mera tillfredsställande framställning av satsbyggnaden i danskan. Emellertid kom hans intresse att förskjutas mot nudanskan, och nästa stora arbete av hans hand blev *Elementær dansk Grammatik* (1946). Författaren avsåg att med sitt arbete giva en gemensam grundval för den systematiska grammatikundervisningen på olika stadier alltifrån realskolan till universitetet.

Det må genast sägas ifrån att Paul Diderichsen överskattat sin tilltänkta läsekrets. *Elementær dansk Grammatik* är en utomordentlig beskrivning av nudanskan, men den är varken lättförståelig eller elementär i detta ords gängse mening. Tvärtom ställer den mycket stora krav på läsarens förkunskaper, särskilt inom allmän lingvistik. Som underlag för diskussioner på högre akademisk nivå är arbetet däremot ypperligt. *Elementær dansk grammatik* har dock under senare år kommit till användning vid danska seminarier, där lärare nu är verksamma, som mottagit impulser från Diderichsen under sina akademiska studier.

Det tredje större arbetet av Diderichsens hand blev Rasmus Rask og den grammatiske tradition. Boken tillägnas Louis Hjelslev på dennes 60-årsdag den 3 oktober 1959 men bär tryckåret 1960. Redan på 30-talet utgav Hjelslev valda delar av Rasks produktion och 1951 publicerade han *Commentaires sur la vie et l'œuvre de Rasmus Rask*, där Rasks intresse för de synkroniska aspekterna måhända överbetonades. Marie Bjerrum tog upp Hjelslevs synpunkter i arbetet Rasmus Rasks afhandlinger om det danske sprog, och Diderichsens bok tillkom med anledning av den granskning han å ämbetets vägnar hade att underkasta Marie Bjerrums dissertationsmanuskript. Diderichsen framhäver, att Rask ingalunda kan betraktas som en preglossematiker och att det icke rådde någon teoretisk motsättning mellan Rask och forskare som Bopp och Grimm. Han understryker vidare den betydelse som Rasks lärare och föregångare har haft för Rasks språkteoretiska uppfattning och sätter sålunda in Rask i hans historiska sammanhang. Det bör framhållas, att Diderichsen därmed ingalunda söker förringa Rasks storhet eller originalitet.

Det förefaller redan uppenbart att Paul Diderichsens vetenskapliga insatser kommer att tilldraga sig lärdomshistorikernas intresse. Hans tankegångar och arbetsmetoder var i första hand strukturalistiska, men han besatt — liksom så många andra av hans kolleger

inom dansk strukturalistisk lingvistik — mycket vidsträckta språk-historiska kunskaper. I debatten kunde han ofta driva extremt synkroniska synpunkter, men hans stora vetenskapliga arbeten är rika på historiska aspekter och notiser. Det är ännu för tidigt att i en kort formel söka fånga hans relationer till glossematiken, Louis Hjlemslevs stora tankebyggnad. På många punkter stod han otvivelaktigt i lärjungens förhållande till Hjlemslev, och i debatten kunde han stundom lidelsefullt försvara och förklara Hjlemslevs teorier och ståndpunktstaganden. Diderichsens arbete Sætningsbygningen i skaanske Lov utkom emellertid två år före det arbete som framför andra gäller som Hjlemslevs magnum opus: Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse. Betecknande är kanske slutorden i förordet till boken om Rasmus Rask. Diderichsen säger där att han icke har kunnat undvika »et venskabeligt opgør med Hjlemslevs *Commentaires*», och han tillägger med syftning på Hjlemslev: »I al fald håber jeg at han vil modtage min bog som en tak for 25 års venskab og debat mellem to sprogforskere med fælles interesser og sympatier og ikke mindre udprægede forskelle i tænkemåde».

Diderichsen betecknar stundom sina egna vetenskapliga undersökningar som kompromisser, och han synes aldrig ha betraktat en framställning eller en teori som sista ordet i en fråga. Han framförde själv gärna kritiska synpunkter på sina två stora arbeten från fyrtioalet, och när en andra upplaga av *Elementær dansk Grammatik* blev aktuell, omarbetade han den på vissa punkter.

Det vore likväl orätt att beteckna Diderichsen som eklektiker. Han var först och sist den självständige, intensive sanningssökaren. Hans rationalistiska läggning drev honom mot de strukturalistiska betraktelsesätten. Men när han fann, att ett problem enklast löstes med historisk metod eller att en företeelse måste ses i tidsperspektiv, tvekade han aldrig att taga konsekvenserna därav.

Paul Diderichsen var en mångsidigt begåvad människa. Musiken var honom en rik källa till glädje. I festligt samkväm kunde han underhålla sina gäster med att spela och sjunga folkvisor i ålderdomliga tonarter. Folkvisan var en levande litteratur för denne man som samtidigt kämpade så intensivt med de språkteoretiska problemen. I debatten var han på en gång leende älskvärd och behård. Han älskade diskussionen men icke striden. Han skilde strängt mellan sak och person, en meningsmotståndare blev för honom en vän.

Han fann alltid tid att diskutera med den som sökte kontakt med honom i språkvetenskapliga frågor, han var alltid orienterad i aktuella problemställningar och hade ofta en egen åsikt att framlägga. Han fann glädje och lycka i sitt arbete, han älskade livet och han delade frikostigt med sig av den glädje och lycka han kände.

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

1964

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

Beskyddare

H. M. KONUNGEN

Bortgångna hedersledamöter

- MONTELIUS, GUSTAF OSCAR AUGUSTIN, riksantikvarie, f. $\frac{9}{9}$ 1843
† $\frac{4}{11}$ 1921.
- THOMSEN, VILHELM LUDVIG PETER, excellens, professor, f. $\frac{25}{1}$ 1842,
† $\frac{13}{5}$ 1927.
- TEGNÉR, ESAIAS HENRIK WILHELM, professor, f. $\frac{13}{1}$ 1843, † $\frac{21}{11}$
1928.
- v. WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, ULRICH, excellens, professor, f. $\frac{22}{12}$
1848, † $\frac{25}{9}$ 1931.
- MÜLLER, SOPHUS OTTO, museumsdirektör, f. $\frac{24}{5}$ 1846, † $\frac{24}{2}$ 1934.
- KOCK, KARL AXEL LICHNOWSKY, professor, f. $\frac{2}{3}$ 1851, † $\frac{18}{3}$ 1935.
- MEILLET, PAUL JULES ANTOINE, professor, f. $\frac{11}{11}$ 1866, † $\frac{21}{9}$ 1936.
- EVANS, SIR ARTHUR JOHN, professor, f. $\frac{8}{7}$ 1851, † $\frac{11}{7}$ 1941.
- WÖLFFLIN, HEINRICH, professor, f. $\frac{21}{6}$ 1864, † $\frac{19}{7}$ 1945.
- HIRN, YRJÖ, professor, f. $\frac{7}{12}$ 1870, † $\frac{23}{2}$ 1952.
- CROCE, BENEDETTO, senator, f. $\frac{25}{2}$ 1866, † $\frac{20}{11}$ 1952.
- HECKSCHER, ELI FILIP, professor, f. $\frac{24}{11}$ 1879, † $\frac{23}{12}$ 1952.
- LÖFSTEDT, HAIMON EINAR HARALD, professor, f. d. praeses, f. $\frac{15}{6}$
1880, † $\frac{10}{6}$ 1955.
- WEIBULL, LAURITZ ULRIK ABSALON, professor, f. d. praeses, f. $\frac{2}{4}$
1873, † $\frac{2}{12}$ 1960.
- EKWALL, BROR OSKAR EILERT, professor, f. $\frac{8}{1}$ 1877, † $\frac{23}{11}$ 1964.

Hedersledamöter

- NILSSON, NILS MARTIN PERSSON, professor, Lund, f. $\frac{12}{7}$ 74, 41
- JOSEPHSON, RAGNAR, professor, f. d. praeses, Lund, f. $\frac{8}{3}$ 91, 61.

Styrelse

Praeses: CARL FEHRMAN (1964).

V. praeses: BERTIL EJDER (1961).

Sekreterare: BERTA STJERNQUIST (1959).

Skattmästare: GUNNAR WIGSTRAND (1964).

Medlemmar: THORILD DAHLGREN (1933), ELAM TUNHAMMAR (1961),
CLAES SCHAAR (1961), GÖSTA CARLSSON (1962), STAFFAN BJÖRCK
(1963).

Suppleanter: SVEN SANDSTRÖM (1961), PÄR-ERIK BACK (1962), BIRGER
SALLNÄS (1963).

Valnämnd

Ordförande: Societetens Praeses.

Medlemmar: BERTIL MALMBERG (1957), BIRGER SALLNÄS (1957),
HANS REGNÉLL (1957), GÖSTA CARLSSON (1964).

Suppleanter: BERTIL EJDER (1957), PÄR-ERIK BACK (1964).

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: CLAES SCHAAR (1959), HANS REGNÉLL (1961), STAFFAN
BJÖRCK (1963), BIRGITTA ODÉN (1964).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens Praeses.

Sekreterare: BIRGITTA ODÉN.

Medlemmar: THORILD DAHLGREN, HOLGER ARBMAN, KRISTER HANELL,
JERKER ROSÉN, ERIK CINTHIO.

Revisorer

CARL-ERIK QUENSEL, BERTIL MALMBERG.

Suppleanter: HANS REGNÉLL, SVEN EKBO.

Bortgångna stiftande ledamöter

v. HALLWYL, WALTER, greve, f. ²⁶/₁ 1839, † ²⁷/₂ 1921.

EDSTRAND, REINHOLD THEODOR WERNER, direktör, f. ¹⁵/₆ 1882,
† ²⁵/₁₁ 1923.

- SWARTZ, CARL JOHAN GUSTAF, universitetskansler, f. $\frac{5}{6}$ 1858, † $\frac{6}{11}$ 1926.
- PETRÉN, KARL ANDERS, professor, f. $\frac{2}{12}$ 1868, † $\frac{16}{10}$ 1927.
- WACHTMEISTER, AXEL WILHELM, greve, kammarherre, f. $\frac{16}{7}$ 1869, † $\frac{24}{8}$ 1929.
- ENGESTRÖM, MAX EMIL LEOPOLD, konsul, f. $\frac{15}{11}$ 1867, † $\frac{25}{3}$ 1930.
- v. GEIJER, FREDRIK WILHELM GUSTAF, ryttmästare, godsägare, f. $\frac{8}{2}$ 1865, † $\frac{16}{5}$ 1930.
- v. HALLWYL, ANNA FREDRIKA WILHELMINA, f. KEMPE, grevinna f. $\frac{1}{10}$ 1844, † $\frac{27}{7}$ 1930.
- HAFFNER, JOHAN, stadsläkare, f. $\frac{6}{9}$ 1876, † $\frac{14}{4}$ 1931.
- SAHLIN, JOHAN ALBERT, fabriksägare, f. $\frac{7}{9}$ 1868, † $\frac{17}{5}$ 1936.
- SWARTZ, PEHR JOHAN JACOB, direktör, f. $\frac{21}{10}$ 1860, † $\frac{5}{6}$ 1939.
- WESTRUP, JOHAN WILHELM MAGNUS, v. konsul, f. $\frac{13}{5}$ 1862, † $\frac{9}{11}$ 1939.
- LUNDAHL, NILS, fil. d:r, f. $\frac{23}{5}$ 1858, † $\frac{16}{6}$ 1940.
- GYLLENKROK, NILS JOHAN MALCOLM, friherre, hovstallmästare, f. $\frac{15}{10}$ 1887, † $\frac{9}{4}$ 1941.
- COYET, HILDA ELEONORE HENRIETTE DOROTÉE AMELIE, f. friherrinna CEDERSTRÖM, f. $\frac{16}{3}$ 1859, † $\frac{28}{8}$ 1941.
- MONTELIN, ADOLF FREDRIK, apotekare, f. $\frac{17}{1}$ 1871, † $\frac{28}{10}$ 1941.
- SAHLIN, CARL ANDREAS, fil. d:r, f. $\frac{15}{12}$ 1861, † $\frac{22}{1}$ 1943.
- JACOBSEN, HELGE, direktör, f. $\frac{24}{12}$ 1882, † $\frac{21}{6}$ 1946.
- LUNDBERG, SVEN EMIL, bergsingenjör, direktör, f. $\frac{21}{8}$ 1889, † $\frac{24}{3}$ 1947.
- LUNDBLAD, NILS WALDEMAR, hovrättsassessor, direktör, f. $\frac{7}{12}$ 1888, † $\frac{25}{9}$ 1947.
- MUNKSGAARD, EJNAR JOHANNES, forlagsboghandler, dr. phil., f. $\frac{28}{2}$ 1890, † $\frac{6}{1}$ 1948.
- THOTT, GUSTAF OTTO TAGE STIG, greve, hovjägmästare, f. $\frac{29}{1}$ 1885, † $\frac{4}{7}$ 1948.
- SAHLIN, BO CARL HENRIK, med. lic., direktör, f. $\frac{24}{7}$ 1901, † $\frac{18}{2}$ 1949.
- NORDQVIST, GUNHILD THERESIA ELVIRA, f. EDSTRAND, doktorinna, f. $\frac{23}{9}$ 1883, † $\frac{18}{12}$ 1951.
- ROOS, AXEL BERNHARD, jur. d:r, advokat, f. $\frac{4}{3}$ 1886, † $\frac{24}{8}$ 1957.
- v. SCHMITERLÖW, ADELHEID EMMA OTBURGIS, godsägare, f. $\frac{15}{8}$ 1875, † $\frac{16}{5}$ 1959.
- EDSTRAND, KARIN THEKLA ELEONORA, fröken, f. $\frac{3}{7}$ 1880, † $\frac{7}{12}$ 1959.
- SANDBERG, IVAR NILS GOTTHARD, direktör, f. $\frac{28}{7}$ 1881, † $\frac{2}{1}$ 1961.
- BERGER, SVANTE EDWIN LARSSON, direktör, f. $\frac{13}{5}$ 1871, † $\frac{2}{2}$ 1962.

- DUNKER, HENRY CHRISTIAN LOUIS, fabriksdisponent, f. $6/9$ 1870,
 † $3/5$ 1962.
- LUNDEQVIST, GÖSTA EVALD ANDREAS, civilingenjör, direktör, f. $3/10$
 1892, † $12/7$ 1962.
- NEVSTEN, ANDERS EDVARD, byggmästare, f. $18/3$ 1885, † $27/9$ 1962.
- SAHLIN, STIG ERIK GUNNAR, ambassadör, f. $2/8$ 1899, † $10/6$ 1963.
- WIBERG, JOHN ÅKE TRULS, överintendent, f. $30/3$ 1902, † $25/11$ 1963.
- BERGER, CARL MAGNUS, direktör, f. $18/3$ 1915, † $20/11$ 1964.
- BERGH, THORSTEN CHRISTIAN HOWARD, jur. o. fil. kand., konsul,
 f. $1/10$ 1901, † $11/1$ 1965.

Stiftande ledamöter

- LUNDSTRÖM, MARGIT JOHANNA PALÆMONA CECILIA, f. VON GEIJER,
 generalska, Landskrona, f. $24/2$ 07, 32.
- DAHLGREN, STURE HJALMAR THORILD, fil. d:r, assurancesdirektör,
 Malmö, f. $25/6$ 88, 33.
- WEIBULL, MÄRTA MARIA (MARY) SOFIA, f. FAHLBECK, professorska,
 Göteborg, f. $18/1$ 97, 34.
- WIJKANDER, KLARA SEVERINA, f. KOCK, fru, Göteborg, f. $28/11$ 88, 40.
- EHRNBERG, GÖSTA THEODOR, direktör, Simrishamn, f. $26/5$ 95, 42.
- WIGSTRAND, GUNNAR, ingenjör, Åkeholm, f. $11/1$ 03, 44.
- WEHTJE, ERNST JONAS, tekn. d:r, direktör, Malmö, f. $17/7$ 91, 45.
- HJELME-LUNDBERG, JOHN, konsul, Tenhult, f. $26/5$ 02, 50.
- CRAFOORD, HOLGER ALF ERIK, direktör, Lund, f. $25/7$ 08, 52.
- THOTT, GRETA LINNÉA, grevinna, Holmeja, f. $25/2$ 08, 53.
- HAMMARSKIÖLD, SVEN LUDVIG, direktör, f. d. hovrättsråd, Malmö,
 f. $14/12$ 01, 54.
- BENDZ, OLOF GREGOR MORTIMER, godsägare, Vallberga, f. $15/9$ 04, 54.
- SANDBLOM, GRACE, f. SCHAEFER, professorska, Lund, f. $13/5$ 07, 54.
- BERGENGREN, AXEL GÖRAN MAGNUS, civilekonom, Lund, f. $16/6$ 21, 55.
- HANSEN, EINAR ANTON, direktör, Malmö, f. $14/11$ 02, 55.
- GYLLENKROK, THURE-GABRIEL, friherre, Björnstorp, f. $23/5$ 22, 57.
- TUNHAMMAR, ELAM WIHLGOTT, direktör, Malmö, f. $18/1$ 03, 58.
- HANSEN, JOZZI ELLA, f. JENSEN, verkst. direktör, Malmö, f. $23/7$ 12, 59.
- JENSEN, ARTHUR MARINUS, direktör, Köpenhamn, f. $13/2$ 91, 60.
- MÖLLER, FRANS BALLIEU, direktör, Lund, f. $25/2$ 97, 60.
- THOMASSON, TAGE EMANUEL, civilingenjör, direktör, Klippan, f. $16/10$
 94, 60.

- WETTERLUNDH, SUNE CHARLES GUSTAF, verkst. direktör, Malmö, f. $11/2$ 04, 60.
- GRAEBE, EILER OTTO, domkyrkoarkitekt, Lund, f. $23/7$ 92, 62.
- EKBLOM, SVEN GUSTAV INGEMAR, direktör, konsul, Hälsingborg, f. $17/3$ 03, 62.
- RAUSING, GAD ANDERS, direktör, fil. lic., Lund, f. $19/5$ 22, 62.
- HOLMSTRÖM, NILS GUNNAR TEODOR, jur. kand., direktör, Malmö, f. $30/10$ 04, 63.
- RAUSING, HANS ANDERS, direktör, Lund, f. $25/3$ 26, 63.
- LARSSON, SVEN GUNNAR, direktör, Stockholm, f. $29/5$ 11, 64.
- ROOS, AXEL BERNHARD, bankdirektör, Malmö, f. $16/6$ 22, 64.
- BERGER, DAGMAR LINNEA CHARLOTTA, f. BOON, fru, Halmstad, f. $19/6$ 15, 65.
- HALLSTRÖM, HADAR ERIK H:SON, direktör, Hälsingborg, f. $15/6$ 00, 65.
- PALMSTIERNAN, CARL OTTO, friherre, hovjägmästare, Maltesholm, f. $3/1$ 00, 65.

Seniorer

- KOHT, HALVDAN, professor, Oslo, f. $7/7$ 73, 22.
- FABRICIUS, KNUD FREDERIK KROG, professor, Köpenhamn, f. $13/8$ 75, 25.
- ARNE, TURE ALGOT J:SON, professor, Stockholm, f. $7/5$ 79, 20.
- ROOSVAL, JOHNNY AUGUST EMANUEL, professor, Stockholm, f. $29/8$ 79, 20.
- EIDEM, ERLING, f. d. ärkebiskop, Uppsala, f. $23/4$ 80, 20.
- LINDKVIST, ERIK HARALD, rektor, Hälsingborg, f. $14/10$ 81, 20.
- LANDQUIST, JOHN, professor, Stocksund, f. $3/12$ 81, 21.
- NELSON, HELGE MAGNUS OSKAR, professor, Lund, f. $15/4$ 82, 23.
- LINDBLOM, CHRISTIAN JOHANNES, professor, Lund, f. $7/6$ 82, 34.
- BELFRAGE, SIXTEN ESBJÖRN MAURITZ, fil. d:r, Åkarp, f. $27/7$ 83, 27.
- PEDERSEN, JOHANNES PEDER EJLER, professor, Köpenhamn, f. $7/11$ 83, 27.
- NYMAN, ALF TOR, professor, f. d. praeses, Lund, f. $12/3$ 84, 20.
- SAHLGREN, GUSTAF FREDRIK JÖRAN, professor, Uppsala, f. $8/4$ 84, 20.
- KJELLIN, TOR HELGE, professor, museiintendent, Karlstad, f. $24/4$ 85, 20.
- LILJEGREN, STEN BODVAR, professor, Uppsala, f. $8/5$ 85, 20.
- LAGERROTH, LARS FREDRIK BARTHOLD, professor, Lund, f. $10/9$ 85, 20.

- JAAKKOLA, KAARLE JALMARI, professor, Helsingfors, f. $1/1$ 85, 35.
MÖRNER, AGNES MARIANNE, rektor, Lund, f. $4/1$ 86, 20.
VASMER, MAX, professor, Berlin, f. $28/2$ 86, 30.
WEIBULL, CURT HUGO JOHANNES, professor, Göteborg, f. $19/8$ 86, 20.
NORDAL, SIGURÐUR, minister, Reykjavik, f. $14/9$ 86, 36.
BONNESEN, STEN, lektor, Vänersborg, f. $11/10$ 86, 22.
BULL, FRANCIS, professor, Oslo, f. $4/10$ 87, 32.
FRIIS-JOHANSEN, KNUD, professor, Köpenhamn, f. $1/11$ 87, 37.
FRAENKEL, EDUARD, professor, Oxford, f. $17/3$ 88, 33.
ROOTH, ERIK GUSTAF THEODOR, professor, Lund, f. $22/4$ 89, 33.
GALSTER, GEORG, fil. d.r, museumsinspektör, Köpenhamn, f. $17/5$ 89, 44.
KARLGREN, KLAS BERNHARD JOHANNES, professor, Stockholm, f. $5/10$ 89, 20.
BRÖNSTEDT, JOHANNES BALTHASAR, f. d. rigsantikvar, Köpenhamn, f. $5/10$ 90, 37.
ANDRÉN, GEORG, f. d. landshövding, Lerum, f. $10/12$ 90, 36.
HEDSTRÖM, KARL FREDRIK GUNNAR, professor, Lund, f. $31/12$ 90, 37.
RUIN, HANS VALDEMAR, professor, Lund, f. $18/6$ 91, 40.
THOMSON, ARTHUR NATANAEL, f. d. universitetskansler, Lund, f. $6/11$ 91, 27.
NORDMAN, CARL AXEL, fil. d.r, f. d. statsarkeolog, Helsingfors, f. $28/1$ 92, 45.
BRANDT, FRITHIOF, professor, Köpenhamn, f. $23/5$ 92, 32.
KJELLBERG, SVEN TORSTEN, museiintendent, Lund, f. $22/6$ 92, 44.
HAMMERICH, LOUIS LEONOR, professor, Köpenhamn, f. $31/7$ 92, 36.
WERIN, ALGOT GUSTAF, professor, Lund, f. $19/10$ 92, 25.
OLINDER, OLOF GUNNAR, docent, rektor, Göteborg, f. $10/7$ 93, 34.
FRIIS, ASTRID, professor, Köpenhamn, f. $1/8$ 93, 46.
RICHTER, HERMAN BROR, förste bibliotekarie, docent, Lund, f. $6/9$ 93, 35.
PLEIJEL, HILDING ATHANASIVS, professor, Lund, f. $19/10$ 93, 35.
LÖFSTEDT, ERNST MARTIN HUGO, professor, Uppsala, f. $13/12$ 93, 34.
SIEGVALD, HERMAN SIGBAN, professor, Lund, f. $13/2$ 94, 48.
CARLSSON, NILS GUNNAR, professor, Stockholm, f. $7/3$ 94, 26.
COLLINDER, NILS ALFRED TORBJÖRN (BJÖRN), professor, Uppsala, f. $22/7$ 94, 36.
TILANDER, ARTUR GUNNAR, professor, Stockholm, f. $22/7$ 94, 31.

- OLSSON, BROR HJALMAR, förste bibliotekarie, Lund, f. $\frac{6}{8}$ 94, 39.
LINDQUIST, IVAR ARTUR, professor, Lund, f. $\frac{31}{5}$ 95, 25.
PIPPING, HUGO EDVARD, professor, kansler för Åbo akademi, Helsingfors, f. $\frac{12}{6}$ 95, 44.
ÅKERMAN, JOHAN HENRIK, professor, Lund, f. $\frac{31}{3}$ 96, 34.
RUBOW, POUL VICTOR, professor, Köpenhamn, f. $\frac{9}{1}$ 96, 30.
SKAUTRUP, JENS PETER ANDREAS, professor, Aarhus, f. $\frac{21}{1}$ 96, 46.
HOLTSMARK, ANNE ELISABETH, professor, Oslo, f. $\frac{21}{6}$ 96, 49.
BARR, KAJ, professor, Köpenhamn, f. $\frac{26}{6}$ 96, 49.
KNUTSSON, KNUT PETER, professor, stadsbibliotekarie, Stockholm, f. $\frac{5}{3}$ 97, 28.
ELOVSON, JOHN HARALD, docent, lektor, Lund, f. $\frac{1}{6}$ 97, 37.
OLIVECRONA, KNUT HANS KARL, professor, Lund, f. $\frac{25}{10}$ 97, 35.
GJERSTAD, ERIK PAUL EINAR, professor, Lund, f. $\frac{30}{10}$ 97, 41.
DEDERING, SVEN EMANUEL, professor, Lund, f. $\frac{10}{12}$ 97, 38.
VALMIN, MATTIAS NATAN, lektor, Växjö, f. $\frac{30}{5}$ 98, 37.
AMUNDSEN, LEIV, professor, Oslo, f. $\frac{30}{5}$ 98, 49.
BØGGILD-ANDERSEN, CARL OLOF, professor, Aarhus, f. $\frac{20}{6}$ 98, 46.
STEEN, SVERRE, professor, Oslo, f. $\frac{1}{8}$ 98, 46.
BAYER, RAYMOND, professor, Paris, f. $\frac{2}{9}$ 98, 47.
ASPELIN, GUNNAR, professor, Lund, f. $\frac{23}{9}$ 98, 29.
SKARD, EILIV, professor, Oslo, f. $\frac{19}{10}$ 98, 51.
HARRIE, IVAR OLAV, chefredaktör, Stockholm, f. $\frac{18}{3}$ 99, 32.
ANDERSSON, CARL INGVAR, riksarkivarie, Stockholm, f. $\frac{19}{3}$ 99, 31.
HELGASON, JÓN, professor, Köpenhamn, f. $\frac{30}{6}$ 99, 38.
POSTAN, MICHAEL, professor, Cambridge, f. $\frac{24}{9}$ 99, 51.
HJELMSLEV, LOUIS TROLLE, professor, Köpenhamn, f. $\frac{3}{10}$ 99, 48.
SVEINSSON, EINAR ÓLAFUR, professor, Reykjavik, f. $\frac{12}{12}$ 99, 45.
HANNERBERG, CARL DAVID, professor, Stockholm, f. $\frac{29}{7}$ 00, 52.
FRISK, JÖNS IVAN HJALMAR, professor, Göteborgs universitets rektor, Göteborg, f. $\frac{4}{8}$ 00, 44.
WIESELGREN, PER VÄINÖ, lektor, Eslöv, f. $\frac{4}{8}$ 00, 47.
STRÖMBÄCK, DAG ALVAR, professor, Uppsala, f. $\frac{13}{8}$ 00, 35.
MÄGISTE, JULIUS, professor, Lund, f. $\frac{19}{12}$ 00, 53.
KJÖLLERSTRÖM, SVEN GOTTLIEB, professor, Lund, f. $\frac{28}{1}$ 01, 39.
MOLTKE, ERIK, dr. phil. Köpenhamn, f. $\frac{4}{4}$ 01, 43.
SVENSSON, SIGFRID OSKAR, professor, Lund, f. $\frac{1}{6}$ 01, 47.
MACKENSEN, LUTZ, professor, Bremen, f. $\frac{15}{6}$ 01, 32.

- ELLING, CHRISTIAN, professor, Köpenhamn, f. $14/11$ 01, 45.
 KAKRIDIS, JOHANNES, professor, Saloniki, f. $17/11$ 01, 47.
 DIANO, CARLO, professor, Padova, f. $2/2$ 02, 53.
 LOMBARD, ALF, professor, Lund, f. $8/7$ 02, 40.
 ÅKERLUND, ALVAR WALTER, universitetslektor, Lund, f. $23/12$ 02, 36.
 L'ORANGE, HANS PETER, professor, Oslo, f. $2/3$ 03, 40.
 SYME, RONALD, professor, Oxford, f. $11/3$ 03, 48.
 GUSTAFSON, ALRIK, professor, Minneapolis, U. S. A., f. $23/4$ 03, 48.
 SCHREINER, JOHAN CHRISTIAN, professor, Oslo, f. $25/5$ 03, 45.
 CLARK, SIR KENNETH Mc KENZIE, museidirektör, London, f. $13/7$ 03, 42.
 BLATT, FRANZ, professor, Aarhus, f. $31/8$ 03, 34.
 JOHANNISSON, TURE GUSTAF, professor, Göteborg, f. $26/9$ 03, 41.
 EHNMARK, ERLAND JACOB, professor, Lund, f. $1/10$ 03, 53.
 SVENSSON, JOHN ALFRED, docent, Lund, f. $5/2$ 04, 45.
 HAFSTRÖM, ADOLF GERHARD G:SON, professor, Lund, f. $27/3$ 04, 55.
 SVENDSEN, PAULUS, professor, Oslo, f. $17/4$ 04, 58.
 EK, SVEN THEODOR, docent, lektor, Lund, f. $17/5$ 04, 52.
 HANELL, KRISTER, professor, Lund, f. $8/8$ 04, 38.
 JANZÉN, ASSAR GÖTRIK, professor, Berkeley, Calif. U.S.A., f. $22/8$ 04, 51.
 AHLÉN, TAGE ROBERT, professor, Lund, f. $24/8$ 04, 55.
 ARBMAN, HOLGER, professor, f.d. praeses, Lund, f. $8/9$ 04, 46.
 HALD, KRISTIAN, professor, Köpenhamn, f. $9/9$ 04, 53.
 ARNGART, OLOF SIGFRID, professor, Lund, f. $15/4$ 05, 42.
 WEBSTER, THOMAS BERTRAM LONSDALE, professor, London, f. $3/7$ 05, 49.
 JANKUHN, HERBERT, professor, Göttingen, f. $8/8$ 05, 58.
 SUNDBERG, SUNE WALDEMAR, docent, Lund, f. $18/1$ 06, 60.
 FALK, KNUT-OLOF, professor, Lund, f. $19/4$ 06, 46.
 DAHLBERG, ANDERS TORSTEN, professor, Göteborg, f. $18/8$ 06, 44.
 SVALENIUS, IVAN HÅKAN, docent, lektor, Lund, f. $7/9$ 06, 44.
 CHRISTENSEN, AKSEL ERHARD, professor, Köpenhamn, f. $11/9$ 06, 50.
 VÄSTHAGEN, NILS EVERT BENJAMIN, professor, Lund, f. $24/10$ 06, 59.
 RYDBECK, MONICA AUGUSTA ELISABETH CHRISTINA, docent, förste antikvarie, Stockholm, f. $11/11$ 06, 44.
 AHLSTRÖM, GUSTAF GUNNAR, docent, Stockholm, f. $25/11$ 06, 45.
 LJUNGGREN, KARL GUSTAV, professor, f. d. praeses, Lund, f. $6/12$ 06, 37.
 AXELSON, BERTIL FOLKE BONDE, professor, Lund, f. $22/12$ 06, 38.
 GIEROW, KRISTER ADOLF, överbibliotekarie, Lund, f. $11/5$ 07, 56.
 BJURLING, OSCAR ANDERS, professor, Lund, f. $12/5$ 07, 56.

- BILLESKOV JANSEN, FREDERIK JULIUS, professor, Köpenhamn, f. $30/9$ 07, 54.
- QUENSEL, CARL-ERIK, professor, Lund, f. $9/10$ 07, 46.
- JARRING, GUNNAR VALFRID, ambassadör, Moskva, f. $12/10$ 07, 37.
- KAPSOMENOS, STYLIANOS GEORG, professor, Saloniki, f. $29/11$ 07, 50.
- WELIN, ERIK ALGOT, docent, Lund, f. $24/12$ 07, 55.
- YRWING, HUGO ULRIK, docent, lektor, Lund, f. $23/1$ 08, 61.
- ZILLIACUS, JOHAN HENRIK, professor, Helsingfors, f. $23/1$ 08, 54.
- STAIGER, Emil, professor, Zürich, f. $8/2$ 08, 54.
- WELINDER, PER EMIL CARSTEN, professor, Lund, f. $28/4$ 08, 54.
- SEGERSTEDT, TORGNY, professor, Uppsala universitets rektor, Uppsala, f. $11/8$ 08, 36.
- WIKANDER, OSCAR STIG, professor, Uppsala, f. $27/8$ 08, 48.
- BENDZ, CLAËS GERHARD MORTIMER, professor, f. d. praeses, Köpenhamn, f. $16/10$ 08, 43.
- EDLUND, SVEN GÖRAN, professor, Lund, f. $12/1$ 09, 54.
- PFANNENSTILL, BERTIL ALGOT, docent, Lund, f. $22/2$ 09, 48.
- NEUMANN, SVEN GÖSTA, docent, Lund, f. $10/3$ 09, 62.
- ROSÉN, JERKER INGMAR, professor, f. d. praeses, Lund, f. $6/5$ 09, 45.
- MORITZ, MANFRED, professor, Lund, f. $4/6$ 09, 55.
- NORBERG, ELSA MARGARETA, docent, lektor, Malmö, f. $27/6$ 09, 61.
- DE BOÛARD, MICHEL, professor, Caen, f. $5/8$ 09, 54.
- POULSEN, VAGN HÄGER, museumsdirektör, Köpenhamn, f. $25/8$ 09, 51.

Arbetande ledamöter

a. Inländska

- MALMBERG, BERTIL, professor, Lund, f. $22/4$ 13, 48.
- NILSSON-EHLE, HANS GREGOR GUNNAR, professor, Göteborg, f. $17/7$ 10, 49.
- CARLSSON, STEN CARL OSCAR, professor, Uppsala, f. $14/12$ 17, 49.
- LINDBLAD, GUSTAF MARTIN ESAIAS, professor, Stockholm, f. $26/2$ 11, 50.
- ALTHIN, CARL-AXEL GUSTAF, fil. d.r, direktör, Kallinge, f. $12/2$ 15, 50.
- FEHRMAN, CARL ABRAHAM DANIEL, professor, praeses, Lund, f. $3/2$ 15, 50.
- KORLÉN, HANS GUSTAV VILHELM, professor, Stockholm, f. $27/1$ 15, 50.
- GERLEMAN, JOHN GILLIS HARRY, professor, Lund, f. $27/3$ 12, 51.

- LUNDSTRÖM, SVEN GUNNAR, professor, Uppsala, f. $^{30}/_1$ 14, 51.
 EJDER, GUSTAF ÅKE BERTIL, docent, Lund, f. $^2/_11$ 16, 52.
 WESTIN, GUNNAR TORVALD, professor, Stockholm, f. $^{29}/_{10}$ 11, 52.
 BJÖRCK, TOR ERLAND STAFFAN, professor, Lund, f. $^5/_8$ 15, 52.
 NILSSON, SVEN AUGUSTINUS, professor, Uppsala, f. $^9/_11$ 14, 52.
 STJERNQUIST, NILS NILSSON, professor, Lund, f. $^{29}/_8$ 17, 53.
 SCHAAR, CLAES GÖRAN GUSTAV VIKTOR, professor, Lund, f. $^{18}/_5$ 20, 53.
 REGNÉLL, HANS OTTO, docent, Lund, f. $^{30}/_1$ 19, 54.
 BENSON, SVEN ARCHER, docent, arkivchef, Lund, f. $^{22}/_1$ 19, 55.
 NORMANN, CARL-EDVARD, professor, Lund, f. $^{26}/_1$ 12, 55.
 SALLNÄS, BIRGER INGEMAR, docent, universitetslektor, Lund, f. $^4/_2$
 12, 55.
 NAERT, PIERRE, professor, Åbo, f. $^{29}/_5$ 16, 55.
 EKBO, SVEN ARNOLD, docent, ordbokschef, Lund, f. $^7/_8$ 15, 56.
 WALLER, STURE MAGNUS, docent, Lund, f. $^8/_3$ 15, 56.
 HÄGERSTRAND, STIG TORSTEN ERIK, professor, Lund, f. $^{11}/_{10}$ 16, 57.
 OLLÉN, GUNNAR, fil. d:r, Malmö, f. $^{22}/_{11}$ 13, 58.
 STJERNQUIST, BERTA INGEBORG, docent, Lund, f. $^{26}/_4$ 18, 58.
 ÅSDAHL HOLMBERG, ELLA MÄRTA MATILDA, docent, Uppsala, f. $^{24}/_8$
 19, 58.
 ODÉN DUNÉR, AGNES BIRGITTA, professor, Lund, f. $^{11}/_8$ 21, 58.
 RYSTAD, NILS GÖRAN, docent, Lund, f. $^{31}/_7$ 25, 58.
 BACK, PÄR-ERIK, professor, Umeå, f. $^{20}/_9$ 20, 59.
 CARLSSON, NILS GÖSTA, professor, Lund, f. $^{19}/_9$ 19, 59.
 LÖWENDAHL, GÖSTA EMIL OSKAR, docent, Lund, f. $^{13}/_6$ 20, 59.
 PALM, JAMES VILHELM JONAS, professor, Uppsala, f. $^{29}/_6$ 25, 59.
 SANDSTRÖM, SVEN ERIK ÅKE, docent, Lund, f. $^{26}/_2$ 27, 59.
 SMITH, GUDMUND JOHN WILHELM, professor, Lund, f. $^{29}/_1$ 20, 60.
 KJELLMAN, NILS REINHOLD, docent, rektor, Lund, f. $^8/_2$ 11, 60.
 QVARNSTRÖM, GUNNAR O:SON, docent, Lund, f. $^9/_3$ 20, 60.
 ROOTH, ANNA BIRGITTA, docent, Lund, f. $^{15}/_5$ 19, 60.
 SUNDQVIST, ANDERS, docent, Lund, f. $^{15}/_9$ 16, 61.
 CINTHIO, ERIK AXEL HAMPUS, docent, Lund, f. $^{26}/_2$ 21, 61.
 ANDRÉN, CARL-GUSTAF, byråchef, docent, Lund, f. $^1/_7$ 22, 61.
 WEIBULL, HANS JÖRGEN, docent, Lund, f. $^{25}/_4$ 24, 61.
 SWAHN, JAN-ÖJVIND, docent, Lund, f. $^{15}/_5$ 25, 61.
 ANDERSSON, SVEN HELGE SIGFRID, docent, Lund, f. $^{27}/_{10}$ 22, 62.
 BENGTTSSON, BENGT SVANTE, museiintendent, Lund, f. $^2/_3$ 10, 62.

- FRIDLIZIUS, JOEL GUNNAR FERDINAND, docent, Lund, f. $29/6$ 22, 62.
 HOLM, HANS INGVAR, docent, Lund, f. $25/10$ 23, 62.
 LÖNNROTH, NILS ERIK MAGNUS, professor, Göteborg, f. $1/8$ 10, 62.
 NORBORG, LARS-ARNE, docent, Lund, f. $27/10$ 19, 62.
 HOLM, PER OLOF GÖSTA, professor, Lund, f. $7/8$ 16, 63.
 JOHANNESON, NILS GÖSTA, docent, lektor, Eslöv, f. $19/10$ 13, 63.
 MOGREN, JAN OLOF MÅRTEN ADOLF, docent, Lund, f. $8/6$ 24, 63.
 PETTERSSON, HANS OLOF, docent, lektor, Lund, f. $17/4$ 20, 63.
 STJERNQUIST, PER NILSSON, professor, Lund, f. $14/5$ 12, 63.
 WALLÉN, PER-EDWIN MAGNUS, docent, Lund, f. $15/4$ 25, 63.
 REUTERSVÄRD, OSCAR GUSTAF ADOLF, professor, Lund, f. $29/11$ 15, 64.
 HADDING-KOCH, Kerstin, docent, Lund, f. $7/2$ 15, 64.
 RŪĶE-DRAVIŅA, VELTA TATJANA, docent, Lund, f. $25/1$ 17, 64.
 NORDSTRÖM, AXEL OLOF, docent, universitetslektor, Lund, f. $28/5$
 21, 64.
 SJÖSTEDT, JOHN LENNART, docent, Lund, f. $5/6$ 21, 64.
 ÅSTRÖM, PAUL FREDRIK KARL, docent, Lund, f. $15/1$ 29, 64.

b. Utländska

- v. WRIGHT, GEORG HENRIK, professor, Helsingfors, f. $14/6$ 16, 53.
 VIRTARANTA, ERKKI PERTTI ILMARI, professor, Helsingfors, f. $20/5$
 18, 53.
 GLOB, PETER VILHELM, rigsantikvar, Köpenhamn, f. $20/2$ 11, 54.
 FINK, TROELS MARSTRAND TRIER, professor, generalkonsul, Flens-
 borg, f. $18/4$ 12, 55.
 BECKER, CARL JOHAN, professor, Köpenhamn, f. $3/9$ 15, 59.
 HALLDÓRSSON, HALLDÓR TORFI GUDMUNDUR, professor, Reykjavik,
 f. $13/7$ 11, 59.
 AHLBÄCK, TORVALD OLAV OTTO, professor, Helsingfors, f. $28/3$ 11, 59.
 ENKVIST, NILS ERIK AUGUST, professor, Åbo, f. $27/9$ 25, 59.
 THOMSEN, RUDI, professor, Aarhus, f. $21/7$ 18, 59.
 ROELANDTS, KAREL, professor, Louvain f. $6/5$ 19, 60.
 FISCHER-JØRGENSEN, ELI, universitetslektor, Köpenhamn, f. $11/2$ 11, 60.
 WESTERGÅRD-NIELSEN, CHRISTIAN EMIL, professor, Aarhus, f. $24/11$
 10, 61.
 NORENG, HARALD, professor, Bergen, f. $25/4$ 13, 61.
 SUNDBY, BERTIL JOHANNES, professor, Bergen, f. $21/7$ 19, 61.
 HAGEN, ANDERS, professor, Bergen, f. $15/5$ 21, 61.

- JACOBSEN, ERIC AUGUST, professor, Köpenhamn, f. $\frac{5}{4}$ 23, 61.
FOERSTE, WILLIAM GUSTAV HEINRICH, professor, Münster, f. $\frac{3}{12}$ 11, 62.
GRAVIER, MAURICE PIERRE ALBERT, professor, Paris, f. $\frac{7}{6}$ 12, 62.
HALVORSEN, EYVIND FJELD, professor, Oslo, f. $\frac{4}{5}$ 22, 62.
JENSEN, POVL JOHANNES, professor, Köpenhamn, f. $\frac{3}{5}$ 11, 62.
KING, ARTHUR HENRY, docent, London, f. $\frac{20}{2}$ 10, 62.
RIIS, POUL JÖRGEN, professor, Köpenhamn, f. $\frac{26}{5}$ 10, 62.
BEYER, EDVARD FREYDAR, professor, Oslo, f. $\frac{6}{10}$ 20, 63.
EGEROD, SØREN, professor, Köpenhamn, f. $\frac{8}{7}$ 23, 63.
GABRIELI, MARIO, professor, Rom, f. $\frac{23}{9}$ 15, 63.
GLAMANN, KRISTOF, professor, Köpenhamn, f. $\frac{26}{8}$ 23, 63.
HULDÉN, LARS EVERT, professor, Helsingfors, f. $\frac{5}{2}$ 26, 63.
ÖNNERFORS, ALF ROLAND, professor, Berlin, f. $\frac{30}{11}$ 25, 63.
OBERHOLZER, OTTO, professor, Zürich, f. $\frac{11}{12}$ 19, 64.
TOGEBY, KNUD, professor, Köpenhamn, f. $\frac{28}{1}$ 18, 64.

SOCIETETENS VERKSAMHET ARBETSÅRET 1964

Till stiftande ledamöter har under året kallats direktör Gunnar Larsson, Stockholm och bankdirektör Axel Roos, Malmö.

Som inländska arbetande ledamöter han under året upptagits professor Oscar Reutersvärd, Lund samt docenterna Paul Åström, Lennart Sjöstedt, Olof Nordström, Velta Rūķe-Draviņa och Kerstin Hadding-Koch, Lund.

Som utländska arbetande ledamöter har under året upptagits professor Knud Togeby, Köpenhamn och professor Otto Oberholzer, Zürich.

Den 21 februari anordnades ett sammanträde med föredrag av docent Harald Elovson, Lund över ämnet »Ordkonst och bildkonst». Från Pär Lagerkvists läroår.

Den 26 september företogs en utfärd. Färden gick först till Östanå pappersbruk, där direktör Gad Rausing tog emot och orienterade deltagarna om verksamheten. Därefter följde rundvandring genom brukets olika avdelningar. Från Östanå fortsattes resan till Vanås slott, där parken, slottet och den förnämliga konstsamlingen förevisades av greve och grevinnan Carl-Axel Wachtmeister.

Vid högtidssammanträdet den 21 november föreläste professor Åke Holmberg, Göteborg om Afrikaeuropeerna som faktor i brittisk imperiepolitik vid 1800-talets slut.

Av trycket har under året utgivits:

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund

55. Gerhard Bendz, Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix.

Årsbok 1964.

Lagerbringsmedaljen i silver samt ett belopp av 750 kr har tilldelats docent Lars-Olof Larsson för hans gradualavhandling »Det medeltida Varend. Studier i det småländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt».

Ett resestipendium på 1000 kr har tilldelats doc. Märta Åsdahl Holmberg för studier i Västtyskland och Schweiz,

ett resestipendium på 1000 kr har tilldelats prof. Claes Schaar för studier i Frankrike,

ett resestipendium på 1000 kr har tilldelats prof. Gösta Holm för inventering av svenska godsarkiv,

ett resestipendium på 1000 kr har tilldelats doc. Sven Benson för studier i England och Skottland.

Ur de medel, som ställts till förfogande av Knut och Alice Wallenbergs stiftelse för serien Skånsk senmedeltid och renässans, har Societeten anslagit 4000 kr till rektor Salomon Kraft som resebidrag i samband med studier för arbetet Senmedeltida storgodsorganisationer i Skåne.

Ur Olga och Thorild Dahlgrens fond för samhällsvetenskaplig forskning har utdelats

ett anslag på 800 kr till prof. Jerker Rosén för deltagande i nordisk historikerkongress i Bergen,

ett anslag på 1300 kr till doc. Jörgen Weibull för studier i England.

Ur anslaget för tillfälliga och smärre bidrag till vetenskaplig forskning har utdelats:

till doc. Pär-Erik Back för exerpiering och för renskrivning av manus till uppsatsen »Rådsadel och domängods. De pommerska taffelgodsens besittningsförhållanden i Christina Alexandras tid», 285 kr,

till doc. Göran Rystad för kopiering av källmaterial i The Library of Congress, 240 kr,

till doc. Göran Rystad för renskrivning av manuskript till arbetet Ålandskrisen våren 1918, 665 kr,

till doc. Lars-Arne Norborg för deltagande i nordisk historikerkongress i Bergen, 325 kr,

till doc. Jörgen Weibull för mikrofilm och fotostater till arbetet Yrke och parti, 200 kr.

Lund den 21 november 1964.

Berta Stjernquist

SAMMANDRAG AV
VETENSKAPS-SOCIETETENS I LUND RÄKENSKAPER
ÅR 1964

Balanskonto den 1 januari 1964

Tillgångar:		Skulder:	
Obligationer	402.500:—	Grundfond	289.000:—
Förlagsbevis	25.000:—	Dispositionsfond	23.467:46
Aktier	72.000:—	Resestipendiefond	27.585:—
Banktillgodohavanden	700:16	»Skånsk senmedeltid och re-	
Postgiro & Kontant kassa ..	29:30	nässans»	106.173:—
		Olga och Thorild Dahlgrens	
		fond	26.241:—
		AB C. W. K. Glerups fond	12.763:—
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000:—
		Knut och Alice Wallenbergs	
		fond	5.000:—
	Kronor 500.229:46		Kronor 500.229:46

Vinst- och förlustkonto år 1964

Inkomster:		Utgifter:	
Räntor å obligationer	15.827:50	Stämplor, courtage m m ...	64:87
Kursvinst å obligationer ...	75:—	Nedskrivningar å aktier ...	1.135:—
Räntor å förlagsbevis	1.525:—	Disconto å årsavgifter	574:—
Utdelning å aktier	5.970:—	Sekreteraren	1.000:—
Räntor å banktillgodoha-		Föreläsare	700:—
vanden	131:77	Forskningsbidrag	1.715:—
Inträdesavgifter	3.000:—	Resestipendier	4.000:—
Årsavgifter	12.000:—	Anslag ur Dahlgrenska fon-	
Årsböckerna:		den	2.100:—
Tryckningsbidrag	3.000:—	Lagerbringska belöningen ..	750:—
Försäljning	967:80	Årsböckerna: Tryckning etc	9.514:97
Skriftserien:		Skriftserien: Tryckning etc	3.683:60
Tryckningsbidrag	1.000:—	»Skånsk senmedeltid och re-	
Försäljning	2.956:45	nässans»:	
»Skånsk senmedeltid och re-		Författarsättningar ...	5.500:—
nässans»:		Övriga utgifter	3.813:04
Bidrag fr Wallenbergska		Fondökningar under året ..	24.154:20
Stiftelsen	10.000:—		
Bidrag övriga	800:—		
Försäljning	584:16		
Fondminskningar	867:—		
	Kronor 58.704:68		Kronor 58.704:68

Balanskonto den 31 december 1964

Tillgångar:		Skulder:	
Obligationer	406.500:—	Grundfond	301.000:—
Förlagsbevis	30.000:—	Dispositionsfond	23.850:66
Aktier	83.000:—	Resestipendiefond	27.881:—
Banktillgodohavanden	3.931:77	»Skånsk senmedeltid och re-	
Postgiro & Kontant kassa ..	84:89	nässans»	117.048:—
		Olga och Thorild Dahlgrens	
		fond	25.374:—
		AB C. W. K. Gleerups fond	13.363:—
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000:—
		Knut och Alice Wallenbergs	
		fond	5.000:—
	<hr/>		<hr/>
	Kronor 523.516:66		Kronor 523.516:66

Malmö den 31 december 1964.

Thorild Dahlgren

SPECIFIKATION AV OBLIGATIONER, FÖRLAGSBEVIS OCH
AKTIER DEN 31 DECEMBER 1964

Obligationer:	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Svenska Staten	3	1/2 1937	2.000	1.500:—
» »	3	1/3 1937	10.000	10.000:—
» »	3,5	15/12 1941	25.000	25.000:—
» » (3. försvarslånet)	3,5	15/8 1942	10.000	10.000:—
» »	3,5	15/3 1943	10.000	10.000:—
» »	3,5	15/4 1943	20.000	20.000:—
» »	3,5	1/11 1943	25.000	25.000:—
» »	3,5	15/12 1944	10.000	10.000:—
» »	4	10/11 1954	5.000	5.000:—
» »	4,5	9/5 1955	5.000	5.000:—
» »	4,75	10/12 1956	5.000	5.000:—
» »	5	5/10 1959	5.000	5.000:—
Sveriges Allmänna Hypoteksbank	3	1/6 1937	5.000	4.000:—
Konungariket Sveriges Stadshypotekskassa ..	3	1/11 1934	5.000	4.000:—
» » »	3	15/11 1937	45.000	45.000:—
» » »	3	1/2 1939	10.000	10.000:—
» » »	3,5	15/1 1944	10.000	10.000:—
» » »	3	15/4 1945	15.000	15.000:—
» » »	3	15/4 1946	2.000	2.000:—
» » »	5,5	10/4 1960	5.000	5.000:—
» » »	5,5	10/10 1960	5.000	5.000:—
Svenska Bostadskreditkassan	3,6	15/1 1942	10.000	10.000:—
» »	5,75	10/1 1960	5.000	5.000:—
» »	5,75	10/10 1960	5.000	5.000:—
» »	5,75	10/7 1961	5.000	5.000:—
Svensk Fartygskredit AB	5,5	27/12 1957	5.000	5.000:—
» » »	5,5	26/11 1962	5.000	5.000:—
Stockholms Intecknings Garanti AB	3	1/12 1934	5.000	5.000:—
Stockholms Stad	3	15/3 1945	10.000	10.000:—
» »	3	31/10 1946	10.000	10.000:—
» »	5,5	15/12 1963	10.000	10.000:—
Göteborgs Stad	6	20/2 1962	5.000	5.000:—
AB Stockholms Spårvägar	3	1/9 1947	10.000	10.000:—
Sandvikens Jernverks AB	3,25	1/11 1947	10.000	10.000:—
» » »	6	2/11 1960	5.000	5.000:—
Allmänna Svenska Elektriska AB	3,5	15/1 1948	15.000	15.000:—
Hjälta AB	3,25	1/5 1948	10.000	10.000:—
» »	3,25	1/4 1949	5.000	5.000:—
Örebro Elektriska AB	6	28/12 1960	5.000	5.000:—
Sydsvenska Kraft AB	6	5/6 1961	5.000	5.000:—
Korsnäs AB	6	10/11 1961	5.000	5.000:—
Munksjö AB	6	6/12 1961	5.000	5.000:—
Knutsbro Kraft AB	6	12/2 1962	5.000	5.000:—
Uddeholms AB	6	1/3 1962	5.000	5.000:—
AB Åtvidabergs Industrier	5,25	29/10 1962	5.000	5.000:—
Edsele Kraft AB	5,5	15/1 1964	5.000	5.000:—
Sångkällforsen AB	5,5	7/1 1964	5.000	5.000:—

Kronor 406.500:—

Förlagsbevis:	%		År	Nom. värde	Bokfört värde
Förlagsbevis:					
Svenska Handelsbanken	5,5	$\frac{20}{5}$	1959	5.000	5.000:—
Skånska Banken	5,25	$\frac{20}{2}$	1963	5.000	5.000:—
Skandinaviska Banken	5,75	$\frac{10}{10}$	1963	5.000	5.000:—
Kockums Mek Verkstads AB	5,5	$\frac{15}{2}$	1963	5.000	5.000:—
AB Iföverken	5,5	$\frac{10}{4}$	1963	5.000	5.000:—
Sångkällforsen AB	6	$\frac{7}{1}$	1964	5.000	5.000:—
				Kronor	30.000:—
Aktier:					
85 st AB Bofors				8.500	10.000:—
50 » Bolidens Gruv AB				5.000	7.000:—
50 » Höganäs-Billesholms AB, stam				5.000	7.000:—
90 » AB Iföverken				9.000	10.500:—
20 » AB Skånska Cementgjuteriet				1.000	3.500:—
250 » Svenska Sockerfabriks AB				15.000	17.000:—
140 » Skånska Banken				7.000	8.000:—
125 » Svenska Handelsbanken, stam				12.500	20.000:—
				Kronor	83.000:—

Malmö den 31 december 1964.

Thorild Dahlgren

REVISIONSBERÄTTELSE

Vid denna dag företagen revision av Vetenskaps-Societetens i Lund räkenskaper för år 1964 har undertecknade funnit dem i allo noggrant och omsorgsfullt förda och försedda med behöriga verifikationer samt funnit samtliga värdehandlingar betryggande förvarade i bankfack, varför det är oss en angenäm plikt att tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet åt skattmästaren och styrelsen för den tid, revisionen omfattar.

Lund den 28 jan. 1965.

Bertil Malmberg

C.-E. Quensel

INNEHÅLL

ARTIKLAR:

ALBERT WIFSTRAND †: Kejsare. En ideologisk titelfråga	3
ÅKE HOLMBERG (Göteborg): Afrikaeuropierna som faktor i brittisk imperiepolitik vid 1800-talets slut	19
HANS REGNÉLL (Lund): Om analys av värdeutsagor . . .	37
GÖSTA HOLM, INGEMAR CARLSSON, LARS SVENSSON, BIRGITTA ERLANDSSON, LARS ELMÉR OCH ÅKE HANSSON (Lund): Ett handskriftsfynd på Dylta bruk	61
THORILD DAHLGREN (Malmö): Några anteckningar om Vetenskaps-Societeten	115

MINNESORD:

LARS HULDÉN: Rolf Pipping	135
LARS-ARNE NORBORG: Gottfrid Carlsson	141
SIGFRID SVENSSON: Arthur Haberlandt	151
JONAS PALM: Albert Wifstrand	159
SVEN BENSON: Paul Diderichsen	173

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND:

Styrelse, nämnder, revisorer, ledamöter	182
Verksamhetsåret 1964	195
Räkenskaper	197
Revisionsberättelse	201

Ab TetraPak

*Svenskt förpacknings-
företag
med kunder i
54 länder*

Råbyholms allé, Lund

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund:

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. 1921. 30:—
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920. 10:—
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923. 10:—
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegen*. 1924. 20:—
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925. 16:—
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927. 12:—
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927. 12:—
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928. 14:—
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928. 6:—
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928. 6:—
11. Stockholms stads tänkebok 1524—1529 av *M:r Olauus Petri Phase*, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1—2. 1929. 25:—, Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940. 6:—
12. *Gudmundi Olavi Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ*, utg. av *G. Kallstenius*. 1930. 12:—
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931. 7:—
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932. 10:—
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932. 7:—
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933. 15:—
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935. 15:—
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936. 20:—
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936. 12:—
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937. 12:—
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938. 19:—
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938. 12:—
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939. 7:—
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940. 20:—
- 25: 1. *Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning* utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941. 50:—
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941. 9:—
27. *Bertil Axelson*. Das Prioritätsproblem Tertullian — Minucius Felix. 1941. 14:—
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944. 15:—
29. *Bertil Axelson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945. 20:—
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946. 17:—
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948. 12:—
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644—1699. 1948. 8:—
33. *Thede Palm*. Trädskult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion). 1948. 8:—
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949. 13:—
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism). 1951. 13:—
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs). 1951. 12:—
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois). 1951. 8: 50.
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275—1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275—1281). 1952. 13:—
39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning. 1951. 15:—

40. *Sam Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952. 20:—
 41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526—1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526—1594). 1952. 15:—
 42. *Arthur Peetre*. Sko klosters medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953. 15:—
 43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature). 1954. 12:—
 44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954. 20:—
 45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i FINDERUP. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at FINDERUP. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping). 1954. 18:—
 46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954. 24:—
 47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevers skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test). 1955. 15:—
 48. *Staten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms). 1955. 18:—
 49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527). 1956. 16:—
 50. *Pietro Belloni* e *Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957. 15:—
 51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförrådsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957. 20:—
 52. *Gunnar T. Westin*. Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512—1517. 1957. 25:—
 53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957. 15:—
 54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960. 25:—
 55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964. 23:—
 56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560—1595. Mit deutscher Zusammenfassung (Staatshandel und Finanzpolitik in Schweden 1560—1595). 1965. 35:—
- Skånsk Senmedeltid och Renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund:
1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation). 1947. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658). 1949. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658). Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658—1679. 1950. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 4. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvärande Malmöhus län. 1950. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 5. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvärande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Pris häft. 35 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Pris häft. 35 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
- Årsbok 1920—1964. (Årsbok 1946 innehåller register 1920—1945.)